vladimir tismăneanu

despre 1989

naufragiul utopiei

HUMANITAS

VLADIMIR TISMĂNEANU este profesor de ştiinţe politice la Universitatea Maryland. Preşedinte al Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (aprilie 2006-aprilie 2007) şi al Comisiei Prezidenţiale Consultative pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (din aprilie 2007). în 2007 a primit din partea Universităţii Maryland *Distinguished International Service Award,* iar Asociaţia Americană de Ştiinţe Politice i-a acordat certificatul pentru merite excepţionale în predarea acestei discipline. Doctor *honoris causa* al Universităţii de Vest din Timişoara (2002) şi al Şcolii Naţionale de Studii Politice şi Administrative din Bucureşti (2003).

Volume publicate (selecţie): *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel* (Free Press, 1992; ediţie *paperback* cu un nou epilog: 1993; Polirom, 1997, ediţia a II-a revăzută: 2007); *Fantasmele salvării. Democraţie, naţionalism şi mit în Europa postcomunistă* (Princeton University Press, 1998; Polirom, 1999); *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc* (University of California Press, 2003; Polirom, 2005; în 2004, cartea a primit Premiul Barbara Jelavich din partea American Association for the Advancement of Slavic Studies, pentru o lucrare excepţională în domeniul istoriei Europei de Răsărit şi Centrale). A fost coeditor, împreună cu Dorin Dobrincu şi Cristian Vasile, al *Raportului Final* al Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (Humanitas, 2007). în anul academic 2008-2009 a fost bursier al Woodrow Wilson International Center for Scholars din Washington, D.C., în vederea scrierii unei lucrări despre democraţie, memorie şi justiţie morală. La Humanitas au mai apărut: *Fantoma lui Gheorghiu-Dej* (2008); (în colaborare cu Cristian Vasile) *Perfecţia acrobat. Leonte Răutu, măştile răului* (2008).

tismăneanu

despre 1989

naufragiul utopiei

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Cuprins

Argument 7

Naufragiul Utopiei
și revolta intelectualilor 9
Anul 1956 sau de ce contează
revizionismul marxist 34
Iluzia Utopiei și promisiunile trădate.
Semnificațiile anului 1968 61
Revoluția română
și chipurile decrepitudinii 83
Preliminarii 83
Paul Niculescu-Mizil 90
Eugen Florescu 94
Minai Ungheanu 101
Scrisoarea celor șase 103
Ion Iliescu și sticluțele de Urodonal 106
N. Pleșiță, zelotul Securității, o instituție criminală . . . 111
Semnificațiile anului 1989 în România 114
Revoluțiile din 1989:
cauze, semnificații, consecințe 131
Revoltă, speranță și sânge.
Două decenii după Tienanmen 181

Cum se exorcizează
demonii comunismului 186
A fi colaborat cu Securitatea
înseamnă a fi lucrat cu Diavolul 197
La trei ani de la *Raport* 208
La moartea unui gigant:
lecţia lui Kolakowski 223
Criza stângii europene (1989-2009) 231
Sugestii de lectură 236

Argument

Au trecut două decenii de la acel fantastic tumult, adeseori definit drept *the upheaval in the East,* înlănțuirea de evenimente dramatice care au împlinit ceea ce ținea de domeniul negândibilului: prăbușirea sistemelor comuniste, finalul unor regimuri care păreau sortite să existe (ori să vegeteze) sub zodia eternității. Evident bolnave, aflate într-o cronică decădere, incapabile să ofere altceva decât o retorică lipsită de orice conținut, dictaturile din Europa de Răsărit și Centrală erau deopotrivă senile și agresive. După Conferința de la Helsinki (1975) însă, atunci când potentații comuniști au acceptat să semneze un document care consfințea respectarea drepturilor omului ca bază a relațiilor Est-Vest, lucrurile au pornit pe un făgaș cu totul inedit. Nu mai era loc pentru iluziile legate de reformele de sus, de umanizarea unui socialism presupus nobil în intențiile sale originare, desfigurate de practicile totalitare. Conceptul disident al libertății, al vieții trăite în adevăr a sfidat logica aservirii, a consimțământului, a pactizării prin tăcere cu forțele opresive. Comitetul de Apărare a Muncitorilor din Polonia, alegerea cardinalului Karol

Wojtyla drept Papă, vizita sa în 1979 în Polonia au accelerat dinamica dezagregării sistemice. Cuvintele lui Ioan Paul al II-lea, „Să nu vă fie teamă", au inspirat ethosul sindicatului independent şi autoguvernat Solidaritatea. Au venit apoi fenomenul Gorbaciov, noua şi într-adevăr radicala destalinizare, liberalizarea din URSS, acţiunea unui lider revizionist marxist care se distanţa tot mai acut de paradigma bolşevică. Volumul de faţă vorbeşte despre acest ethos, despre ceea ce Vâclav Havel a numit „puterea celor fără de putere". Este un efort de a sintetiza, în plan politico-filozofic şi istoric-comparativ, principalele lecţii ale unui moment crucial. Anul 1989 a readus în dezbaterea intelectuală şi politică tema societăţii civile. Nu mai puţin important, acest an ar fi fost cu totul diferit fără rolul intelectualilor critici ca adversari ai ideologiei oficiale. Toate aceste teme se menţin actuale întrucât sunt indispensabile pentru succesul şanselor valorilor liberale în universul postcomunist. Iar între aceste valori, atacate furibund de forţele nostalgic-comuniste şi/sau tribalist-fundamentaliste, ţin să accentuez trei: *adevărul, încrederea, toleranţa.*

Ţin să mulţumesc lui Bogdan Cristian Iacob, care a coordonat strângerea laolaltă a studiilor, eseurilor şi interviurilor din acest volum, precum şi Editurii Humanitas pentru entuziasmul cu care a primit şi susţinut acest proiect.

Vladimir Tismăneanu
Washington, D.C.
1 septembrie 2009

Naufragiul Utopiei și revolta intelectualilor

înainte de toate, doresc să precizez că acest text este dedicat memoriei lui Matei Călinescu, cetățean ilustru al Republicii Literelor, profesor de literatură comparată, eseist, critic literar, romancier, poet, gânditor antitotalitar. în data de 25 iunie 2009, la o zi după trecerea lui în lumea celor drepți, am susținut în Sala Drepturilor Omului din Palatul Parlamentului, sub egida Institutului de Studii Populare, prelegerea „Naufragiul utopiei. Semnificațiile istorice, politice și morale ale revoluțiilor din 1989"[1]. Am avut privilegiul de a colabora cu Matei Călinescu și de a mă bucura de prietenia lui. Spre imensul meu regret, relația noastră s-a materializat pe plan științific doar

1. Textul de față este o sinteză a două prelegeri pe care le-am susținut în iunie 2009. Prima a fost cea amintită mai sus, rostită la Palatul Parlamentului (și aș dori să-i mulțumesc cu această ocazie lui Sever Voinescu, secretar al Camerei Deputaților, pentru onoranta prezentare pe care mi-a făcut-o cu acel prilej). Pe cea de-a doua am susținut-o la invitația Directorului Muzeului Național al Literaturii Române, Radu Călin Cristea, în Sala Rotondă (24 iunie); se intitula „Revolta intelectualilor și sfârșitul utopiei marxiste".

prin intermediul articolului „The 1989 Revolution and Romania's Future", care a fost publicat în jurnalul *Problems of Communism,* volumul 40 (ianuarie-aprilie 1991)[1]. Totuși, țin să precizez că această colaborare a avut un impact semnificativ, stabilind parametrii fundamentali de discuție a Revoluției din România în anii următori. Matei Călinescu a fost unul dintre cei mai necruțători critici ai imposturii anilor '90-'92 din direcția celor care s-au succedat puterii comuniste, preluând puterea în țară prin intermediul deturnării revoltei civice din decembrie 1989. La douăzeci de ani de la acele evenimente, Matei Călinescu este un reper cultural și uman fundamental pentru înțelegerea atât a istoriei prezente, cât și a valorilor trecutului distrus, ocultat și alterat sub comunism.

Un lucru care trebuie afirmat cât se poate de tranșant este că anul 1989 s-a întâmplat. Indiferent de variile teorii conspirații oniste și de veștedele sau mai puțin veștedele teorii care încearcă să ne convingă că totul a fost o ficțiune, o iluzie, anul 1989 a fost o realitate istorică, politică și etică. Lumea de după 1989 este fundamental, radical și decisiv diferită față de lumea de dinainte de 1989. Un distins disident ceh, Martin Palous, care a fost la un moment dat purtător de cuvânt al Chartei 77 și este actualmente ambasador al Republicii Cehe la Națiunile Unite, criticându-i pe cei care neagă caracterul revoluționar

1. Articolul a fost republicat într-o versiune lărgită ca postfață a volumului lui Vlad Georgescu, *The Romanians. A History* (Ohio State University, Columbus, 1991).

al anului 1989, spunea: „O revoluție are loc în momentul în care mă culc într-o seară și știu ce ziare am cumpărat dimineața, dar mă trezesc a doua zi, merg la chioșc și cumpăr cu totul alte ziare." Aici stă cheia transformării despre care voi discuta: s-a schimbat paradigma de interpretare a realului. Nu trebuie uitat că revoluțiile anului 1989 au avut loc în același timp cu sărbătorirea bicentenarului Revoluției Franceze din 1789. într-un astfel de an aniversar, am avut privilegiul de a asista la un nou tip de revoluție, una fundamental nonviolentă și antiutopică. O precizare: în cazul României *s-a răspuns* cu violență, dar revolta în sine nu a fost violentă. Răspunsul violent a venit din partea puterii.

Consider că este foarte important ca, înainte de a discuta naufragiul sau amurgul leninismului, să vedem în ce anume a constat acesta și cum a fost posibilă ieșirea din utopie. Comunismul a fost, înainte de toate, un program doctrinar menit să mobilizeze în vederea atingerii unor scopuri radical transformative la nivel economic, moral, social și cultural. Ambiția supremă a comunismului este să realizeze o nouă civilizație care să se rotească în jurul personajului central - Omul Nou. Comunismul este un antropocentrism pervers. Pe lângă faptul că există cultul partidului, ceea ce face din comunism o ecieziologie, el este în același timp o tentativă de revoluționare a antropologiei. Scopul principal al comunismului nu-l constituie neapărat numai socializarea mijloacelor de producție; toate acestea sunt subsumate unei noi viziuni asupra omului și existenței umane. Omul Nou în comunism, ca și în cazul

doctrinelor fasciste, devine finalitatea supremă a acțiunii politice. Aceasta din urmă nu este gratuită. Obiectivul ei este dublu: politizarea absolută a spațiului uman și, deopotrivă, falsificarea totală a ceea ce înseamnă politic (dacă prin acesta înțelegem comunicarea nestingherită între ființe umane cu drepturi garantate într-o manieră ireductibilă în urma unei relații speciale cu transcendența).

Sistemul a fost fondat pe câteva mituri fundamentale. Tocmai de aceea, în cartea mea *Mizeria utopiei: Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană,* am numit regimurile de tip leninist mitocrații. Erau, spre a relua formularea lui Martin Malia, partocrații ideocratice cu fundament mitocratic. Primul era cel al partidului predestinat să interpreteze interesele proletariatului, să vorbească în numele său, să ofere soluții definitive pentru a realiza comunitatea perfectă. Al doilea mit era acela al comunismului ca vârstă de aur. Principala teză de escatologie din viziunea marxistă despre istorie este, evident, o teodicee raționalizată: numele lui Dumnezeu este înlocuit prin Istorie, Istoria are un sens, un *telos,* o finalitate, merge dinspre libertatea parțială înspre cea deplină. Libertatea este definită însă în termeni post-hegelieni, drept necesitate înțeleasă. Teza pe care o proclamă urmașii lui Marx și ai lui Lenin susține că revoluția proletară dictată de un imperativ istoric ineluctabil și inexorabil, de un determinism istoric căruia nu i se va putea sustrage nici o țară, nici un popor sau individ, este aceea a saltului despre care vorbea colegul și prietenul lui Marx, Friedrich

Engels - din imperiul necesității în cel al libertății. Imperiul necesității este acela în care economicul se află încă într-o stare precară, ce nu poate asigura deplina egalitate a ființelor; politicul însuși este subsumat unor interese partizane, socialul este încă atomizat. Imperiul libertății este acela în care se ajunge la identitatea între esență și existență: natura umană își poate atinge deplina dezvoltare, iar condiția pentru libertatea tuturor este găsită în libertatea fiecărui individ. Undeva se produce deci armonizarea între libertatea individuală și libertatea socială, în consecință, comunismul reprezintă și un fundamentalism teleologic. Scopul lui este cunoscut: trebuie să ajungem la împărăția lui Dumnezeu pe pământ, adică a proletariatului, acest Mesia al Istoriei. Citiți *Istorie și conștiință de clasă,* cartea lui Georg Lukâcs apărută în 1923, și veți înțelege la ce mă refer. Folosesc noțiunea de fundamentalism pentru că ideologia comunistă șterge distincția dintre împărăția divină și cea terestră, dintre regatul transcendent și cel imanent. în aceste condiții, comunismul are nevoie de o mistică politică. Pentru a înțelege comunismul ca ispită, doresc să reamintesc opinia unui mare istoric al național-socialismului, Fritz Stern, potrivit căruia orice religie politică, orice mesianism revoluționar funcționează pe baza celor trei M: mitul, magia și miracolul. Mă grăbesc să adaug că, în acest sens, revoluțiile din 1989 nu au fost de fapt revoluții clasice. Au fost revoluții care aboleau noțiunea tradițională de revoluție.

Comunismul reprezintă și un set de axiome ideologice cu valoare și ambiție universal explicative. Cu alte cuvinte, acesta se poate rezuma în pretenția de infailibilitate a cunoașterii. Acest aspect are ca principale consecințe negarea totală a realității și substituirea acesteia prin utopie și mit. Lucru total paradoxal în condițiile în care comunismul, precum nazismul, are o pretenție scientistă. în ce constă domnia mitului și a utopiei în comunism? La această întrebare a răspuns superb Leszek Kolakowski prin afirmația: „comunismul a reprezentat supremația minciunii". Aceasta s-a aflat în mod fundamental în inima proiectului marxist-leninist sub forma refuzului realității și a înlocuirii ei printr-o hiper/trans/meta-realitate. O astfel de caracteristică este sursa generatoare de discursuri paralele care li se par viabile celor care le rostesc, dar celor care-și mențin minimumul de luciditate li se par a fi expresia unei dedublări absolute. De aici și problema fundamentală din interiorul proiectului ideologic marxist, și anume cea a duplicității și ipocriziei. Atât Pavlik Morozov, pionierul care-și denunță tatăl poliției secrete în timpul colectivizării, cât și escrocul genial Ostap Bender, personajul romanelor lui Ilf și Petrov, simbolizează dezastrul moral al comunismului. Amintesc aici două cărți: *Comrade Pavlik: The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero* (Granta Books, London, 2005) de Catriona Kelly și *Tear Off the Mask: Identity and Imposture in Twentieth-Century Russia* (Princeton University Press, Princeton, 2005) de S. Fitzpatrick. Când discutăm despre moștenirile leniniste în regimurile

postcomuniste, una dintre cele mai importante rămâne moştenirea dublului limbaj şi a dublelor standarde. Ne putem despărţi de moştenirea leninistă la nivelul mentalului numai dacă vom renunţa la această cultură a minciunii şi duplicităţii, care este încă prezentă din Rusia până în acele *Länder* ce-au format cândva Germania de Răsărit.

O altă trăsătură esenţială a comunismului este că acesta se fundamentează pe dictatura asupra mentalului, dar şi asupra trebuinţelor umane (mă gândesc la contribuţiile esenţiale la acest subiect ale exponenţilor Şcolii de la Budapesta, Agnes Heller, Ferenc Feher şi Gyorgy Mârkus, ca şi la grupul de marxişti critici din jurul revistei iugoslave *Praxis)*. Se obţin astfel o supremaţie a partidului şi o heteronomie a individului raportat la propriile nevoi. Partidul dictează de la câte televizoare să fie produse, câte frigidere, până la cum să-şi desfăşoare viaţa trupul uman. Comunismul este, aşadar, o dictatură atât asupra corpului politic, cât şi asupra acelui biologic. Acest proiect poate fi sintetizat prin formula „partidul domină totul". Cine crede că este o exagerare sau o ficţiune este contrazis în acest moment, după părerea mea într-un mod izbitor, de mărturisirile sovietologilor din şcoala revizionistă. De exemplu, atât Sheila Fitzpatrick, cât şi Lynne Viola recunosc validitatea conceptului de totalitarism, cu limitele sale, şi - în opinia celei de-a doua cercetătoare - faptul că, pentru ceea ce s-a petrecut în cazul comunismului sovietic şi chinez, conceptul de genocid este perfect aplicabil. Personal, consider că regimurile

comuniste au fost, cel puţin în faza lor radicală, regimuri genocidare (sau, dacă doriţi, exterminatoare).

Comunismul a fost, aşadar, o încercare de a realiza societatea perfectă. El a fost creat de intelighenţie în pofida faptului că apoi revoluţia şi-a devorat creatorii. De ce era atât de importantă intelighenţia în comunism? Răspunsul: pentru că aceste regimuri se bazau pe rolul ideologiei, ca element central, motorul care făcea ca întreaga arhitectură a partidului-stat să funcţioneze şi să se perpetueze în timp. In viziunea comunistă, universul politic este construit maniheist. Trebuie să înţelegem că, în comunism, lumea era construită într-o manieră tranşant polarizantă şi exclusivistă, în care un grup de oameni autodesemnaţi drept reprezentanţi ai progresului istoric au dreptul să constrângă întreaga societate pe baza pretenţiei de realizare a Istoriei, pretinzând astfel mână liberă în înfăptuirea unui experiment total de inginerie socială. Lenin publica în 1913 un text foarte interesant, o broşură cu pretenţii filozofice, *Materialism şi empiriocriticism,* în care se remarca intensitatea atacului împotriva celor bănuiţi că ar submina monolitul filozofic al marxismului prin introducerea „idealismului subiectiv". Lenin formulează, de altfel, o teză extraordinar de categorică, de un maniheism absolut: există doar două lucruri - ideologie proletară şi ideologie burgheză. Cale de mijloc nu există. Sistemul se construieşte, aşadar, pe baza unui exclusivism total, asociat cu principiul lui Lenin şi foarte apropiat de cel al lui Cari Schmitt de interpretare a politicului. Nu întâmplător acesta, spre sfârşitul vieţii, a vădit o mare atracţie spre ideile

leniniste (situație pur paradoxală, el fiind un filozof politic al dreptei radicale). Ce îl atrăgea era postulatul partizanatului politic absolutizat: Lenin reduce politicul la formula *cine pe cine.* Schmitt teoretizează că politicul se reduce la relația între prieteni și dușmani, ca luptă tragică, disperată între aceștia. Există deci o comunicare la nivelul acestor două radicalisme, pe care regretatul istoric Francois Furet le numea „cele două patologii ale secolului XX": patologia particularistă - fascismul - și patologia universalistă - comunismul. Nu e loc pentru inocență în universul ideologic comunist: minciuna fondatoare, matricea de bază, trebuie apărată împotriva oricărei ispite revizioniste.

Comunismul este o doctrină salvaționistă. Alain Besancon a intuit excelent această trăsătură fundamentală, natura lui de mișcare politică ca religie. El afirmă: „Care este diferența între primii creștini și comuniști? Primii știau că ei cred. Ceilalți credeau că știu." într-o astfel de construcție dogmatică importanța scripturii *(holy writ)* este crucială. Precum în orice comunitate de credință *(community offaith),* în comunism cuvântul contează enorm. Aceste regimuri au fost logocratice. De aici și efectul seismic al revoltei intelectualilor. Ea a adus cu sine destrămarea dictaturii asupra cuvântului. Nu trebuie să uităm că unul dintre conceptele fundamentale dezvoltate de mișcarea disidentă a fost acela de polis paralel ca univers alternativ universului doctrinar.

Cum au fost posibile funcționarea și supraviețuirea regimurilor comuniste vreme de atâtea decenii? In mod evident, nu puteau supraviețui numai

prin intermediul represiunii. Nu puteau să dăinuiască prin exterminare continuă; s-ar fi ajuns la extincția societății respective. Aparatele represive, cele ale integrării și cooptării, ale antrenării conformiste și ale complicității explică în mare măsură acest lucru. In această privință, remarc similitudinile cu fascismul. Ce distinge însă categoric totalitarismul de stânga de cel de dreapta este fenomenologia apostaziei. Drept-credincioșii *(true believers)* comuniști s-au trezit treptat din somnul dogmatic. Ei au căutat mai întâi umanizarea sistemului, iar apoi i-au provocat prăbușirea. Radicalismul este ceva care apelează la straturile infrarationale, emoționale ale spiritului. Atunci când cel care „a căzut la partid" (Belu Zilber) se trezește, urmează de obicei colapsul axiologic al individului, odată cu destrămarea farmecului pervers al ideologiei.

Desigur, este inevitabilă întrebarea: în ce a constat forța de seducție a comunismului? Comunismul promitea salvarea în această lume. El a fost înainte de toate definit de o concepție escatologică asupra existenței. Dacă acceptăm teza lui Raymond Aron conform căreia marxismul este o erezie creștină, atunci ajungem la concluzia că în comunism ne confruntăm cu sacralizarea politicului. O astfel de religie politică promite solidaritatea, o comunitate sectară, înainte de toate, cum arată un mare poet polonez, Aleksander Wat, în convorbirile cu Czeslaw Milosz din My *Century,* era vorba de promisiunea fraternității. Wat spune: „Ceea ce ne-a atras înainte de toate a fost *lafraternite".* Ea a avut o forță magnetică

pentru intelectualii alienaţi, rupţi de propriul mediu de origine socială şi/sau etnică. Nu trebuie uitat că sectarismul produce colectivităţi extrem de puternice, cu adeziuni durabile, cu pasiuni şi devoţiuni singulare. Secta propune o unitate cosmică, transcenderea alienării şi construcţia unui spaţiu în care să dispară politicul tradiţional. în consecinţă, afirm că leninismul a însemnat deopotrivă ipostazierea şi abolirea politicului. Un politic care a devenit în aceste condiţii trucat, desfigurat şi falsificat. Citind în numărul din iulie al *New York Review ofBooks* un articol al lui Tony Judt despre Amos Elon, poet recent dispărut dintre noi, am găsit următoarele două versuri de John Keats *(The Fall of Hyper ion):* „Fanatics have their dreams, wherewith they weave/ A paradise for a sect." întocmai astfel arată istoria comunismului, dar şi a fascismului în secolul XX. Este una a fanaticilor care concep o lume perfectă, purificată de ceea ce ei percep drept agenţi patogeni, viruşi, vermină, surse ale decadenţei... Pe scurt, paradisul pentru o sectă.

Comunismul a fost o mitocraţie, o logocraţie şi o hierocraţie. Comunismul a anulat sacrul prin sacralizarea politicului, a negat religiozitatea tradiţională înlocuind-o printr-o nouă hierofanie, prin religia seculară a revoluţiei apocaliptice aici şi acum. El a reprezentat o formă de fundamentalism politic, ideologie politică ce pretinde să construiască în această lume ceea ce aparţine unui alt tărâm, cel al transcendenţei. A fost un mesianism, o escatologie seculară, o doctrină chiliastă. Dacă nu ar fi fost aşa,

nu ar fi durat șaptezeci de ani și nu ar avea în continuare întrupările pe care le are în America Latină, în Filipine, Malaiezia, Nepal etc. Este acolo ceva ce ține de ordinea unui fals sacru, însă la fel de magnetic precum unul revelat, cel puțin pentru cei care-l adoptă și se identifică cu el. In cazul comunismului ca mișcare politică, el promite saltul din această lume prin revoluția globală proletară sau, pentru a relua formula clasică, din imperiul necesității în imperiul libertății, care devine practic paradisul terestru. Mitul comunist și-a găsit capacitatea de rezistență în argumentul scientificității. In marxism există o singură doctrină politică și aceea se numește socialismul științific. Acesta implică ideea de cunoaștere a legilor umane și ale istoriei. Profetismul marxist a generat convingerea frenetică, aproape mistică, a celor care îmbrățișau viziunea apocaliptică și apodictică a unei algebre a revoluției. Ani de zile mai târziu, Daniel Cohn-Bendit va spune în cartea sa de convorbiri cu Adam Michnik: *Nous l'avons tant aimee, la revolution.*

Cum sunt posibile crizele comunismului? După cum anticipam mai sus, istoria comunismului poate fi citită și ca un lung proces de autodemitizare a dogmei. Principala sa consecință este dezertarea elitelor, care se deradicalizează și pășesc într-o altă direcție. Momentul-cheie al desacralizării ideologiei este anul 1956. Sigur, există și altele care îl precedă pe acesta, dar el se distinge prin faptul că cea mai puternică lovitură împotriva mitului comunist o dă un comunist, Nichita Hrușciov, la Congresul XX al

PCUS, prin intermediul Raportului Secret care a denunțat cultul personalității al lui Stalin. Din punctul meu de vedere, 1956 este primul pas pe drumul dezagregării mitului, care aduce cu sine și dezintegrarea treptată a sistemului. Un alt punct de cotitură al destinului acestei ideologii este anul 1968. Acesta aduce cu sine o resurecție a utopiei prin iluziile revizionismului marxist, și anume credința în posibilitatea umanizării socialismului, în varianta unui partid capabil să construiască un univers politic benevolent. S-a dovedit că nu este posibil acest lucru, iar după 1968 devine evident caracterul ireversibil a ceea ce am numit în cartea amintită mai sus, parafrazându-l pe tânărul Marx, *mizeria utopiei*. Imposibilitatea concilierii dintre individ și partidul-stat duce, în cazul intelectualilor, la respingerea ideii de reformabilitate și la abandonarea sistemului în genere. Aceasta este originea diferențierii dintre 1956/1968 și mișcările revoluționare din 1989.

Un studiu recent care analizează foarte reușit acest fenomen este volumul lui Vladislav Zubok, *Zhivago's Children* (Harvard University Press, 2009). Profesorul de la Universitatea Temple din Philadelphia ne prezintă o întreagă generație a inteligheției ruse care, între 1956 și 1989, a distrus sistemul prin trezire. Totul începe cu ședința din 1958 când are loc prima mare denunțare a romanului lui Pasternak la Secția Moscova a Uniunii Scriitorilor Sovietici. Suntem acum încă în faza umanizării sistemului, ;âutându-se soluții în acest sens. Urmează consdentizarea imposibilității reformei. în plus, ideea

că leninismul se poate reconcilia cu democrația, că există un Lenin presupus onorabil și pluralist care a fost bastardizat, adulterat, asiatizat de către Stalin este năruită de tot mai multe informații despre faptul că Gulagul s-a născut în timpul lui Lenin. Revenind la planul general de analiză, consider că este foarte important să nu minimalizăm relevanța aventurii revizionismului marxist. Adam Michnik a scris în repetate rânduri pe acest subiect. Cred că această istorie trebuie reamintită și accentuată pentru a contrabalansa ofensiva celor care astăzi propagă, drept insolite, teribile inovații conceptuale, idei și pasiuni recondiționate. In momentul în care ni se vorbește despre *l'hypothese communiste* a lui Alain Badiou ca fiind cine știe ce străpungere teoretică, trebuie să ne reamintim că Badiou, care odată saluta realizările khmerilor roșii și inovațiile Revoluției Culturale a lui Mao, a fost studentul lui Louis Althusser, care a făcut parte el însuși din această istorie a revizionismului cu ale sale răsturnări și tribulații. In anii '60, acest curent intelectual a fost principalul agent coroziv al dogmei dominante. După ce este atacat din interior, comunismul suferă primul său seism (precum catolicismul care a fost zguduit din temelii de Luther, de protestantism). Revizionismul pune în discuție însăși legitimitatea paradigmei oficiale, o demască drept impostură, mistificare, avatar al presupus depășitei false conștiințe.

întorcându-ne la cauzele anului 1989, acestea sunt, desigur, politice și economice, dar eu doresc să le accentuez, în ton cu argumentația de până acum,

pe cele intelectuale şi moral-culturale. Sistemul ajunsese la epuizare etică. In 1989 sunt evidente eşecul sistemului, nonreformabilitatea sa incurabilă, degenerescenta. Trebuie doar să analizaţi o fotografie a lui Ceauşescu, Jivkov, Honecker etc. din perioada respectivă pentru a observa că aceştia deveniseră simbolul unei gerontocraţii din ce în ce mai senile. Paralizia ideologică este inclusă în degradarea elitelor acestor regimuri. Ele nu mai au ce să ofere. Şi care este proba pentru faptul că sistemul nu mai are nici o resursă internă ideologică? Răspunsul este următorul: momentul proclamării legii marţiale în Polonia la 13 decembrie 1981, când nu se mai recurge la nimic din ceea ce ar fi ţinut de ideologie. Se organizează pur şi simplu o lovitură de stat militară; exact ca în America Latină. Idealurile luminoase, *Ies lendemains qui chantent, l'avenir radieux* sunt înlocuite pur şi simplu de tancuri.

Nu trebuie să uităm că simbolul transformării din 1989 îl constituie masa rotundă. Ea este rezultatul unui mai mult sau mai puţin tacit consens între toţi actorii implicaţi. Atât intelectualii, cât şi reprezentaţii nomenklaturii ajung la concluzia că criza era incurabilă. Principalii indicatori au fost ecloziunea unor nuclee de societate civilă şi năruirea pretenţiei de infailibilitate a elitelor comuniste. Totodată, anormalitatea cotidianului leninist este denunţată de o .cultură a drepturilor omului" care, prin intermediul mişcării disidente, devine calea legitimă de renaştere **a** societăţii civile, modalitatea de contrapunere a societăţii cetăţenilor viziunii societale a „socialismului real existent". Polonia este cazul paradigmatic

pe cele intelectuale şi moral-culturale. Sistemul ajunsese la epuizare etică. In 1989 sunt evidente eşecul sistemului, nonreformabilitatea sa incurabilă, degenerescenta. Trebuie doar să analizaţi o fotografie a lui Ceauşescu, Jivkov, Honecker etc. din perioada respectivă pentru a observa că aceştia deveniseră simbolul unei gerontocraţii din ce în ce mai senile. Paralizia ideologică este inclusă în degradarea elitelor acestor regimuri. Ele nu mai au ce să ofere. Şi care este proba pentru faptul că sistemul nu mai are nici o resursă internă ideologică? Răspunsul este următorul: momentul proclamării legii marţiale în Polonia la 13 decembrie 1981, când nu se mai recurge la nimic din ceea ce ar fi ţinut de ideologie. Se organizează pur şi simplu o lovitură de stat militară; exact ca în America Latină. Idealurile luminoase, *leş lendemains qui chantent, l'avenir radieux* sunt înlocuite pur şi simplu de tancuri.

Nu trebuie să uităm că simbolul transformării din 1989 îl constituie masa rotundă. Ea este rezultatul unui mai mult sau mai puţin tacit consens între toţi actorii implicaţi. Atât intelectualii, cât şi reprezentaţii nomenklaturii ajung la concluzia că criza era incurabilă. Principalii indicatori au fost ecloziunea unor nuclee de societate civilă şi năruirea pretenţiei de infailibilitate a elitelor comuniste. Totodată, anormalitatea cotidianului leninist este denunţată de o „cultură a drepturilor omului" care, prin intermediul mişcării disidente, devine calea legitimă de renaştere a societăţii civile, modalitatea de contrapunere a societăţii cetăţenilor viziunii societale a „socialismului real existent". Polonia este cazul paradigmatic

în acest sens, aici se află începutul sfârşitului. în primul rând, această ţară cunoaşte exprienţa *tuturor* celor trei momente fundamentale în prăbuşirea comunismului: 1956,1968 şi 1989. în al doilea rând, noua modalitate de identificare a indivizilor cu politicul îşi găseşte manifestarea practică în victoria epocală în alegerile din iunie 1989 a Solidarităţii şi în numirea în poziţia de prim-rninistru a lui Tadeusz Mazowiecki, intelectual laic catolic, apropiat şi ca idei de Papa Ioan Paul al II-lea. Se inaugurează astfel un nou ciclu al istoriei europene şi mondiale, Războiul Rece apropiindu-se vertiginos de sfârşit.

într-un eseu faimos despre Mihail Gorbaciov (din păcate, nu este inclus în nici una dintre colecţiile de eseuri traduse în limba română), Adam Michnik propunea o viziune foarte interesantă. El afirmă: dacă ne gândim că Solidaritatea a fost marea mişcare de Reformă în interiorul Bisericii comuniste, atunci gorbaciovismul reprezintă Contrareforma. Nu antireforma. Să nu facem o confuzie; Contrareforma nu a fost o antireforma. Ea a dus la modernizarea fundamentală a Bisericii Catolice şi la integrarea a numeroase elemente din Reformă în interiorul catolicismului. Putem spune că Gorbaciov a fost ultimul revizionist. El a crezut în mitul renaşterii socialismului, al regenerării prin întoarcerea la sursele percepute drept nealterate ale leninismului. în *'87-88,* Gorbaciov a devenit tot mai convins de anacronismul doctrinei hegemoniste. Nu a spus-o în declaraţii publice, ci într-o carte de sertar, pe care a distribuit-o doar unor prieteni şi care a fost puternic influenţată

de un volum foarte important în istoria social-democrației, și anume Eduard Bernstein, *Despre premisele socialismului*. Gorbaciov afirmă în acel moment: „Poate că într-adevăr tot drumul leninist a fost o eroare." Fenomenul Gorbaciov este răspunsul eclezieiei comuniste la sfidarea cu adevărat reformatoare care este Solidaritatea. Lucrurile merg însă mult mai departe și, la un moment dat, nici Marele Contrareformator nu mai poate să țină totul sub control.

în 1989 asistăm la sfârșitul unui misionarism egocentric și narcisist la nivelul intelectualității. Aceasta este deopotrivă vocea care articulează noul discurs emancipator și grupul care-și pierde poziția colosală deținută în sistemul comunist. Totodată, se întâmplă ceva foarte interesant cu intelectualii atât în Europa de Est, cât și în cea de Vest. Este vorba despre ceea ce filozoful francez Olivier Mongin a numit „apariția figurii intelectualului democratic" - un intelectual care în perioada interbelică este doar marginal, neavând impactul pe care îl au figurile profetice. Intelectualul democratic nu este oracular sau misionar. El îmbrățișează, chiar și pe termen scurt, valorile conservator-liberale. Exemple pentru cazul românesc, înainte de venirea comunismului, sunt N. Carandino, M. Fărcășanu sau N. Steinhardt. Nu cunosc foarte multe cazuri în alte țări din Europa de Est care să fi fost atât de puțin studiate. Sunt un mare admirator al *Jurnalului fericirii,* dar este păcat, în opinia mea, că textele constituționaliste ale lui Steinhardt nu sunt la fel de mult citite și comentate.

Există acolo idei legate de constituționalismul britanic, cu toată tradiția lui auctoniană, idei care, dacă ar fi studiate, ar putea forma o bază pentru ceea ce în România arată încă foarte fragil.

Revoluțiile din 1989 sunt, așadar, în esență transși antiideologice. Ele sunt antiteleologice, întrucât nu și-au propus să reconstruiască realitatea în sensul unei inginerii sociale. Acest principiu este respins din capul locului. Anul 1989 reprezintă o punte între trecut și viitor, o deschidere către incertitudini și deopotrivă către certitudini, o despărțire de un trecut. Revoluțiile din 1989 au schimbat în mod fundamental harta politică, economică și culturală a lumii. Ele au permis redescoperirea participării democratice și a activismului civic, fiind rezultatul unei nemulțumiri profunde și generalizate față de dominația ideologică a leninismului. Au fost, și accentuez acest lucru, revoluții anticomuniste de factură civică. După decenii de agresiune a statului împotriva spațiului public, ele au restabilit distincția dintre ceea ce aparține guvernământului și ceea ce ține de domeniul autonomiei individului. Concentrându-se pe drepturile politice și civice, aceste mișcări au creat spațiul necesar manifestării și aplicării valorilor democrației liberale. Doresc însă să precizez aici că în România aceste lucruri se întâmplă *doar* după 1996. Afirm cu deplină responsabilitate că primii șase ani ai postcomunismului românesc au fost pierduți din punctul de vedere al depășirii trecutului și a moștenirii totalitare.

Noul liberalism în timpul revoluțiilor din 1989 este unul al prudenței, al experienței falselor paradigme mântuitoare. Este trist că apar acum noi generații care îl critică fără să înțeleagă că o anumită prudență pe care o avem unii dintre noi este explicată de faptul că noi știm unde duce nesăbuința, pierderea dreptei socotințe. Este vorba, așadar, pentru a relua imaginea lui Judith Shklar, despre un liberalism al fricii pentru că știm unde se poate ajunge dacă nu păstrăm o serie de opreliști autoimpuse. Una dintre marile idei ale anului 1989 a fost tocmai caracterul autolimitat al acestor revoluții. în acest sens, ele au fost o combinație de reformă și revoluție - *refoluții,* ca să utilizăm conceptul propus de Timothy Garton Ash. Unde se plasează România în toată această istorie? Aș răspunde că ne situăm în spațiul multor iluzii prăbușite, al speranțelor ratate și al unor momente pierdute. îmi amintesc o scenă din 1986 la Paris (pe care o găsiți *și în Jurnalul* Monicăi Lovinescu): aveam cu mine studiul *Tragicomedia comunismului românesc,* unde scriam că 1956 este anul pierdut al comunismului românesc. De ce nu am avut și noi în România un asemenea moment de cumpănă? Și încep să fac o listă prin care să demonstrez că exista și la noi un potențial nucleu contestatar: ei îl aveau pe Gyula Hây, noi îl aveam pe Petru Dumitriu; ei îl au aveau pe X, noi îl aveam pe Y. Existau și la noi intelectuali marxizanți, deștepți, central-europeni, vorbitori de germană etc. Explicația mea, la acea vreme, era că partidul comunist a fost mai inteligent, mai sclipitor întru perfidie în România. Monica

Lovinescu mi-a luat lista în acel moment și a desființat-o argumentând că, de fapt, în toate aceste cazuri aparent similare cu cel maghiar lipsea elementul esențial: curajul de a vedea lumina, dorința de a ieși în piața publică pentru a ataca deschis hegemonia dogmei oficiale. Rămâne, cred, un șantier de lucru imens analiza problemei intelectualilor sub comunism în România.

Anul 1989 a fost un moment de grandoare și un moment de sfârșit al sublimului intelectualilor est-central-europeni. Toate figurile importante ale acelor clipe au aparținut unor intelectuali. Inclusiv la noi, în prima fază, deoarece supremul omagiu pentru aceștia este faptul că, în tentativa (reușită) de uzurpare a puterii revoluționare, pe care o întreprind Ion Iliescu și camarazii săi, ei au nevoie de Doina Cornea, Mircea Dinescu, Andrei Pleșu, Gabriel Andreescu, Victor Rebengiuc și așa mai departe. Oamenii aceștia nici nu știau ce se întâmplă; se trezesc citiți pe faimoasa listă a Consiliului FSN. Sunt aduși acolo deoarece noua putere știe că prin aceste nume dobândește o oarecare legitimitate. După care, desigur, își dau seama că nu mai au nevoie de ei.

Provocarea fundamentală a perioadei de după 1989 a constat în găsirea unui consens moral-politic la nivelul societăților postcomuniste. Turnura istorică din 1989 trebuie înțeleasă și ca renaștere a civismului. Timothy Garton Ash rezumă transformarea acelui an astfel: „Printr-o combinație de revoltă populară și negociere la nivelul elitelor, prizonierii au devenit prim-miniștri și premierii au devenit

prizonieri" *(The Magic Lantern,* Vintage Books, 1999). Cu alte cuvinte, în toată această evoluţie, idealurile învinse în etapele revoluţionare anterioare sunt recuperate prin triumful societăţii civile. De exemplu, Havel scria în eseul *Anatomy ofReticence,* unde polemiza cu mişcările pacifiste din Europa de Vest (care preferau să fie unilateral concentrate pe critica sistemului liberal-capitalist, ignorând total nu numai diferenţa calitativă dintre acesta şi cel comunist, dar şi abuzurile celui de-al doilea) că ultima ţară care a ocupat o alta în Europa nu au fost SUA, ci URSS. El afirma atunci că pacifismul benign, naiv, dar în ultimă instanţă autoparalizant este un aliat ideologic al comunismului. El nu are sens în momentul în care drepturile politice ale membrilor unei societăţi sunt cvasiinexistente: „Fără un cetăţean liber, demn şi autonom nu pot exista naţiuni independente şi libere. Fără o pace internă, pace între cetăţeni şi între cetăţeni şi stat, nu pot exista garanţii pentru o pace internaţională. Un stat care ignoră voinţa şi drepturile propriilor cetăţeni nu poate oferi nici o garanţie că va respecta voinţa şi drepturile altor popoare, naţiuni şi state." în aceeaşi linie, Ken Jowitt considera, într-un articol din 2001 („Weber, Trotsky and Holmes on the Study of Leninist Regimes", *Journal jf International Affairs),* că principala provocare pentru regimurile leniniste şi, implicit, fundamentalul eşec al acestora au constat în incapacitatea de a crea un corp de cetăţeni care să se regăsească în valorile acestora. Societăţile ţărilor est-europene au fost într-adevăr integrate în sistem prin intermediul

politicilor de incluziune şi al practicilor neotradiţionaliste, dar această regimentare *(Gleichschaltung)* a provocat mai degrabă o generalizare a disimulării decât a apartenenţei şi identificării.

Ralf Dahrendorf a definit excelent această problemă prin formula „cetăţenii în căutarea unui sens". Pentru a parafraza comentariul lui Valeriu Stoica de la lansarea *Reconstrucţiei dreptei,* aceasta este provocarea libertăţii deoarece, aşa cum afirma eminentul politolog germano-britanic, „societăţile închise nu sunt durabile. Ele exercită totuşi o atracţie fatală asupra celor care nu suportă tensiunile libertăţii". Revoluţiile din 1989 şi-au îndeplinit poate cea mai importantă funcţie: au provocat prăbuşirea regimurilor leniniste şi le-au permis cetăţenilor ţărilor din fostul bloc sovietic să-şi creeze propriul destin *(self-empowerment)*. Este vorba aşadar aici despre reconstituirea şi regândirea categoriei de cetăţean. Aceasta este ideea nouă propusă de revoluţiile din 1989. Luptele care s-au desfăşurat în postcomunism au gravitat fundamental în jurul noţiunii de *civic:* totul a fost şi este legat de modul în care definim noţiunea de cetăţean. Au urmat după aceea două drumuri: cazurile în care revoluţiile din 1989 au reuşit *versus* cele în care acestea au fost temporar deturnate sau chiar negate, avortate şi interzise, într-adevăr, societăţile postcomuniste nu sunt perfecte. Dar, pentru a relua o idee a lui Michnik, ele sunt formate din oameni de rând şi sunt caracterizate de conflicte „normale". Dar tocmai din acest motiv o societate nu trebuie să renunţe la propriile

norme etice în numele unor iluzii politice. Aşa cum a spus Jowitt, pentru a supravieţui şi prospera democraţia are nevoie de *eroi obişnuiţi.* Contradicţia şi paradoxul democraţiei constau în aceea că, „fără eroism, virtuţile publice nu pot fi menţinute. Ele se deteriorează treptat rezumându-se la un calcul egoist al intereselor proprii sociale, economice şi politice. Individul este înlocuit de ego. Totodată însă, eroul carismatic disprețuiește, de fapt este incapabil să evalueze democratic slăbiciunile oamenilor de rând" (Ken Jowitt, „Forward - In Praise of the 'Ordinary'", Adam Michnik, *Lettersfrom Freedom,* University of California Press, 1998).

Consensul civic şi încrederea politică se pot cu greu dezvolta în condiţiile unui incomplet proces de *Aufarbeitung* (legal, politic şi istoric). Disponibilitatea cetăţenilor de a-şi asuma consecinţele propriilor acţiuni, de a accepta riscurile şi de a responsabiliza instituţiile statului este încă embrionară. Trecutul nu este o altă ţară. O comunitate democratică autentică nu se poate construi pe negarea crimelor, abuzurilor şi atrocităţilor trecutului. Pentru a ajunge la formula propusă de Adam Michnik, „amnistie da, amnezie nu", este necesară trecerea printr-o primă fază, şi anume discutarea juridică şi istorică a *Unrechsstaat-ulai* comunist. Din acest punct de vedere, consider că trebuie permanent accentuată importanţa momentului de reconstituire a libertăţii care este 18 decembrie 2006. A fost o combinaţie de sublim şi de grotesc, de renaştere a adevărului şi de zvârcolire a minciunii. Chestiunea fundamentală

este însă următoarea: în acea zi nu s-a condamnat formal regimul comunist din România; acest lucru a fost făcut în profunzime ca început al unui proces de asumare, de prelucrare a trecutului în sensul de găsire a vocilor sale care ne permit identificarea sensului propriei istorii. Președintele Traian Băsescu a declarat, la lansarea volumului de documente publicat la Humanitas sub egida CPADCR, că el consideră ziua de 18 decembrie momentul de ruptură cu statul comunist. Dacă doriți, această dată din istoria recentă a României este echivalentă cu declarația prin care președintele francez Jacques Chirac cerea iertare în numele statului victimelor (și moștenitorilor acestora) regimului de la Vichy. Așadar, actul de condamnare a creat premisele (dar încă nu realitatea) unei reinstituționalizări a democrației din România, fundamentată pe o legitimitate posttotalitară definită de depășirea trecutului și pe asimilarea valorilor liberalismului. Cu alte cuvinte, demersul CPADCR, susținut de președinte, a readus în discuție în România problema responsabilității istorice, politice și legale.

Amurgul leninismului a coincis cu redescoperirea libertății, cetățeniei, responsabilității și demnității odată cu revitalizarea societății civile și prin intermediul experimentelor de politică non-machiavelică (ceea ce în acei ani primise denumirea, în forma sa ideală, de antipolitică). După 1989 a existat într-adevăr un fond de așteptare imens care a funcționat atât ca forță motrice în realizarea schimbării, cât și ca factor destabilizator al transformării demo-

cratice a fostului bloc sovietic. Regretatul politolog Ralf Dahrendorf nu s-a înșelat: revoluțiile din 1989 au distrus pentru totdeauna vechiul regim, dar nu au putut crea decât cu teribile dificultăți lumea complet diferită a democrației liberale. Și, din acest punct de vedere, ele au dezamăgit „speranțele extravagante cărora le-au dat naștere". Dar nu înseamnă că au eșuat. Ele au deschis drumul către ncrmalitatea democrației, către revitalizarea ori, dacă vreți, regenerarea unor societăți care încă poartă stigmatul experienței comunismului totalitar.

Anul 1956 sau de ce contează revizionismul marxist[1]

Revizionismul marxist a fost o direcție intelectuală și politică întemeiată pe revolta împotriva Leviathanului birocratic al stalinismului. Elementul central al acestuia l-a constituit antistalinismul. Logica revizionismului avea să ducă la transcenderea strategiei inițiale, deci la îmbrățișarea unei perspective opuse bolșevismului. Ca fenomen local și global, revizionismul marxist s-a dezvoltat după moartea lui Stalin și a fost diferit de reformismul de la sfârșitul secolului al XlX-lea și începutul secolului XX. Tot revizionism a fost numit și acest reformism. Este vorba despre revizionismul asociat lucrării *Premisele socialismului* a lui Eduard Bernstein, fostul secretar al lui Friedrich Engels în ultimii ani de viață ai autorului lui *Anti-Duhring,* o persoană cu legitimitate

1. O primă variantă a acestui text, bazată pe o conferință Microsoft la Sibiu și pe o prelegere la Universitatea „Babeș-Bolyai), ținută la 50 de ani de la Revoluția maghiară, pe 23 octombrie 2006, a fost publicată în: Doina Jela și Vladimir Tismăneanu (coordonatori), *Ungaria 1956: revolta minților și sfârșitul mitului comunist* (Curtea Veche, București, 2006).

enormă în mişcarea socialistă. Pornind de la teza potrivit căreia mişcarea este totul, iar scopul nu contează, Bernstein propunea tranziţia parlamentară fără violenţă apocaliptică, fără revoluţie proletară globală, spre un socialism democratic. Eu nu mă voi referi la acest reformism, ci la acel revizionism marxist, care se naşte în Europa de Răsărit şi Centrală şi care-i are drept congeneri şi parteneri de dialog în Franţa şi SUA pe cei care se rup de iluzia leninistă, mai ales după Revoluţia Maghiară din 1956. La baza revizionismului marxist a stat o iluzie neomarxistă inspirată parţial din existenţialismul sartrian, din scrierile lui Henri Lefebvre şi cele ale lui Antonio Gramsci. Primul element al acestei iluzii îl alcătuia ideea că sistemul putea fi reformat de sus în jos, că oamenii îşi puteau pune speranţele în venirea unui lider luminat (ca Imre Nagy, Alexander Dubcek sau Mihail Gorbaciov). Al doilea element stătea în ideea că o conducere luminată ar putea întreprinde reforme care să ducă, în primă fază, la liberalizarea sistemului şi, într-o etapă secundară, la democratizare. Revizionismul marxist a mizat pe o unitate de discurs între propriul demers şi cel al oficialităţii.

Anul 1956, momentul-simbol al revizionismului, poate fi considerat începutul sfârşitului pentru comunism. După 1956, a devenit clar faptul că recuperarea tradiţiei libertare a tânărului Marx nu se putea face decât împotriva, iar nu împreună cu oligarhia profitocratică. Acest lucru a fost evident în cele 10 zile din timpul liberalizării iniţiate de Imre Nagy în 1956. începând cu 1960, revizionismul

marxist a devenit antibolşevic şi, în final, a evoluat către nonmarxism şi antimarxism, pierzându-şi raţiunea de a fi. Primăvara de la Praga a fost „cântecul de lebădă" al acestei iluzii revizioniste, iar „dialectica concretului" s-a consumat sub şenilele tancurilor Tratatului de la Varşovia. Totuşi, revizionismul marxist a dinamitat, a erodat până la disoluţie discursul apologetic iniţial, a propus un contradiscurs, a reabilitat tematica subiectivităţii şi a negativităţii, a reintrodus tema persoanei. Totodată, revizionismul marxist a deschis porţile către o viziune postmarxistă, în unele cazuri (cum a fost cel al lui Kolakowski) către o viziune antimarxistă.

Anul 1956 este legat de demolarea unor sisteme de inspiraţie leninistă care-şi au rădăcinile în problema responsabilităţii sau iresponsabilităţii intelectualilor în legătură cu fenomenele totalitare ale secolului XX. Se poate vorbi despre o intervenţie leninistă în praxisul revoluţionar al marxismului. Unii gânditori care s-au ocupat de această chestiune - printre care mă înscriu - vorbesc despre *mutaţia* leninistă îh praxisul revoluţionar al social-democraţiei europene. Lenin, născut în 1870, a încetat din viaţă în 1924. Anul 1903 este un an-cheie: îi apare lucrarea *Ce-i de făcut?,* poate cea mai importantă contribuţie - negativă, cred eu - la praxisul social-democraţiei europene şi globale din ultimii 100 de ani. Ea produce o schimbare fundamentală de paradigmă: se înlocuieşte *mişcarea* social-democrată prin ceea ce el a numit *partidul* de tip nou sau partidul de avangardă. Acesta se substituie clasei, elementul

central la Marx, definit de acesta în opera de tinereţe drept hărăzit, predestinat de istorie ca subiect revoluţionar. La Lenin se produce un fenomen pe care îl putem defini drept substituţionism (termen introdus, dacă nu mă înşel, de către Raymond Aron). Partidul însuşi este definit în termeni de sectă militarizată. Pentru Marx, clasa, prin autoeliberare, elibera întreaga umanitate. In textele filozofice de tinereţe, înainte de toate *Mizeria filozofiei* dar şi Manuscrisele economico-filozofice de la Paris din 1844, Marx vorbeşte despre autoemanciparea proletariatului ce duce la autoemanciparea universalizată a umanităţii. Foarte importantă era chestiunea demonizării proprietăţii private drept sursa primordială a alienării.

Unul dintre cei mai sofisticaţi marxişti ai secolului XX, Georg Lukâcs, publica în 1923 cartea *Istorie şi conştiinţă de clasă,* unificând în concepţia sa asupra totalităţii filozofia tânărului Marx - respectiv hegeliano-marxismul - cu doctrinarismul neo-iacobin înrădăcinat în tradiţia politică a nihilismului rus, preconizat de către Lenin şi bolşevici. Iacobinismul este o viziune sectară despre reinventarea universului politic prin instituirea dictaturii pedagogice a celor presupuşi a fi deţinătorii virtuţii. Robespierre proclama dictatura virtuţii. Despre acest radicalism neo-iacobin este vorba. Nu întâmplător, într-o polemică din 1905-1906 între Troţki şi Lenin, Troţki se referă la Lenin numindu-l *Maximilien* Lenin. Acesta **5** răspunde sardonic, referindu-se la o carte celebră din literatura rusă şi numindu-l pe Troţki *luduska,* apelativ folosit ulterior şi de Stalin (inclusiv cu

conotații antisemite, ceea ce nu era cazul lui Lenin, care folosea un personaj din literatura rusă, nereferindu-se la cel din Evanghelii). Se produce deci unificarea între doctrinarismul neo-iacobin și tradiția politică a nihilismului rus. Lenin a fost puternic influențat de acesta din urmă. Cartea din 1903 reia exact titlul unui roman utopico-pedagogic al lui Cernîșevski apărut în 1856. în tradiția politică rusă există două întrebări recurente cam la 50-60 de ani, care devin teme extrem de importante și astăzi: *ce e de făcut?* și *cine e de vină?*. Lenin construiește un nou tip de partid, dar se bazează pe tradiția populismului rus *(narodnicismul* în 1860-1870), organizația teroristă *Voința poporului,* pe care Lenin pretinde că o părăsește după 1890. Modelul de partid ultracentralizat pe care îl propune este, de fapt, secta revoluționară rusă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

în *Omul revoltat* al lui Albert Camus se poate găsi analiza radicalismului utopic rus și a nihilismului. Probabil cea mai bună carte care explică mentalitatea apocaliptică a revoluționarismului rus ce avea să culmineze cu Lenin rămâne, după părerea mea, *Demonii* lui Dostoievski. E suficient s-o citim ca să pricepem lumea din care venea Lenin. Este, în fond, un Piotr Verhovenski care a citit *Capitalul:* cam asta ar fi, pe scurt, definiția a ceea ce s-a petrecut cu bolșevismul în secolul XX. întâlnirea fatidică și funestă între Verhovenski și Marx îl desfigurează fundamental pe Marx: s-ar fi cutremurat în mormânt știind că s-a ajuns la această perversiune a gândirii sale! Ea duce totuși la apariția unui organism politic care

avea să influenţeze fundamental, devenind organism politic global, cu prezenţe similare de la Shanghai la Barcelona. Apropiindu-ne de anul 1956, aş aminti un episod extrem de important, adeseori uitat în preistoria luptei pentru libertate şi a rezistenţei la proiectul totalitar comunist. Este vorba despre momentul martie 1921, respectiv insurecţia soldaţilor şi ofiţerilor de marină de la Kronstadt, fortăreaţa de lângă Sankt Petersburg. Este primul mare episod ce avea să culmineze ulterior cu '56, '68, '80 şi, respectiv, revoluţiile din 1989. Kronstadt reprezintă prima mare lovitură şi coincide cu Congresul Partidului Bolşevic, la care se iau două hotărâri extrem de importante: introducerea Noii Politici Economice (NEP), pe de o parte, şi, pe de altă parte, suprimarea insurecţiei de la Kronstadt, la care Lenin, Troţki şi Stalin nu au nici un fel de divergenţă. Tot ce se va petrece ulterior în luptele lor nu schimbă un dat fundamental: toţi trei sunt de acord că insurecţia de la Kronstadt trebuie distrusă. Ea nu era o insurecţie antimarxistă sau antisocialistă, ci una antitotalitară, sloganul principal al răsculaţilor fiind *„soviete fără comunişti"*\

Această tradiţie extraordinară avea să renască în timpul Războiului Civil din Spania, la Barcelona, în comunismul libertar: de fiecare dată comisarii au ştiut cum s-o sufoce şi s-o distrugă. Atunci apar disidenţele în interiorul comunismului. Ulterior, există diverse momente „tip Kronstadt" ce duc treptat la erezie şi, în consecinţă, la apostazie. Este doar primul moment de trezire în această fenomenologie

a rupturii cu proiectul autoritar despotic leninist. Există de acum o serie de figuri importante ale stângii leniniste care afirmă că se merge pe un drum eronat, că este ceva greșit cu proiectul însuși. O carte extrem de importantă apărută în 1949, în plin Război Rece, cu rol de dinamită ideologică în timpul acestuia, se numește *The God That Failed - Dumnezeul eșuat* sau *Dumnezeul care a dat greș*. In ea, o serie de intelectuali ai secolului XX care au crezut în utopia comunistă descriu momentul trezirii din această utopie. Este vorba despre Arthur Koestler, Ignazio Silone, Stephen Spender, Louis Fischer, Richard Wright, Andre Gide. Este extrem de important ca o persoană să fi avut de-a face cu aceste mișcări, să le fi înțeles eroarea și să se fi rupt de ele. Să ne amintim de Milovan Djilas cu a sa autopsie a nomenklaturii comuniste, *Noua clasă*. II citez pe unul dintre cei mai interesanți prozatori italieni ai secolului XX, prezent în volumul *The God That Failed,* Ignazio Silone, care spune (referindu-se la o discuție purtată cândva cu liderul comunist Palmiro Togliatti) că lupta finală nu se va da între comuniști și anticomuniști, ci între comuniști și ex-comuniști. Dacă ne uităm la marile lupte intelectuale ale secolului XX, cam așa s-a întâmplat. Recent a apărut biografia lui Silone datorată lui Stanislao Pugliese, istoricul american care a scris și o fascinantă carte despre gânditorul italian Carlo Rosselli, ucis de Mussolini, spirit deopotrivă anticomunist și antifascist, autorul unei tentative de a întemeia socialismul liberal. Tot acum câteva luni a fost

tradus în egleză şi romanul lui Silone, *Bitter Spring* (titlul original este *Fontamara)*.

Au existat deci numeroase Kronstadt-uri mentale. Pe parcursul Războiului Civil din Spania mulţi înţeleg că jocul pe care îl face Stalin priveşte instaurarea unei dictaturi de tip stalinist în Spania republicană. Dacă nu erau convinşi suficient, în 1939 vine Pactul sovieto-german, picătura ce umple paharul pentru varii intelectuali sau militanţi comunişti. Este momentul în care Koestler însuşi ajunge la ruptură, moment profund lămuritor şi pentru Orwell, niciodată membru al Partidului Comunist, dar toată viaţa un intelectual socialist, de stânga, în pofida unei anumite retorici care a încercat să-l anexeze complet dreptei sau conservatorismului politic (ca şi în cazul fraţilor Roselli, care au condus mişcarea *fustizia e liberia)*. Kronstadt a fost deci prima staţie în ceea ce putem numi fenomenologia deşteptării sau, altfel spus, dialectica dezvrăjirii *(disenchantment)*.

Stalinismul ca sistem totalitar a acţionat pe plan: 1) politic (am vorbit de rolul partidului); 2) social i represiunea prin crearea universului concentrationar, teme apărute la Lenin şi elaborate, dezvoltate, perfecţionate până la paroxism la Stalin - Gulagul, poliţia secretă, distrugerea legalităţii, distrugerea societăţii civile); 3) economic (instituirea sistemului economiei de comandă, planificată, mult mai puţin dezvoltat sub Lenin); 4) moral-cultural (proiectul Omului Nou). Stalin duce de fapt la extrem logica leninistă. Intr-un discurs ţinut în faţa Comsomolului in 1921, Lenin spune foarte clar că există două tipuri

de moralităţi, „moralitatea popilor", tradiţională, în care distincţia Bine-Rău este înrădăcinată în principiile teologice iudeo-creştine, care sunt abandonate propunându-se noua moralitate, în care criteriul Binelui este servirea revoluţiei. Atunci, evident, este bun ceea ce serveşte revoluţiei, este rău ceea ce-i dăunează. Cine decide acest lucru? Bineînţeles, partidul, prin liderul său, care poate fi colectiv (Birou Politic, Comitet Central). In întreaga istorie, liderul politic devine însă de fapt un singur individ, pontiful suprem al acestui tip de cult sau sectă politică.

Tot Stalin a exacerbat dimensiunea paranoică a sistemului, adăugând modelului lui Lenin concepţia ascuţirii luptei de clasă pe măsura înaintării spre socialism. Conform doctrinei tradiţionale, pe măsura apropierii de socialism, lupta de clasă ar trebui să se stingă şi lucrurile să se normalizeze. Stalin formulează un principiu paradoxal: pe măsură ce se înaintează spre societatea socialistă, lupta de clasă devine tot mai acerbă. Duşmanul este tot mai disperat şi, ca atare, reacţia comuniştilor trebuie să fie mai violentă. Violenţa politică aflată în inima proiectului marxist de la bun început, substanţa intervenţiei politice a lui Lenin în istoria acestui secol, devine baza sistemului. în 1937, când Ana Ahmatova scrie faimosul *Recviem,* este atins apogeul represiunilor staliniste în Uniunea Sovietică, iar teza intensificării luptei de clasă devine argumentul pseudo-teoretic pentru marea teroare. 1953 reprezintă începutul destalinizării, marcat fără îndoială de data de 5 martie, când a încetat din viaţă Generalissimo,

corifeul ştiinţei, părintele popoarelor, geniul lingvisticii, al economiei politice, marele strateg - lista atributelor pe care le-a primit este infinită.

în acest moment, în Ungaria începe „Noul Curs" al lui Imre Nagy, care revine din poziţia de marginalitate. Fusese membru al conducerii Partidului Comunist Maghiar, ajunsese la Moscova după Revoluţia Maghiară din 1919, cu episoade destul de tenebroase şi nu neapărat dintre cele mai glorioase în anii '30. A fost colaborator al NKVD-ului, semnând un angajament în acest sens prin 1935. Revenit îh Ungaria după 1945, joacă un rol marginal, este specialist al CC-ului pe probleme de agricultură, neimplicat sub nici o formă în marile persecuţii de la sfârşitul anilor '40 - începutul anilor '50, ci chiar adversar al superstalinistului Mâtyâs Răkosi, liderul Partidului Comunist Maghiar. Revine când Moscova porneşte pe linia dezgheţului post-stalinist şi devine prim-ministru într-o coabitare dificilă cu Râkosi. în iunie 1953 are loc revolta muncitorească de la Berlin, suprimată brutal de către sovietici şi regimul Ulbricht. Ea coincide cu epurarea la vârf a elitei comuniste est-germane. Are loc un fenomen de repliere în rândul nomenklaturilor panicate din blocul sovietic. Chiar Gheorghiu-Dej vorbeşte, în România, despre necesitatea dezvoltării „ramurii B", a industriei bunurilor de larg consum, complet neglijată anterior în favoarea industriei grele, „cu pivotul ei - industria constructoare de maşini". Din dorinţa de a schimba şi transforma totul, încep vagi concesii către diverse grupuri. Impulsul totalitar este

cumva moderat. Autocrația comunistă este înlocuită de oligarhia birocratică a perioadei hrușcioviste.

Am publicat pentru prima oară, cu excelentele note ale lui Armând Goșu, în România, în volumul *Ungaria 1956,* ediția critică a textului integral al Raportului Secret al lui Hrușciov, unul dintre cele mai importante documente politice ale secolului XX. Acesta a schimbat fundamental discursul despre comunism în lumea necomunistă și produce cea mai gravă *prise de conscience* a eșecului și crimelor stalinismului, negate până atunci în mișcarea comunistă. Rolul determinant în această privință îi revine lui Nikita Hrușciov. Discursul este ținut în noaptea de 24/25 februarie, început la ora 8 seara și terminat după aproximativ patru ore și jumătate, în jurul orei 12.45: este data-cheie pentru începutul sfârșitului comunismului. Faptul că Hrușciov, cu autoritatea supremă a Primului-Secretar al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, recunoaște că Stalin, celebrat până atunci ca figura supremă a comunismului mondial, a fost un monstru patologic, un sociopat, schimbă datele legate de tot ce s-a petrecut de la Kronstadt încoace sau din octombrie 1917 (pe stil vechi)/noiembrie 1917 (pe stil nou) în plan mondial. Onestitatea tradițională a acestui țăran ruso-ucrainean se combină cu lupta pentru putere în interiorul birocrației comuniste sovietice. Hrușciov însuși, prin 1955, se întâlnește cu prieteni care se întorc din Gulag și îi povestesc cele petrecute. Este posibil și ca Hrușciov să fi trăit *in denial,* negând anumite lucruri chiar

și față de sine. Știm astăzi că unul dintre fiii săi din prima căsătorie fusese victima persecuțiilor.

Raportul Secret a fost prezentat în fața a 2 500 de delegați și invitați, după care a fost dat imediat, în varianta rusă, delegațiilor străine ai căror conducători cunoșteau limba rusă. Ulterior le-a fost înmânat membrilor delegațiilor de partide comuniste de la Moscova. Partidele comuniste din țările socialiste aveau să primească apoi textul raportului sub deplină confidențialitate. Ca să ajungă în rândul polonezilor, de departe cei mai deschiși, un membru al Partidului Comunist i-a înmânat documentul directorului general al agenției de presă din Polonia. Scurgerile de informații au făcut să se vorbească imediat de existența acestui raport. Fără a se confirma sau infirma în vreun fel, zvonul a avut totuși un impact enorm. Textul existent este însă cel creat de comisie, stenograma a ceea ce s-a spus în realitate este foarte greu de găsit. Se pare că în momentul prezentării au existat foarte multe paranteze pe care nu le mai avem la dispoziție; a rămas doar documentul birocratic din Arhivele Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Informația s-a scurs prin Polonia și a ajuns în Israel, în limba rusă, prin Ambasada israeliană de la Varșovia. De acolo a mers mai departe spre Statele Unite: este una dintre ipoteze, cel puțin. El ajunge în orice caz în SUA, este verificat complet de CIA la sfârșitul lui martie și începutul lui aprilie 1956. La vremea aceea, acolo locuia și avea un rol important August Nikolaevski, unul dintre marii lideri și gânditori ai menșevismului. Existau

foarte mulţi transfugi care aleseseră libertatea, foşti troţkişti etc. S-a creat o comisie care a analizat problema autenticităţii şi care a validat documentul. A fost publicat la mijlocul lui mai, complet, pe prima pagină din *New York Times,* sub titlul „Stalin's Crimes". A fost reluat în toată presa mondială, transmis şi trimis cu baloane în toată zona sovietică. A circulat tradus în diferite limbi. L-am întrebat pe Ion Uiescu în cartea de interviuri cum anume a fost primit documentul în ţară. Mi-a răspuns că l-a citit la Paris, dar nu l-a adus în România; cei care au făcut-o au fost excluşi din partid. In Franţa, până la momentul Gorbaciov, Raportul Secret a fost întotdeauna menţionat de Partidul Comunist Francez drept *le rapport attribue ă Khruchtchev.* în Italia, reacţia a fost diferită. Primul care a vorbit despre problemele sistemice şi instituţionale, biografice şi personale, a fost Palmiro Togliatti, care a spus că este total inacceptabilă reducerea problemei la personalitatea lui Stalin, că lucrurile sunt mult mai adânci şi trebuie să vedem unde anume a început toată această problemă. Discuţia a fost blocată din cauza Revoluţiei Maghiare: după aceasta, evident, Hruşciov era în defensivă deoarece în Biroul Politic sovietic a fost acuzat că linia sa adusese respectivele consecinţe.

După Raportul Secret se produc scindările în conducerile partidelor comuniste. Cele mai importante rupturi la vârf, precondiţie a crizelor comuniste, se produc în Ungaria şi Polonia, mult mai puţin în România şi aproape deloc în Cehoslovacia. România şi Cehoslovacia cunosc destalinizări ratate, Polonia

și Ungaria - reale. Simplificând, este vorba despre scindarea între reformatori/revizioniști și dogmatici. Iugoslavia contează enorm. în raportul secret din 25 februarie, Tito a fost practic reabilitat, după ce fusese excomunicat din mișcarea comunistă internațională în 1948. Pentru Dej, Ulbricht & co este un lucru foarte important: marile procese-spectacol ale stalinismului aveau ca justificare, între altele, faptul că cei acuzați de trădare erau spioni titoiști. Din momentul în care Tito nu mai este Iuda-Tito, spionajul pro-Tito își pierde legitimitatea. Sub acuzația de pro-titoism fusese denunțat Pătrășcanu în 1949, ca spion titoist fusese spânzurat Lâszlo Rajk la Budapesta în 1949, la fel Rudolf Slânsky și ceilalți membri ai grupului său în 1952.

Raportul Secret este în primul rând un document colosal, crucial al secolului XX. După el, comunismul nu a mai fost același. Se demolează mitul lui Stalin, are loc un atac împotriva întregii mitologii istorice a stalinismului. *Cursul scurt de istorie,* Biblia comunismului mondial până în acel moment, este denunțat drept simplificare abuzivă. Se propune un nou sistem de relații în cadrul blocului sovietic. Limita Raportului Secret este idealizarea lui Lenin: în vreme ce Stalin este vilificat, demonizat, Lenin este prezentat ca reperul umanist spre care trebuie să ne îndreptăm, în Raport, marile erori și crime încep în 1934. Milioane de oameni muriseră în timpul Marii ?: amete și al colectivizării forțate a agriculturii: nu se menționează nimic despre aceasta sau despre persecuția menșevicilor, cadeților, socialist-revoluponarilor sau despre alte înscenări; 17 ani de istorie

bolşevică sunt puri. 1934 este legat de moartea lui Serghei Kirov, care, afirmă Hruşciov, reprezintă pretextul pentru Marea Represiune. Erorile mai importante nu sunt sistemice, nu provin din instituţii, ci din personalitatea lui Stalin. Se vorbeşte foarte mult despre psihologia maniacală a acestuia, nimic despre sociologia criminală a Partidului Comunist. Fenomenul terorii totalitare, definitoriu pentru sistemul comunist, este practic ignorat, vorbindu-se în schimb despre cultul personalităţii lui Stalin şi consecinţele sale. Nu se discută nimic, sub nici o formă, despre procesele-spectacol, colectivizare, genocidul ţăranilor, persecuţia Bisericii ş.a.m.d. Crimele contra membrilor de partid sunt deplânse, nu însă şi agresiunea statului bolşevic contra cetăţenilor, privarea acestora de orice protecţie împotriva crimelor şi nelegiuirilor.

Primele unde de şoc ale Raportului Secret s-au resimţit în Polonia: liderul comunist polonez Boleslaw Bierut se află în spital la Moscova în februarie 1956.1 se aduce textul Raportului Secret; pe 3 sau 4 martie, o săptămână mai târziu, face atac de cord şi moare. In iunie 1956 apar grevele muncitoreşti de la Poznah şi o mobilizare puternică a inteligheţiei poloneze de stânga. Figura principală este Leszek Kolakowski, devenit ulterior unul dintre principalii ideologi şi mentori ai Solidarităţii. în Ungaria avem de asemenea trezirea intelectualităţii şi mari dezbateri. Răkosi, despotul stalinist vinovat pentru crimele teribile ale anilor '50, este forţat să părăsească ţara. Gafa conducerii sovietice este că, în loc să-l

numească pe Imre Nagy la conducerea Partidului din Ungaria, numește un stalinist cel puțin la fel de îndârjit ca Râkosi, și anume pe Erno Gero. Departe de a modera sistemul, acesta reacționează cât se poate de stângaci și agresiv, stârnind, evident, radicalizarea forțelor antitotalitare. In cadrul Uniunii Scriitorilor Maghiari se formează cercul Petofi. Organizația creată de staliniști pentru a controla intelectualitatea devine principalul avanpost al revoltei antitotalitare. Imre Nagy, exclus din Partidul Comunist, devine magnetul mișcării de renovare a socialismului. In Ungaria anului '56, instituțiile statului totalitar se transformă în opusul lor, se încearcă reconcilierea socialismului cu democrația, precum și lupta împotriva hegemonismului, a imperialismului sovietic.

Mișcările de revoltă din octombrie 1956 în Ungaria încep din *interiorul* stângii marxiste și post-marxiste. Acest lucru este un element central pentru înțelegerea întregului complex al prăbușirii comunismului. Extincția leninistă este înainte de toate un renomen de dezagregare din interior, tocmai pentru că ideologia este atât de importantă. Mișcările de revoltă din Ungaria încep prin redescoperirea filonului antitotalitar al stângii democratice. Nu a fost o revenire la *stătu quo ante,* ci o explozie spontană ie revoltă antiautoritară care în zece zile s-a trans- : armat în revoluție. Este una dintre marile semnificații ale anului 1956: revenirea stângii antitotalitare *za.* proiect politic posibil. în analiza anului 1956, trebuie accentuat rolul intelectualilor critici în lupta p entru sfera publică. Ei rup cu leninismul, merg mai

departe spre un marxism neleninist și apoi, dincolo de acesta, prin redescoperirea democrației, ajung la ceea ce ideologii oficiali numeau *liberalism putred, stihie mic-burgheză* sau *anarhism*.

Revoluția Maghiară a fost inițiată și condusă de către intelectuali. în acest sens se anticipează anii '68, '80 și '89, celelalte repere sau „stații" în fenomenologia apostaziei. Exemplar rămâne destinul unui scriitor maghiar foarte important, Gyula Hăy. Alături de Bertolt Brecht, cu care a fost și amic la un moment dat, a fost cel mai important dramaturg marxist al secolului XX. într-o carte autobiografică, *Născut în 1900,* Gyula Hây, veteran comunist, arestat, închis și surghiunit după Revoluția din 1956, scria: „Oriunde ar fi condus aceste căi secrete sau deschise, primii pași îndrăzneți au fost făcuți la cel de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, la începutul lui 1956. Oricât de incoerente și incomplete ar fi fost ieșirile pătimașe ale lui Hrușciov la acel Congres, au lăsat în urmă ceva ce nu poate fi negat: o dorință ce căpătase tot mai multă putere timp de decenii, dorința de umanitate."

Articolul incendiar al lui Hây vine de la un scriitor marxist, fost admirator al lui Stalin la un moment dat, profund dezamăgit. Materialul a apărut pe prima pagină din *Irodalmi Ujsâg (Gazeta literară)* pe 6 octombrie 1956, exact în ziua când avea loc ceremonia reînhumării și reabilitării postume a lui Lâszlo Rajk, la care au participat în jur de 200 000 de oameni. între cei care asistau la ceremonia menită să demoleze definitiv și irevocabil autoritatea con-

ducerii staliniste se aflau o serie de faimoşi intelectuali marxişti antitotalitari, ziarişti, studenţi, foşti militanţi social-democraţi. Renăştea nu doar spiritul libertăţii, ci şi conştiinţa civică în rândul unei naţiuni umilite şi batjocorite timp de aproape un deceniu. Titlul articolului lui Hây, ulterior considerat manifest contrarevoluţionar, era *De ce nu îmi place tovarăşul Kucsera*. Kucsera devenea simbolul a tot ceea ce putea fi detestat în Ungaria, prototipul birocratului adipos, arogant, agresiv pe care se baza regimul, demagog cras şi profitor insolent: „Kucsera este marea eroare a istoriei noastre, este ceva moale pe care noi l-am plasat în obscurul *cul-de-sac* al istoriei ţării noastre. Kucsera este ignorant din convingere şi pasiune. Este cel care ne priveşte dispreţuitor de pe piedestalul ignoranţei sale şi se agaţă fanatic de principiul înşelător al ascuţirii luptei de clasă întrucât îi permite să-şi joace perfect rolul de persoană care prezintă încredere politică. Nu este loc în istorie deopotrivă pentru Kucsera şi pentru noi. Trebuie să alegem: ori Kucsera, ori umanitatea. în ochii lui Kucsera minciuna nu este minciună, legea nu este lege, omorul nu este omor, iar omul nu este om. O, Kucsera, încetează să exişti! Nu-ţi cerem viaţa, însă dorim să punem capăt existenţei tale kucseriste." Cred că şi astăzi, dacă am publica un asemenea text, mulţi s-ar simţi foarte vizaţi şi ar spune că este un text pogromist, de extremă dreapta, de structură legionară ş.a.m.d.

Se nasc, e limpede, două tabere care se vor confrunta dramatic după câteva săptămâni. Lupta se

va desfăşura între ex-staliniştii gen Gyula Hây şi Imre Nagy, pe de o parte, şi sacerdoţii dogmei, pe de altă parte. Ea se va intensifica şi va culmina cu prăbuşirea totală a întregului sistem. Ceea ce în România a durat şase ani sau chiar mai mult, între decembrie 1989 şi alegerile din noiembrie 1996 (sau chiar până astăzi, ar spune unii), s-a consumat în Ungaria în câteva săptămâni. Anti-kucseriştii voiau un alt fel de socialism, fără opresiune, castă parazită, sistem monopartid, mizerie materială şi umană. Tot Hây a fost cel care a redactat apelul disperat transmis pe 4 noiembrie 1956 la Radio Budapesta şi care suna cam aşa: „Către toţi scriitorii lumii, către toţi savanţii şi conducătorii vieţii spirituale: ajutaţi-ne, nu este timp, cunoaşteţi faptele. Nu e nevoie să le explicăm. Ajutaţi poporul maghiar, ajutor, ajutor, ajutor!" Acesta a fost ultimul document transmis de Radio Budapesta pe 4 noiembrie. Hây a fost arestat, condamnat la 7 ani de închisoare, eliberat apoi sub presiunea Occidentului. Cum bine ştim, ajutorul cerut nu a venit. Ce s-a petrecut la 4 noiembrie, când tancurile sovietice au zdrobit democraţia maghiară, a fost o demonstraţie limpede a faptului că visul donquijotist al comunismului cu faţă umană era inacceptabil pentru satrapii sovietici şi lacheii lor.

In România, în 1956, avem de-a face cu o destalinizare ratată, deturnată, avortată. Şocul grupării Dej provocat de Raportul Secret a fost formidabil, reacţiile din partid, mai ales printre ilegalişti, au fost suprimate. în martie 1956, şedinţele Biroului Politic construiesc o strategie de deturnare a destalinizării

în România. Există un singur moment important la nivelul inteligheńţiei de partid, care îl are drept protagonist pe Alexandru Jar (în primăvara lui 1956), descris de mine în *Stalinism pentru eternitate*. Vă sfătuiesc să citiţi şi cartea Ioanei Boca, *1956 - Un an de ruptură* (Academia Civică, Bucureşti, 2001). Apar mişcări studenţeşti, la Timişoara mai puternic, parţial la Cluj şi înăbuşită în faşă la Bucureşti. Au loc schimbări şi deschideri în politica educaţională, dar şi o reafirmare a stalinismului impenitent al conducerii comuniste româneşti. Sectarismul ideologic este reafirmat, se accentuează obsesia unităţii monolitice. Se dezvoltă tentaţia anti-hruşciovistă din partid. Intervenţia din Ungaria a slăbit de fapt poziţia lui Hruşciov, lucru de care profită în această perioadă Gheorghiu-Dej şi gruparea sa în România. Mişcările studenţeşti de la Timişoara au antrenat mii de persoane şi au dus la sute de arestări, demonstrând că sistemul era întemeiat pe ipocrizie, frică şi teroare. Se poate observa o criză morală în interiorul intelectualităţii. S-au produs, evident, fenomene de revoltă în rândul inteligheńţiei maghiare, mai cu seamă la Universitatea Bolyai şi în rândul studenţimii, mai ales în vest, la Timişoara. Totuşi, marile figuri ale intelectualităţii româneşti, fie cei marginalizaţi, fie cei din zona centrală a puterii, nu se afirmă în 1956 în direcţia întoarcerii dinspre iluzie înspre deziluzie, pe urmele unor Hây, Lukâcs sau Kolakowski.

Fragmente din Raportul Secret au fost citite în organizaţiile de partid ale PMR, plus textul central

care a dat linia de partid, așa-numita *Dare de seamă a delegației PMR la Congresul al XX-lea*. Ea a fost răsdiscutată de conducere, după care s-au dat fragmente din Raport, lăsându-le deoparte pe cele mai șocante. Ulterior, odată cu anul 1961 și Congresul XXII, se publică lucruri mult mai grave. între timp însă, Dej face o mișcare foarte inteligentă: rescrie istoria partidului, atribuind toate crimele stalinismului, toată demonologia celor căzuți așa-zisei fracțiuni de la Moscova. Mai mult decât atât, „azilul politic" acordat lui Imre Nagy și membrilor guvernului legal maghiar pe teritoriul României a fost încălcat într-o manieră absolut scandaloasă de către conducerea română din epocă, de Gheorghiu-Dej și complicii săi. Nagy, căruia i s-a acordat inițial oarecum un tratament de refugiat politic (deși solicita tot timpul întoarcerea în Ungaria), a fost practic anchetat de către membri veterani ai PMR, între care rolul central l-a avut Walter Roman, care îl cunoștea pe Imre Nagy de la Moscova din perioada anilor '40. Același lucru s-a întâmplat la Snagov și în cazul „discuțiilor tovărășești" cu Georg Lukâcs, multe publicate de acum. Este foarte interesant că solicitările studenților Goma, Petrișor, Ivasiuc la București și ale celor de la Timișoara (scoaterea rusei ca limbă obligatorie în școală, înființarea cursurilor de filozofie în locul celor de marxism-leninism, îmbunătățirea condițiilor din cantine și cămine) nu sunt nici măcar discutate. Odată arestați, se discută exact aceste chestiuni, știut fiind că nu e bine să ai dreptate înaintea partidului. Nu indivizii cer, partidul trebuie să

ofere. Comuniștii realizează că s-au aflat la un pas de sfârșit. A existat un comandament condus de Bodnăraș, Ceaușescu, Drăghici, Moghioroș, oameni care se pricepeau la arme și transporturi. Toți acești tovarăși au fost leniniști. în cazul de față, leninismul reprezintă de fapt *un pas înapoi, doi pași înainte.* Asta e logica. în discuțiile private, Gheorghiu-Dej compară mereu partidul cu o etuvă pe care o închizi **și** o deschizi, o succesiune de momente de relaxare și de represiune.

Poate că singurul personaj din zona credibil și legitim revizionistă la noi ar fi fost Labiș. Am spus „probabil" pentru că a fost un om de stânga, care a crezut în marea iluzie comunistă, a scris cu deplină sinceritate despre acest lucru, iar în perioada dinaintea morții lui și-a mărturisit convingerile inclusiv în texte publicate. Sfârșitul *Albatrosului ucis* a provocat o reacție furibundă a conducerii de partid: „Poate că zbura-va din nou ultima oară spre un cimitir mai sobru și mai demn." La Colocviul Tinerilor Scriitori, din 1956, satrapul suprem în Partidul Muncitoresc Român, Leonte Răutu, l-a întrebat pe Labiș ce a vrut să spună cu respectivele versuri. Răspunsul a fost: „Exact ceea ce ați înțeles, tovarășe Răutu!" Dtipă 1956 se ajunge la intensificarea conflictului sovieto-chinez și la dezagregarea unității blocului sovietic. Conflictul sovieto-chinez, care mocnise tot timpul, explodează tot din cauza chestiunii Stalin. Cel mai important rămâne faptul că 1956 deschide drumul **către epuizarea oricărei** iluzii

de reformare de tip neo-bolşevic şi neo-leninist în Europa de Răsărit.

Există câteva nume care trebuie menţionate în ceea ce priveşte revizionismul marxist. In primul rând îi voi aminti pe Francois Furet, care rupe cu Partidul Comunist în 1956, Cornelius Castoriadis, Jean Francois Lyotard, personalităţi de mare respiraţie intelectuală care constituiau nucleul revistei *Socialisme ou Barbarie*. Pavel Tigrid, o figură de vârf a exilului ceh şi slovac în Franţa, a scris în cartea *Amere revolution* (Albin Michel, 1977) despre rolul revizionismului marxist în destrămarea sistemelor „mitocratice" de tip comunist (sisteme care sunt întemeiate pe supremaţie, hegemonia mitului partidului, mitul revoluţiei, al internaţionalismului). Tigrid (care avea să devină ministru al Culturii în guvernul ceh la mijlocul anilor '90) afirmă că unul dintre primii şi cei mai importanţi revizionişti a fost Milovan Djilas. în *Noua clasă,* Djilas, un apropiat al lui Tito, devenit cel mai articulat critic al socialismului autoritar, susţine că ceea ce s-a petrecut în Uniunea Sovietică şi în Iugoslavia titoistă a fost un fenomen de uzurpare, de bastardizare a marxismului prin leninism. Critica făcută de Djilas (pentru care a plătit cu ani de închisoare) viza paralizia instituţională, uzurparea puterii de către noua clasă comunistă. Departe de a fi fost împlinire a umanismului marxist, încă idealizat de revizionişti, comunismul bolşevic era denunţat ca fiind apoteoză a represiunii totalitare, ca imperiu al minciunii, al de-

dublării şi al delaţiunii. Aceste lucruri erau scrise de Djilas în 1954-1955. Astăzi, ele pot părea platitudini, dar în acei ani erau lucruri fundamentale, de-a dreptul dinamitarde.

Sunt importante şi numele filozofului Ernst Bloch din Germania de Est, ale lui Jacek Kuron şi Karol Modzelewski din Polonia. Ultimii doi au trimis în 1964 o scrisoare deschisă (un text fundamental al revizionismului marxist) primului-secretar al Partidului Muncitoresc Unit Polonez, Wladislaw Gomulka. Scrisoarea acuză de pe poziţii troţkizante birocratizarea statului şi exploatarea clasei muncitoare în regimurile comuniste de tip bolşevic. Cei doi erau asistenţi universitari, Kuron la Secţia de pedagogie a Facultăţii de Filozofie de la Varşovia, iar Modzelewski la Facultatea de Istorie. împotriva acestora, autorităţile comuniste au declanşat o întreagă campanie, iar argumentul principal al poliţiei secrete, al lui Gomulka, a fost originea lui Modzelewski. Tatăl acestuia fusese ministrul de Externe al Poloniei Populare. Prin urmare, argumentul celor aflaţi la putere a fost: „Iată cine condamnă sistemul, cei care au profitat de binefacerile lui!" Nu putem vorbi despre destinul revizionismului marxist fără a menţiona revolta studenţească de la Varşovia, din ianuarie 1968, inspirată de ideile unor Leszek Kolakowski, Krzysztof Pomian, Zygmunt Bauman, spre a-i numi pe cei mai faimoşi. Aparatul ideologico-poliţienesc din Polonia s-a dezlănţuit, nu numai împotriva studenţilor (au avut loc arestări, procese

oribile, demascări publice), ci și împotriva profesorilor care au refuzat să-și condamne studenții. S-a probat încă o dată câtă dreptate avea Kolakowski să scrie: „Nu este socialistă acea țară ai cărei cetățeni ajung să blesteme geografia." Ori poate că este totuși socialistă, dar atunci trebuie să regândim întreaga tradiție a stângii. Așa cum avea să o facă însuși Leszek Kolakowski, renunțând la himerele socialismului cu chip uman. La nivelul revizionismului polonez a existat o convergență între tradiția socialismului democratic și unele direcții novatoare din Biserica Catolică. După 1968, Adam Michnik a ajuns la concluzia că sistemul nu se poate transforma din interior. Astfel, Michnik nota: „Am constatat că nu există sub nici o formă socialism cu chipul uman, există doar totalitarism cu dinții sparți." După Primăvara de la Praga, revizioniștii polonezi s-au întrebat: „Ce-i de făcut?" Soluția cu care a venit Michnik a fost noul evoluționism sau proiectul societății civile. Un proiect al lungului drum prin instituții, care a fost inspirat, pe de o parte, din Tocqueville, iar pe altă parte, din Gramsci și care a devenit un proiect al hegemoniei culturale transformate în hegemonie politică. înfrângerea revizionismului marxist a fost preludiul genezei acelor mișcări sociale ce aveau să culmineze în sindicatul liber, autoguvernat, Solidaritatea.

Revizionismul iugoslav a fost reprezentat de grupul Praxis, care s-a destrămat tragic prin resurecția naționalistă, în momentul în care unii dintre

liderii săi au devenit ideologii regimului Milosevic. In acest sens îl voi menționa pe cunoscutul filozof postmarxist Mihailo Markovic, care a devenit principalul ideolog al Partidului Socialist. Svetozar Stojanovic, autorul unei cărți excepționale despre promisiunile și trădările socialismului, a devenit un apropiat și consilier al lui Dobrica Cosic, în momentul în care acesta, altminteri un important romancier, a fost, în calitate de președinte al Iugoslaviei micșorate, principalul promotor al naționalismului sârb. Ulterior, și Stojanovic, și Cosic aveau să înțeleagă că alunecaseră într-o direcție extrem de periculoasă. Delimitarea lor de Milosevic a venit însă foarte târziu și efectele au fost aproape nule. Ljubomir Tadic, tatăl actualului președinte al Serbiei, a fost unul dintre prea puținii intelectuali revizioniști din Iugoslavia care nu s-au lăsat contaminați de virusul naționalismului fundamentalist.

Școala de la Budapesta a dezvoltat o analiză a dictaturii asupra trebuințelor umane *(dictatorship over needs)*. Agnes Heller, Ferenc Feher, Mihăly Vajda, Gyorgy și Măria Mârkus, Jânos Kis, Gyorgy Bence au parcurs drumul de la neomarxism la liberalismul politic. In Cehoslovacia, după tragedia din august 1968, s-a recunoscut ideologia drepturilor omului ca fundament al unei direcții opuse minciunii dominante. Vâclav Ha vel nu a fost niciodată marxist; venea din școala lui Jan Patocka, deci dinspre fenomenologie. Charta 77 a inclus gânditori și activiști de varii orientări, inclusiv existențialiști, neomarxiști, liberali clasici, socialiști dezabuzați. Pentru

chartiști, ideea-cheie era să trăiești în adevăr, să nu contribui la întărirea minciunii. Comunismul s-a prăbușit ca urmare a delegitimării proiectului său ideocratic de către intelectualii care de multe ori au susținut inițial acest sistem. Teza pe care am propus-o în legătură cu revizionismul marxist este că acesta s-a constituit ca reacție de protest din partea intelectualității de stânga. Eu pledez pentru acest tip de lectură pentru că, din punctul meu de vedere, comunismul a fost învins, în primul rând, prin revolta inteligheției critice.

Iluzia Utopiei și promisiunile trădate. Semnificațiile anului 1968

„Changez la vie" - ambiția suprarealistă a renăscut în 1968, împreună cu aceea marxistă, a „transformării lumii". Rebelii parizieni, cei din Berlinul de Vest ori studenții de la Universitățile Columbia și Berkeley credeau că vor aduce utopia la putere, îi citau pe Guevara, Gramsci, Rosa Luxemburg, Troțki, Marcuse, Mao, ba chiar și pe Lin Biao („A te revolta este just"). Purtau în mână „cărticica roșie". Unii jurau pe numele unor Proudhon ori Bakunin, fără să știe că aceștia decelaseră la timp potențialul dictatorial-terorist al marxismului. Prea puțin le păsa lor atunci despre ce se întâmpla în estul Europei, în acea zonă a paraliziei brejneviste unde se ivise, totuși, odată cu Primăvara de la Praga, o rază de speranță ce avea să piară zdrobită de *Panzerkommunismus,* de acel „socialisme qui venait du froid", despre care scria chiar Jean-Paul Sartre după invazie. Obsesia revoltaților din Vest era să stigmatizeze „imperialismul american". Se opuneau Războiului din Vietnam și se credeau soldați ai noilor Brigăzi Internaționale. Habar nu aveau despre ce era de fapt Vietnamul de

Nord, cu al său monstruos Gulag, şi îl venerau pe „unchiul Ho", stalinistul suprem de la Hanoi. Rebeliunea studenţească pariziană era exaltată, euforică, jubilantă, *jouissant-ă,* exuberantă şi carnavalescă. Se celebra „l'imagination au pouvoir". Studenţii şi ideologii lor detestau autoritarismul (social, familial) şi puneau pe zidurile oraşului postere de genul „II est interdit d'interdire". O contagioasă *insouciance* dădea măsura acelor febre revoluţionare: „Soyons realistes, exigeons l'impossible." Revoluţiile sunt *moments of madness,* scrie sociologul Aristide Zolberg - şi nu greşeşte. Era o revoltă neoromantică, un strigăt împotriva unui raţionalism scientist pe care îl deplora Herbert Marcuse în scrierile sale. Despre aceste lucruri a scris la vremea respectivă pagini de o mare luciditate Monica Lovinescu. Transmise la Europa Liberă în emisiuni devenite legendare, ele ne informau şi ne formau. Cu fineţe şi respect pentru spaţiul ideilor, Monica Lovinescu a făcut adevărate disecţii ale miturilor inspiratoare ale revoltei studenţeşti franceze. Nu a condamnat-o înainte de a o explica. Reflecţiile sale se întâlneau cu cele ale lui Raymond Aron, care scria despre *la revolution introuvable.* După cum se întâlneau cu acelea ale lui Leszek Koiakowski, marxistul dezil-uzionat care avusese curajul să se solidarizeze cu studenţii Universităţii din Varşovia, în martie 1968.

Pentru Koiakowski, Zygmunt Bauman, Krzysztof Pomian, Ştefan Morawski şi alţi intelectuali contestatari, expulzaţi din Universitate la ordinul lui Gomulka, socialismul polonez intrase în faza sa

fascistă. Ministrul de Interne, sinistrul general Mieczystaw Moczar, şeful facţiunii „partizanilor", organiza în acele luni adevărate pogromuri. Ziarul partidului, *Trybuna Ludu,* publica texte de tip *Der Stiirmer.* Antisemitismul devenise doctrina oficială a comunismului polonez. Michnik, Kuron, Modzelewski, Irena Grudzinska, Seweryn Blumsztajn erau arestaţi şi condamnaţi pentru „uneltire împotriva ordinii de stat". Nici o mirare, aşadar, că, pentru Koiakowski, doctrina politică a lui Marcuse suna cât se poate de fals: era o pledoarie pentru iresponsabilitate, pentru un tip de acţiune din care dispăruse orice interes faţă de articularea scopurilor cu mijloacele. Invitat să-i succeadă lui Adorno, Koiakowski se vedea contestat de studenţii germani îndrăgostiţi de Marx, ba chiar şi de Lenin. în a sa de neegalat istorie a marxismului, Koiakowski îşi încheia capitolul despre Marcuse cu aceste neiertătoare cuvinte: „...Principala problemă cu scrierile lui Marcuse nu este că profesează marxismul, în pofida evidenţelor contrare, ci că încearcă să ofere o bază filozofică pentru o tendinţă de-acum prezentă în civilizaţia noastră, care se străduieşte să distrugă această civilizaţie din interior, de dragul unui apocalips al Noii Lumi a Fericirii care, chiar prin firea lucrurilor, nu poate fi descrisă... Nu există probabil un alt filozof în lumea de astăzi care să merite atât de deplin precum Marcuse să fie numit ideologul obscurantismului" *(Main Currents of Marxism,* voi. 3, Oxford University Press, 1978).

In iunie 1968, sintetizând lecţiile revoltei avortate a studenţilor francezi, Monica Lovinescu examinează amalgamul nihilist al utopismului autorului *Omului unidimensional:* „Două aspecte din opera lui militează în favoarea acestei explozii: lipsa de nuanţe dintr-o critică ce se vrea globală şi definitivă şi apelul la iraţionalul fericirii. [...] Desigur, critica acestui tip de raţional se afla în Heidegger, dar Heidegger n-o îmbină cu o speranţă mesianică sau cu rămăşiţe de marxism. Sistemul lui Marcuse nu este exploziv prin rigoarea lui, ci, dimpotrivă, prin înglobarea atâtor izvoare diferite într-o critică radicală, dar nu şi la obiect" *(Unde scurte,* Editura Limite, Madrid, 1978). Diagnosticul este impecabil: critica a ceea ce filozofii Şcolii de la Frankfurt numeau capitalism târziu era radicală, nu însă şi la obiect. Chiar Habermas admitea acest lucru atunci când scria despre revolta studenţească germană drept o *Scheinrevolution* (pseudorevoluţie) şi îi acuza pe unii dintre lideri de „fascism de stânga".

în acest timp, la Praga prindea fiinţă cealaltă aventură utopică. Utopia intelectualilor cehi şi slovaci era una antiideologică, aşadar una care se opunea minciunii oficiale, logicii despotismului birocratic şi terorii poliţiste prezentate drept apoteoza libertăţii umane. Era o insurecţie a spiritului ori, spre a relua o minunată formulare hegeliană, era „un superb răsărit de soare". Se topea gheţarul stalinist: societatea civilă renăştea sub semnul convingerii că socialismul poate fi umanizat. Anul 1968, cu ale sale mari iluzii şi nu mai puţin teribile dez-

amăgiri, a avut cel puțin un efect de lungă durată: prăbușirea mitului sovietic și declinul ortodoxiilor comuniste în Occident. în acest sens, Andre Glucksmann are dreptate să afirme că mișcarea din 1968 a determinat începutul sfârșitului pentru Partidul Comunist Francez, aflat astăzi într-o stare de comă mentală (ca și stânga franceză în genere). Atunci când Georges Marchais (fost secretar general al Partidului Comunist Francez) l-a atacat pe Daniel Cohn-Bendit numindu-l „un Juif allemand" (un evreu german), mii de studenți au răspuns scandând „Nous sommes tous des Juifs allemands" și „A bas les crapules staliniennes!". PCF își dezvăluia orientarea fascistă. în spatele secerei și ciocanului se întrezărea umbra lui Doriot, în tinerețe comunist, apoi susținător al nazismului prin acțiuni concrete. Comunismul se deconspira ca extremism de dreapta, cum scrisese cândva Jeanne Hersch, eleva lui Jaspers și prietena Monicăi Lovinescu.

La București, între timp, echipa barbistă infesta spațiul public cu calomnii împotriva Europei Libere, dovedind ambiguitatea incurabilă a stalinismului național. Pretenția autonomistă, mascarada reabilitărilor unor comuniști uciși în perioada Dej, ca și a celor lichidați în URSS în anii Marii Terori, refrenul agasant privitor la „umanismul socialist" deveneau argumente pentru edificarea tot mai grotescului cult al personalității lui Nicolae Ceaușescu. După 1956, anul 1968 a fost al doilea moment istoric pierdut de intelectualii români. Suflul libertății s-a stins înainte de a crea o mișcare intelectuală reală. Una care,

asemenea celei de la Praga, să submineze „Castelul" prin curaj, cinste și nonconformism. A existat un suflu liberal în 1968, un sentiment că totul este posibil, că imaginarul social poate fi desferecat. Se configura o nouă viziune despre socialism, opusă dogmatismului cazon al sovietismului oficial. Sigur, dacă privim lucrurile cu ochii noștri de azi, a fost vorba despre o mare iluzie.

Prima teză pe care o avansez legată de 1968 este că, oricât de greu ar fi de crezut, a fost o vreme în care mulți oameni l-au privit pe Ceaușescu drept un marxist *open-minded,* un comunist naționalist sau chiar un susținător al socialismului cu chip uman. Ceaușescu însuși a cultivat această imagine, iar unii intelectuali și tehnocrați români au crezut în această demagogie, în timp ce observatorii din Occident îl considerau aproape în unanimitate un fel de David est-european care îl înfruntă pe înspăimântătorul Goliat sovietic. Aceasta era perspectiva anului 1968. La o conferință ținută la Paris în 1987 și organizată de ANEX, Amber Bouzouglu, jurnalistă la *Le Monde,* a formulat perfect modul în care s-a raportat presa occidentală *(Le Monde, The New York Times, The Guardian* etc.) la Ceaușescu. Fraza ei spune tot: „Cher monsieur, nous nous sommes tous faits eus" („Stimate domn, ne-a fraierit pe toți").

A doua teză pe care o susțin este că Ceaușescu a utilizat în chip cinic zdrobirea Primăverii de la Praga (invazia militară din 21 august 1968) ca pe o scuză pentru potențarea propriului cult al personalității. Ceaușescu a creat o mitologie autoglorificantă

în care el apărea drept eroul fără teamă şi prihană, simbolul legăturii dintre partid şi popor. în 1968, s-a lansat pentru prima dată ideea „PCR - Ceauşescu - România". începuturile cultului personalităţii nu se produc în 1971, aşa cum s-a susţinut multă vreme, ci în perioada cuprinsă între sfârşitul lui 1967 şi 1968. Atunci apare acest mecanism al dictaturii lui Ceauşescu, care nu a existat în timpul lui Gheorghiu-Dej, ca instrument propagandistic. Au existat cultul lui Stalin şi un cult minor al lui Gheorghiu-Dej, care este incomparabil cu ceea ce s-a întâmplat în timpul lui Ceauşescu.

A treia teză pe care o susţin este aceea că Ceauşescu a fost un bolşevic inveterat. El şi camarazii lui nu au dorit niciodată liberalizarea sau democratizarea sistemului politic din România. în opinia unor memorialişti comunostalgici, gen Niculescu-Mizil, Manea Mănescu şi Dumitru Popescu, în 1966,1967 şi 1968 s-a petrecut un fenomen de reformare din interior şi de sus în jos a sistemului. Eu contest această teză. Chiar şi în cea mai puţin represivă fază a sa, sistemul a rămas structural opus statului de drept şi economiei de piaţă. Chiar şi în acea perioadă, Partidul Comunist şi-a conservat monopolul puterii, iar Securitatea şi-a continuat acţiunile abuzive. Spre a cita o formulă a disidentului Vasile Paraschiv, fărădelegea a fost esenţa sistemului, de la început şi până la sfârşit. Aici se află distincţia capitală între eforturile reformiştilor de la Praga şi mascarada pseudoreformistă de la Bucureşti. Niciodată nu i-a trecut prin minte lui Ceauşescu să suprime

realmente cenzura. A făcut-o formal, ca gest strict propagandistic, ceva mai târziu. în fapt, au apărut cenzuri şi mai insidioase decât Direcţia Presei.

în continuare, voi prezenta punctul de vedere al lui Daniel Chirot, tocmai pentru că sunt convins că adevărul nu este monocrom. Citez dintr-o corespondenţă personală:

> Nu sunt de acord cu dvs în totalitate. Desigur că Ceauşescu a fost un comunist, în sensul că nu a intenţionat niciodată să transforme România într-o democraţie. Ceauşescu a crezut în socialism şi introducerea economiei de piaţă nu s-a aflat pe agenda lui. Ca orice bun politician, dictatorul român a ştiut cum să mintă. Teza dumneavoastră sugerează că acesta nu a renunţat niciodată la stalinism. Eu nu sunt de aceeaşi părere. îmi amintesc de perioada pe care am petrecut-o în 1970-1971, când au existat schimbări tangibile şi o mare doză de optimism. Nu cred că Ceauşescu s-a prefăcut în mod cinic şi sunt de părere că acesta a crezut, chiar dacă în mod eronat, că ceea ce a făcut era benefic pentru România. Desigur că a existat teroare, dar nu au existat arestări în masă. A fost un cult al personalităţii pentru că, în toate dictaturile, liderilor le place să fie iubiţi şi admiraţi. Totodată, nu au existat forţe care să li se opună celor de la putere. începând cu 1971, Ceauşescu a realizat trei lucruri. în primul rând, şi-a dat seama că noile cadre de partid, care fuseseră promovate pe merit, nu-i vor fi loiale, pentru că acestea nu respectau vechea gardă. în al doilea rând, susţinătorii lui Ceauşescu din PCR se temeau de aceste tinere cadre. La fel ca vechea gardă, Ceauşescu a realizat că, dacă va lăsa deschiderea să evolueze, liderii partidului şi socialismul îşi vor pierde legitimitatea. în călătoria din Asia din 1971, dictatorul român a descoperit un model mai promiţător, regimurile

lui Mao şi Kim Ir Sen. După întoarcerea din Asia, în România a început schimbarea şi a început declinul lui Iliescu, care ar fi putut fi un potenţial succesor, dacă tinerii reformatori ar fi ajuns la putere. Din nefericire pentru România, modelul dur est-asiatic a fost un dezastru. Acest model nu a funcţionat nici în China sau Coreea de Nord. Dacă Iliescu ar fi promovat în 1971 cred că s-ar fi ajuns la introducerea unor elemente caracteristice capitalismului odată cu menţinerea dictaturii de partid. Nu vom şti niciodată dacă această opţiune i-a fost prezentată lui Ceauşescu. Probabil că acest lucru nu s-a întâmplat. Ceauşescu nu era tipul de lider care ar fi putut promova o schimbare de asemenea proporţii. Pentru Ceauşescu, deschiderea economiei şi pierderea controlului dictatorial ar fi dus la distrugerea comunismului. Din acest motiv a susţinut o linie care a dus la o catastrofă economică. Pentru a-şi salva legitimitatea, care era în declin, a promovat un cult al personalităţii şi a devenit din ce în ce mai dependent de secta personală care se afla în apropierea sa. Dictatorilor în vârstă, ale căror politici au eşuat, le este specifică transformarea în monştri rigizi şi paranoici. Eu cred că este corect să-l condamnăm pe Ceauşescu pentru că a ruinat vieţile a milioane de români. Dar acest lucru nu înseamnă că în 1968 sau 1970 a fost doar un simplu manipulator care intenţiona să revină la stalinism. De fapt, Ceauşescu nu a revenit niciodată la stalinismul radical, pentru că nivelul terorii nu a fost nicicând mai mare decât sub Stalin, Mao, Enver Hodja sau în Coreea de Nord.

Există, aşadar, nuanţe care trebuie luate în considerare, inclusiv cele legate de felul în care indivizii reali au interiorizat, au trăit un moment istoric satt altul. Ceea ce vreau să afirm, ceea ce am susţinut în *Stalinism pentru eternitate,* ceea ce se scrie în opera colectivă care este *Raportul Final* este că Nicolae

Ceaușescu și camarila sa (grupul aparatului de partid) au manipulat demagogic speranțele de democratizare ale cetățenilor României. Evident, în primăvara lui 1968 bătea un alt vânt decât crivățul stalinismului integral. Ceaușescu a pretins că pornește pe drumul destalinizării, dar a făcut-o strict teatral, utilizând o dramaturgie a impostură care a reușit să impresioneze multă lume. Nu însă și pe Monica Lovinescu, care, în emisiunile ei de la Europa Liberă, avertiza asupra absenței unor acțiuni reale de liberalizare în România și cerea intelectualilor români să se sincronizeze cu semenii lor de la Praga.

Destalinizarea a fost utilizată în chip manipulativ de către Ceaușescu și clica sa de nomenklaturiști pentru a-și fortifica pozițiile hegemonice. Vaga neliniște din rândul inteligheției a fost rapid calmată prin măsuri de cooptare și neutralizare. S-au organizat campanii menite să-i convingă pe tinerii scriitori că liderii partidului erau gata să le asculte revendicările, dar, în fapt, s-a mers pe linia amortizării oricăror critici care vizau principiul sacrosanct al „îndrumării de către partid a literaturii". Scriitorii din grupul oniric (Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, Vintilă Ivănceanu) au fost marginalizați, iar protectorul lor, mereu nonconformistul poet Miron Radu Paraschivescu, unul dintre puținii marxiști antistaliniști de la București, a fost și el forțat să-și întrerupă contribuțiile publicistice. Promisiunea unei Primăveri la București s-a stins în fașă. în loc să se coaguleze sub forma unei contestații colective, acțiu-

nile scriitorimii române (mă refer la intelectualii autentici) s-au consumat în *sotto voce* fără să afecteze în vreun fel piramida de minciuni a unei puteri ilegitime. Din păcate, un fatal narcisism orgolios a făcut din scriitorii români acei „orfani ai curajului" despre care a scris Monica Lovinescu.

Citeam cu nesaț în acei ani revistele literare și mă așteptam să văd și la noi o explozie a adevărului asemănătoare cu aceea de la Praga. Puteam cumpăra săptămânalul *Les Lettres Frangaises* și știam de la Europa Liberă de fervoarea spirituală din Cehoslovacia. Pentru cei din generația mea cărora le păsa de destinul politicului în veacul lagărelor de concentrare era un moment extraordinar. Credeam, unii dintre noi, cu naivitate că socialismul și democrația pot fi împăcate. A fost o imensă iluzie, dar atunci, în primăvara lui 1968, acest lucru nu ne era câtuși de puțin limpede. Speram că se va relua momentul Budapesta 1956, că vom avea ocazia să scăpăm de blestemata cenzură, că dreptul la memorie va fi în fine restituit unei societăți bolnave de frică și suspiciune. Credeam că vor avea loc reabilitări autentice ale victimelor comunismului, nu doar mascarade menite să-l așeze pe noul despot într-o lumină glorioasă. Preferam să ignorăm circul propagandistic pus la cale de aparatul ideologic condus de Niculescu-Mizil, Iliescu și Popescu-Dumnezeu.

în martie 1968 se accentua linia antisovietică, încercându-se o versiune de titoism în stil românesc. Niculescu-Mizil părăsea reuniunea de la Budapesta a partidelor comuniste, protestând față de criticile

pronunțate de delegatul sirian la adresa poziției PCR în mișcarea comunistă internațională. Sloganul repetat obsesiv era: „neamestecul în treburile interne", în aprilie, avea loc plenara CC la care era reabilitat Lucrețiu Pătrășcanu. Alături de el, partidul reconsidera memoria altor militanți căzuți victime lui Gheorghiu-Dej ori lichidați în URRS. Fostul dictator era denunțat de Ceaușescu, care spunea că acele crime îl acuzau pe Dej, „care le-a patronat", precum și pe călăul securist Drăghici, care a organizat comiterea lor. Drăghici era stigmatizat drept torționarul suprem, dar nimeni nu punea în discuție rolul Securității ca instituție criminală. „Acele mult prea triste și prea urâte fapte", cum le numea Maurer într-un discurs de „prelucrare" la Cluj, păreau să fie expresia unor patologii individuale, nu a unui sistem samavolnic și terorist.

Discursul lui Ceaușescu la ședința activului de partid al Municipiului București mergea chiar mai departe, generând nu puține iluzii în rândul celor care l-au ascultat și citit. în *Scânteia* apărea o versiune edulcorată, însă suficient de tranșantă pentru a provoca speranțe ce aveau să se dovedească neîntemeiate. Era un miraj ideologic, un spectacol retoric specific sectelor leniniste. Să nu uităm că faimoasa Comisie de reabilitări îi includea pe vechiul cominternist Gheorghe Stoica, pe expertul cadrist, secretarul CC însărcinat cu „organele speciale" Vasile Patilineț și pe generalul Grigore Răduică, vicepreședintele Consiliului Securității Statului. în Sala Palatului, în clipa când Ceaușescu își lansa diatriba

anti-Dej, printre invitaţi se aflau şi victime, şi călăi. Alexandru Ivasiuc îmi spunea că l-a zărit acolo chiar pe monstrul Enoiu.

Cu maxim cinism, plenara îl reabilita pe Teohari Georgescu, predecesorul lui Drăghici în fruntea Ministerului de Interne, care lua cuvântul spre a jura credinţă noului lider şi a-l blama pe cel defunct. La fel era reabilitat Miron Constantinescu, el însuşi implicat în teroarea stalinistă din anii '50. între cei care luau cuvântul se număra satrapul ideologic Leonte Răutu, neafectat în vreun fel de zguduitoarele dezvăluiri privind soarta lui Pătrăşcanu. Reabilitările din România au fost parţiale şi ipocrite. Ele s-au limitat la victimele comuniste şi au trecut complet sub tăcere exterminările în masă, distrugerea elitelor, terorismul ca politică de stat.

La Congresul al IX-lea din iulie 1965, Ceauşescu însuşi afirmase, spre a demola mitul lui Dej, că „viaţa a dovedit" că un singur om, „oricât de capabil ar fi", nu poate acumula în mâinile sale deopotrivă funcţia supremă în partid şi pe aceea în stat. între 1965 şi 1967, cel puţin formal, propaganda oficială pedala pe principiul conducerii colective. După doi ani însă, folosindu-şi protejaţii din grupul aparatului de partid, Ceauşescu reuşea să-l constrângă pe Chivu Stoica, succesorul lui Dej ca preşedinte al Consiliului de Stat, să facă propunerea de numire a secretarului general chiar pe acest post. Un banc din epocă îl numea pe agramatul Chivu drept cel mai agil fotbalist întrucât reuşise să-şi dea singur cu piciorul

în posterior. Câțiva ani mai târziu, Chivu Stoica avea să-și tragă un glonț în cap.

Prindea, așadar, ființă noul cult al personalității, mai agresiv și mai vicios decât cel al lui Dej. Ceaușescu poza în apărător al legalității socialiste, vorbea întruna de normele leniniste ale vieții de partid și susținea declarativ subordonarea Securității față de partid. îl numise pe Cornel Onescu ministru de Interne, apoi pe Ion Stănescu în fruntea Consiliului Securității Statului. în realitate, anchetele continuau, studenții erau terorizați, UTC-ul, condus de Ion Iliescu, funcționa pe post de poliție în rândul studențimii și elevilor. Continuau acțiunile de intimidare a recalcitranților și de recrutare de informatori. Spiritul revoltei, marca anului 1968, nu a fost lăsat să se dezvolte în România. Dimpotrivă, se luau măsuri draconice pentru asfixierea sa. Legendele legate de Gheorghiu-Dej, inclusiv pretinsul rol decisiv al acestuia în greva de la Gri vița din 1933, trebuiau spulberate. Imediat după venirea sa la putere, în mai 1965, Ceaușescu îi reabilita pe unii dintre fruntașii ceferiști prigoniți de Dej: Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Vasile Bigu. Vechea gardă a ilegaliștilor era mobilizată spre a cânta osanale noului lider. Aparatul ideologic, în care făceau cariere spectaculoase Dumitru Popescu, Ilie Rădulescu, Niculescu-Mizil, Mihai Bujor Sion (tatăl), Constantin Vlad, Ion Teoreanu, Alexandru Ionescu, se mobiliza spre a-l zugrăvi pe Ceaușescu drept un fel de cavaler fără teamă și fără prihană al „comunismului de omenie". Se contura mitologia „obsedantului deceniu". Un

maniheism dubios contrasta perioada Dej (comintern istă, represivă, dogmatică) noii epoci, ulterior botezată „de aur". Cum au demonstrat-o în scrierile lor Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca, destalinizarea literelor româneşti a fost una ambiguă şi paradoxală. Dezgheţul a fost efemer şi înşelător. Au apărut lucrări oneste, s-au întredeschis gurile şi sufletele, dar totul se petrecea sub mereu vigilenta supraveghere a partidului şi Securităţii. Limitele erau stricte, iar transgresarea lor se solda cu sancţiuni de tot felul. Faimoasa *Antologie a poeziei româneşti interbelice,* a lui N. Manolescu, a fost retrasă urgent din librării sub acuzaţia că promova poeţii naţionalişti şi-i elimina pe foştii proletcultişti (Mihai Beniuc, Marcel Breslaşu, Măria Banuş, Nina Cassian).

La şedinţa activului de partid din Bucureşti, din aprilie 1968, imediat după Plenara care l-a reabilitat pe Pătrăşcanu, au luat cuvântul, între alţii, George Ivaşcu, directorul *Contemporanului,* şi Victoria Sârbu, văduva lui Foriş. Primul a vorbit despre eroarea de a-l fi prezentat pe Dej drept port-drapel. Ceauşescu i-a răspuns cu falsă modestie, spunând că „noi nu avem nevoie de idoli". Iar Victoria Sârbu i-a ripostat lui Teohari Georgescu, care se prezentase ca un fel de victimă inocentă a sângerosului Dej, amintindu-i cum el personal dirijase anchetarea ei şi a lui Remus Koffler. De la distanţa pe care o avem astăzi, este clar că reabilitările din 1968 au fost un exerciţiu de imagine construit de grupul Ceauşescu pentru delegitimarea posibilor rivali din conducerea supremă. De altfel, secretarul general îi blama pe

membrii Biroului Politic care încuviinţaseră executarea lui Pătrăşcanu. întrucât în aprilie 1954 el era doar membru supleant (fără drept de vot deliberativ), putea susţine că nu avea o responsabilitate personală. Erau în schimb vizaţi Bodnăraş, Apostol, Chivu şi chiar proaspăt reabilitatul Miron Constantinescu. Drăghici se vedea acuzat de toate crimele stalinismului dezlănţuit şi, în pofida tentativei de a protesta, era exclus din CC şi, ulterior, din partid. Evacuat din reşedinţa de pe şoseaua Kiseleff, se mută într-o spaţioasă vilă pe strada Sofia. în locul său se instala Paul Niculescu-Mizil. Era casa în care locuise cândva Ana Pauker, o altă mazilită a perioadei Dej, silenţios reabilitată de Ceauşescu, care încerca să intre în graţiile ilegaliştilor. Nu se scotea însă nici un cuvânt despre distrugerea culturii româneşti, despre miile de ţărani asasinaţi, despre suprimarea oricărui pluralism în România sovietizată. Nomenklatura nu a avut vreodată remuşcări.

Pentru Ceauşescu, piaţa liberă şi proprietatea privată rămâneau tabuuri de netrecut. Nu putea concepe sub nici o formă că planificarea de tip stalinist era de fapt obstacolul principal în calea unei dezvoltări normale a economiei. în această privinţă, nu era o mare deosebire între Ceauşescu şi aghiotanţii săi economici gen Manea Mănescu, Maxim Berghianu, Roman Moldovan şi Ilie Verdeţ, pe de o parte, şi echipa lui Dej (în primul rând Gh. Gaston Marin), pe de altă parte. Singurul care părea să facă figură diferită era Alexandru Bârlădeanu, care, la Conferinţa Naţională din 1967, se pronunţa, într-o

manieră sibilinică, în favoarea unui sistem economic mai flexibil. Nu după mult timp, Bârlădeanu era eliminat „la cerere" din Prezidiul Permanent.

Niciodată Ceaușescu nu a pus sub semnul întrebării apartenența țării la Tratatul de la Varșovia. Ispita titoistă a fost de fapt expresia unei vanități exacerbate. In pofida pretențiilor megalomane ale pontifilor ideologici, România nu a propus un model original al socialismului de stat, ci, dimpotrivă, a păstrat nemodificate substanțial toate caracteristicile stalinismului originar. Intre acestea, fixația pe rolul conducător al partidului, codificată în statutul adoptat la Congresul al IX-lea și reiterată *ad nauseam* în articolele și cuvântările lui Ceaușescu și ale camarazilor săi. Pluralismul ideologic era denunțat drept un pericol mortal. Aici se află diferența între pozițiile comuniștilor români în 1968 și cele ale comuniștilor cehoslovaci, italieni și spanioli. Până și anchilozatul Partid Comunist Francez (condus de Waldeck Rochet și Georges Marchais) îndrăznea să critice persecuțiile împotriva intelectualilor disidenți din URSS. Nimic de acest gen în România, unde drepturile omului continuau să fie obiectul unei deplorabile deriziuni din partea celor care nu conteneau să peroreze despre „umanismul socialist".

Politica externă, apropierea de Franța gaullistă, chiar deschiderea spre Statele Unite erau utilizate ca mijloc de obținere a unei credibilități internaționale din care să se plăsmuiască un consens intern. Pentru Ceaușescu, Maurer, Bodnăraș, Mizil, Trofin

şi ceilalţi membri ai grupului de la vârf, o liberalizare internă era de negândit. In rândul tinerilor, UTC-ul îşi menţinea funcţia nefastă: spre a folosi cuvintele lui Foucault, rolul său era să supravegheze şi să pedepsească. Primul-secretar al UTC-ului, Ion Iliescu, devenea şi membru al guvernului, cu titlul de ministru al Tineretului. Drept gratitudine pentru rolul său în neutralizarea oricărei revolte a tinerilor intelectuali în 1968, ca şi pentru participarea la suprimarea mişcărilor studenţeşti, era promovat secretar al CC al PCR însărcinat cu ideologia, deci cu marea minciună.

Facultăţile de Filozofie din Bucureşti, Iaşi şi Cluj continuau să fie în vizorul partidului, iar tematica vigilenţei rămânea în prim-planul retoricii dominante. Trebuie însă amintit că tot în acei ani s-a permis introducerea de cursuri facultative la Universitatea din Bucureşti, inclusiv unele despre Hegel, despre existenţialismul francez ori despre fundamentele filozofice ale matematicii (ţinut de eminentul intelectual Imre Toth). Politica traducerilor era mai deschisă decât oricând în trecutul comunist. Editurile Univers şi Meridiane publicau lucrări esenţiale de estetică, teorie şi critică literară. In colecţia „Idei Contemporane" a Editurii Politice se publicau, pe lângă texte conformiste, traduceri din autori respectaţi.

Ceea ce se petrecea în realitate era o colosală mistificare. Ceauşescu nu a fost niciodată un reformator şi nu a admis că socialismul poate fi contestat în numele libertăţii. Nu a fost un hruşciovist veritabil, în pofida gesticulaţiilor sale pretins iconoclaste.

L-a venerat pe Stalin și l-a admirat pe Mao. Susținerea acordată lui Dubcek venea din temerile sale că o intervenție în Cehoslovacia ar putea crea un precedent pentru o acțiune similară în România. în timp ce la București reabilitările se făceau exclusiv în interiorul mafiei dominante, la Praga se nășteau cluburi independente care sfidau dictatura partidului unic. Tot atunci, liderii români intensificau linia șovin-naționalistă, recuperând temele autarhic-organiciste și colectivist-etatiste ale extremei drepte interbelice. Este perioada când se configurează tot mai limpede sinteza perversă dintre comunism și fascism în experiența regimului totalitar de la București.

în 1968, regimul de la Bucureşti părea să adopte o linie dacă nu liberală, măcar mai puțin rigidă. Era o făgăduință amăgitoare, câtă vreme Ceaușescu însuși nu putea fi nicicum bănuit de propensiuni de tip Nagy ori Dubcek. Făcuse parte din comandamentul creat în 1956 pentru a preveni acțiuni de revoltă inspirate de exemplul maghiar. îi repugna destalinizarea și se simțea solidar cu pozițiile celor care i se opuseseră deschis. Pentru analiza acelei perioade, amintesc aici volumul *Lagărul comunist sub impactul destalinizării,* coordonat de Dan Cătănuș și Vasile Buga (Academia Română, INST, 2006). Dincolo de declarațiile de paradă, Ceaușescu din 1968 nu era structural diferit de cel din 1956: închistat în dogme ponosite, suspicios, intolerant, intrigant, însetat de putere. Se vorbește uneori despre rolul moderator pe care l-ar fi jucat premierul Maurer. Este

o altă iluzie. Niciodată, sub nici o formă, Maurer nu s-a opus nici lui Dej, nici lui Ceauşescu în privinţa opţiunilor fundamentale. Este posibil însă să existe un dram de adevăr în rumorile care circulau în epocă în privinţa îndemnului lui Maurer către Ceauşescu de a nu ajunge vreodată să aibă sânge pe mâini, deci de a nu urma modelul predecesorului său prin recurgerea la asasinatul politic. In rest, Maurer a fost, cum scria Petre Pandrea în *Memoriile mandarinului valah,* Leninul României.

Linia xenofobă în politica de cadre a fost expresia regenerării aparatului prin susţinerea activiştilor total devotaţi lui Ceauşescu. Din umbră, Elena Ceauşescu era de-acum extrem de influentă. Referinţele oficiale la ea sunt cât se poate de anoste, fiind pomenită doar astfel: „şi soţia". Ca şi amica ei, frivola Elena Maurer, care o consilia în aceste chestiuni, viitoarea „savantă de renume mondial" era ahtiată după blănuri, bijuterii şi călătorii pariziene. Marile familii ale aristocraţiei roşii se bucurau de privilegii de tip feudal. Pentru a crea mitul unităţii dintre partid şi popor, se organizează vizite de lucru prin toată ţara, se înscenează întâlniri între Ceauşescu şi inşi travestiţi în precursorii săi istorici, marii voievozi ai unui trecut divinizat. Sub patronajul lui Mizil şi al lui Dumitru Popescu, se construieşte eşafodajul stalinismului naţional, a ceea ce Monica Lovinescu a numit neoproletcultism: „îmbinarea explozivă a unor rudimente din vechea dogmă cu şovinismul lătrător."

Comunismul și fascismul se întrepătrund până la dispariția oricărei distincții relevante. Monica Lovinescu scria despre acest hibrid dintre *Scânteia* și *Porunca Vremii* unde au dispărut frontierele dintre comunism și fascism: „Dar au existat vreodată real aceste granițe, și vecinătatea dintre metodele celor două totalitarisme n-a fost oare de mai multă vreme o evidență? Nu numai Hannah Arendt o susține. Dovezile în România se înmulțesc" *(Unde scurte III,* Humanitas, București, 1994). Acest baroc comunisto-fascist și-a aflat matricea originară în sincretismul ideologic al anului 1968. Pe de o parte, se afirmă o direcție intelectuală prooccidentală, din care făceau parte tineri intelectuali, dar și unii scriitori care rupseseră categoric cu stalinismul, precum A.E. Baconsky, E. Jebeleanu și Geo Bogza, care simpatizau cu idealurile Primăverii de la Praga. Pe de altă parte, se năștea sub protecția partidului acel curent care avea să paraziteze prin etern scandal și mahala patriotardă viața spirituală a următoarelor decenii (reverberațiile le simțim și astăzi).

In timp ce, la Praga, scriitorul radical antistalinist Ludvik Vaculîk publica *Manifestul celor două mii de cuvinte,* la București cenzura se menținea atotputernică. In fruntea ei, același sinistru, inamovibil Iosif Ardeleanu. Contestația rămânea o crimă. într-un răscolitor articol apărut recent îh *Lettre Internationale,* Ion Vianu citează discursul lui Ceaușescu din octombrie 1968 la deschiderea anului universitar. Este o mostră de primitivism terorist, dar și de *novlangue,* care ar trebui cunoscută de toți cei care mai au iluzii

legate de PCR în 1968: „Mai există încă astăzi cineva care se gândeşte că se pot găsi în România forţe sociale capabile să pună în primejdie sistemul nostru socialist? Cred că nu. Fără îndoială, tovarăşi, nici un ţăran cooperator, nici un lucrător [...], nici un intelectual [...] nu ar îngădui nimănui să pună la îndoială trăinicia şi forţa socialismului în România. Firește, pot să mai fie nebuni şi vor fi întotdeauna, dar pentru nebuni societatea noastră socialistă dispune de mijloacele necesare, inclusiv cămaşa de forţă. Dar, după cum ştiţi, dezvoltăm medicina pe o scară largă. Chiar şi aceşti nebuni pot fi trataţi cu mijloace moderne pentru a nu trebui să recurgem la cămaşa de forţă." în 1968, pentru PCR, a te îndoi de socialismul lui Ceauşescu, Maurer, Mizil şi Iliescu echivala cu o gravă maladie mintală.

Revoluția română și chipurile decrepitudinii

Preliminaria

Pentru Ceaușescu și acoliții săi, reformele gorbacioviste au reprezentat o primejdie mortală. în repetate rânduri, secretarul general a atacat ceea ce se petrecea la Moscova (deschiderea sistemului politic, fronturile populare, renașterea societății civile, recunoașterea necesității statului de drept, noua gândire în politica externă) drept o primejdioasă, impardonabilă „deviere de dreapta" în mișcarea comunistă mondială. Liderul român revenea la lecturile sale de junețe, la cuvântările furibunde ale lui Stalin împotriva grupului condus de Nikolai Buharin, teoreticianul bolșevic eliminat din conducerea PC al URSS în 1929 și executat, în urma celui de-al treilea proces-spectacol de la Moscova, în martie 1938.

Principala caracteristică a conducerii PCR era tocmai absența oricărei direcții refomatoare. Cel pe

1. Acest text a fost publicat în revista *22* (12 mai 2009) sub titlul „O dictatură decrepită: România în primăvara anului 1989".

care săptămânalul britanic *The Economist* îl numea în editoralul său din 8 aprilie 1989 „Mikhail the Liberator" nu avea pe cine să conteze în aparatul birocratic al stalinismului național de la București. Nu exista în Comitetul Executiv vreun Imre Pozsgay ori Mieczyslaw Rakowski, personalități care înțelesesem să susțină vântul schimbării. Sigur, nimeni nu se aștepta la dramaticele prăbușiri ce aveau să urmeze, dar era limpede că lucrurile se îndreptau către eliminarea vestigiilor tot mai sufocante, tot mai stingheritoare și irațională, ale leninismului. în Polonia, sindicatul liber și autoguvernat Solidaritatea fusese de acum recunoscut, iar în Ungaria comuniștii acceptaseră ideea unei restructurări în sensul multipartidismului. Era tot mai clar că vremea monolitismului absolut se terminase. Conceptul propus de către gânditorii opoziției democratice maghiare (Jânos Kis, Miklos Haraszti, Gâbor Demszky, Bâlint Magyar) era cel de posttotalitarism, o formulă strategică de tranziție către o ordine liberală veritabilă.

La polul opus acestor căutări înnoitoare se situa ceea ce politologul Michael Shafir identifica drept comunismul xenofob practicat îndeosebi de Nicolae Ceaușescu și Todor Jivkov. Minoritățile etnice sunt denunțate ca fiind lipsite de loialitate, se fac presiuni pentru asimilare forțată, intelectualii neînregimentați sunt prigoniți.

In România, experimentul comunismului dinastic (un concept pe care l-am propus încă din 1987) coincidea cu intensificarea paroxistică a cultului personalității. Sistemul comunist se dovedea incurabil

bolnav, decrepit, de un anacronism absolut, incapabil de regenerare, fie chiar sub forma unei liberalizări timide. Era vorba, în fapt, despre un dogmatism feroce, de o rigiditate neostalinistă care întrecea cu mult, întru obscurantism şi mărginire teoretică, celelalte regimuri opuse strategiilor gorbacioviste (perestroika şi glasnost). In acea perioadă am scris numeroase analize, transmise la Europa Liberă, BBC, Vocea Americii, Deutsche Welle. Am publicat articole în care susţineam că lucrurile nu pot continua la infinit în România, că era vorba despre o falsă stabilitate, că revolta anticomunistă de la Braşov din noiembrie 1987 era de fapt preludiul seismului revoluţionar iminent (a se vedea articolul meu *op-ed* din *New York Times,* „Tremors in România", din 30 decembrie 1987). Evident, nu eram singur, în 1988 a avut loc la New York, sub egida Freedom House, un simpozion pe tema *România: A Case of Dynastic Communism,* în care noi, cei prezenţi, susţineam că tensiunile politice, sociale şi culturale din România, iraţionalitatea şocantă a politicilor lui Ceauşescu, crescânda izolare a ţării sunt factori care vor duce la o explozie revoluţionară. Menţionez aici contribuţiile lui Andrei Brezianu, Mihai Botez, Matei Călinescu, Lâszlo Hâmos, Istvân Hosszii, Eugen Mihăescu, Nestor Ratesh, Gheorghe Sencovici, Dorin Tudoran. Volumul a apărut exact acum două decenii, în primăvara anului 1989. In intervenţia mea, care deschidea simpozionul, afirmam: „Comunismul românesc nu a trăit vreodată o destalinizare reală, autentică. Spre deosebire de celelalte state

est-europene, cu notabila excepție a Albaniei, comunismul românesc a reușit să evite, într-un fel sau altul, orice confruntare serioasă cu propriul trecut." Cu câteva luni mai devreme, la invitația prietenului meu Aleksa Djilas (disident iugoslav, fiul lui Milovan Djilas, autorul lucrării esențiale despre *Noua clasa),* publicasem în ediția germană a revistei *Kontinent* (Heft 3,1988) un articol intitulat *„Ceaușescu gegen Glasnost",* în care explicam cauzele și semnificațiile obstinatei rezistențe a lui N. Ceaușescu de a se angaja pe linia atât de necesarelor reforme. Amintesc și apariția în revista *Agora* (condusă de Dorin Tudoran) a unui erudit și original studiu semnat de Mihai Botez privind destinul marxismului în Europa de Est, o recenzie-eseu despre cartea mea *The Crisis of Marxist Ideology in Eastern Europe: The Poverty of Utopia* (Routledge, 1988). Teza matematicianului disident, ajuns în Statele Unite în septembrie 1987, era că marxismul clasic devenise, în chip deopotrivă paradoxal și ironic, un fel de ideologie tolerată, dar detestată, de către potentații de la București, tot mai mult ostatici ai unei viziuni primordialist-autarhice cu puternice influențe fascistoide. Am scris, tot în acea perioadă, secțiunea despre PCR în faimosul anuar al comunismului internațional publicat de Hoover Institution de la Universitatea Stanford din California (Palo Alto). Insistam pe agonia a ceea ce Belu Zilber a numit cu o formulă extraordinară *monarhia de drept dialectic.* Regimul comunist de la București intrase, eram tot mai convins, în faza agoniei terminale. Am discutat pe larg aceste chestiuni cu

profesorul Ghiță Ionescu, care m-a invitat să scriu un articol pentru revista *Government and Opposition* (studiul meu, intitulat „Personal Power and Political Crisis in România", a apărut în numărul din primăvara anului 1989). în toate aceste contribuții, în consens cu alți interpreți ai fenomenului comunist din România (să-i amintesc, pe lângă Michael Shafir, pe Walter Bacon, Mihnea Berindei, Daniel Chirot, Catherine Durandin, Mary Ellen Fischer, Anneli Gabanyi, Dionisie Ghermani, Trond Gilberg, Ken Jowitt, Gail Kligman, Edith Lhomel, Vladimir Socor, Katherine Verdery), accentuam că nu există resurse credibile în aparatul PCR ori în Securitate care să i se opună lui Ceaușescu. Socialismul românesc trăia sub semnul a ceea ce poetul și jurnalistul disident Dorin Tudoran a diagnosticat drept sindromul frigului și fricii.

Care era situația opoziției din România? Cum, din punctul de vedere al regimului, nu se făcea o distincție decisivă între *disidență* și *opoziție,* nu o voi face nici eu în acest studiu. Tot ceea ce punea sub semnul întrebării puterea totală a clanului neo-voievodal era considerat subversiv și trebuia eliminat, criminalizat, distrus. Trebuie spus că disidența din România (deci și acțiunile din rândul minorităților) era fragilă, eroică, lipsită, așadar, de șansa coagulării unor acțiuni colective gen Solidaritatea ori Charta 77. Amintesc aici declarațiile pe acest subiect făcute de Mircea Dinescu și Radu Filipescu în cadrul excelentei conferințe organizate pe 27 martie 2009

la Palatul Hofburg de ICR Viena, cu prilejul aniversării a două decenii de la anul revoluționar 1989. Cu diabolică ingeniozitate, utilizând tehnicile cele mai perverse de intimidare și supraveghere, Securitatea a reușit să mențină disidența cât mai atomizată. Când Mircea Dinescu a acordat istoricul său interviu ziarului parizian *Liberation,* nu au urmat acțiuni colective redutabile de susținere a ideilor sale, dinamitarde în condițiile date. Prea puțini au fost cei care, asemenea unor Andrei Pleșu ori Mihai Sora, să se solidarizeze cu poetul hărțuit. După cum, chiar acum, prea puțini își amintesc ce au însemnat gesturile de revoltă ale unor Radu Filipescu, Paul Goma, Gabriel Andreescu, Geza Szocs, Mircea Dinescu, Dorin Tudoran, Doina Cornea, Ion Vianu, Vlad Georgescu, Liviu Antonesei, Hertha Muller, Richard Wagner, William Totok, Hellmut Frauendorfer, Ionel Cană, Gh. Brașoveanu, Dan Petrescu, Victor Frunză, Ion Negoițescu, Liviu Cangeopol, Viorel Padina, Cari Gibson, Mariana Marin, Luca Pițu, Liviu Ioan Stoiciu, spre a-i numi doar pe câțiva dintre cei care s-au opus dictaturii. Se poartă cinismul „anti-anticomunist" în clipa de față, deci cine să mai țină minte impactul poemelor antitotalitare ale Anei Blandiana? Nu sunt mulți cei care-și amintesc de faptul că Declarația din octombrie 1986, legată de aniversarea Revoluției Maghiare, a fost semnată de numai trei români, între care Corneliu Coposu. Acum, când Ion Iliescu are la dispoziție un întreg „Institut al Revoluției" pentru a rescrie istoria după cum îi

convine, trebuie să spunem răspicat aceste lucruri, să le repetăm fără reticențe, pentru a împiedica noi desfigurări ale adevărului.

Dictatura bicefală (condusă tot mai absurd de la Cabinetele Unu și Doi) nu ar fi rezistat dacă nu ar fi avut sprijinul aparatului de Securitate. Din punctul meu de vedere, citind numeroase documente și intervievând numeroși foști demnitari, nu pot accepta teza autonomizării Securității în raport cu conducerea PCR. Afirm deci că, îh toată istoria dictaturii comuniste, Securitatea a fost ceea ce a dorit Lenin să fie CEKA: „sabia și scutul" dictaturii partidului unic. Securitatea condusă de Tudor Postelnicu și Iulian Vlad a fost total aservită liderului PCR și scopurilor acestuia, inclusiv cele legate de pregătirea succesiunii (în favoarea soției sale și a lui Nicu). Asemenea dictatorului și anturajului său (Emil Bobu, Dumitru Popescu, Ion Dincă, C. Dăscălescu, Ștefan Andrei, Ion Coman, C. Olteanu, Ioan Totu, Manea Mănescu), magnații Securității se hrăneau cu mituri conspiraționiste, izolaționiste, xenofobe. Mai jos voi schița o mică galerie de chipuri ale decrepitudinii, personajele și temele discutate fiind determinate de o serie de mini-polemici care au apărut în presa din România în acest an aniversar. Aceste scurte articole le consider contrapuncte pe care la vremea respectivă am decis să le propun din dorința de a echilibra variile tendințe recuperativ-nostalgice simbolizate de acest mic bestiar pre- și postdecembrist (ceea ce cu altă ocazia am numit „măști noi, chipuri vechi").

Paul Niculescu-Mizil[1]

Paul Niculescu-Mizil a fost unul dintre magnații stalinismului național, un ideolog marxist-leninist convins că socialismul de tip leninist este superior societății democratic-capitaliste pe care a detestat-o până în ultima clipă. Asemenea altori demnitari comuniști, gen Dumitru Popescu, Ștefan Andrei, Ion Stănescu, Silviu Curticeanu, Mizil a scris cu patimă în favoarea regimului pe care l-a servit cu devotament nemărginit. Un regim pe care președintele Traian Băsescu l-a definit, îh istoricul discurs din 18 decembrie 2006 devenit act oficial al statului român, drept ilegitim și criminal.

Născut într-o familie cu înclinații socialiste, Mizil a intrat de tânăr în PCR, unde a făcut carieră în aparatul propagandistic. A lucrat în cadrul secțiilor îndrumate de satrapul ideologic Leonte Răutu (a se vedea volumul despre acesta, *Perfectul acrobat,* semnat de mine și de Cristian Vasile și apărut recent la Editura Humanitas). Mizil a ajuns rapid prorector, apoi rector al școlii de partid „Ștefan Gheorghiu", poziție în care a colaborat cu alți corifei ai ideologiei oficiale. A scris cu entuziasm despre Stalin, inclusiv o broșură în ajutorul celor care erau constrânși să studieze producțiile teoretice ale „părintelui popoa-

1. Acest text cuprinde două articole publicate anterior în *Evenimentul Zilei:* „Un campion al stalinismului național" (7 decembrie 2008) și „Două destine: Ticu Dumitrescu și Paul Niculescu-Mizil" (17 decembrie 2008).

relor". A fost, împreună cu Chişinevschi, Răutu, Ofelia Manole, Pavel Ţugui, Ion Iliescu, Ion Teoreanu (aleg doar câteva nume proeminente din aşa-zisul front ideologic), un propagator necondiţionat al minciunilor oficiale. A condus nenumărate prelucrări în anii '50, a jucat un rol-cheie în vânătorile de vrăjitoare din perioada 1958-1960.

Ca şef al secţiei de propagandă a CC al PMR, a fost unul dintre artizanii cultului lui Gheorghiu-Dej. In perioada '63-'64, a participat la redactarea materialelor care au dus la Declaraţia din aprilie 1964, considerată de istoriografia naţional-stalinistă drept un fel de act constitutiv al unei noi Românii, emancipată de sub tutela imperialistă a Kremlinului. în fapt, era vorba despre tentativa unui grup neostalinist, ostil reformelor interne, de a se sustrage controlului Moscovei. Nici Dej, nici Ceauşescu nu aveau intenţia de a renunţa în vreun fel la monopolul absolut al puterii.

Imediat după moartea lui Dej, în martie 1965, Mizil devenea secretar al CC însărcinat cu ideologia şi cu problemele mişcării comuniste. La Congresul al IX-lea (iulie 1965) era ales membru al Comitetului Executiv şi, puţin mai târziu, devenea membru al Prezidiului Permanent, instanţă supremă a aparatului comunist. A fost unul dintre membrii cei mai influenţi a ceea ce am numit, în cartea mea *Stalinism • pentru eternitate* (Polirom, Iaşi, 2005), grupul aparatului de partid, deci echipa pe care s-a bizuit Ceauşescu în acapararea totală a puterii şi impunerea

propriei viziuni naţional-staliniste despre economie, politică, sănătate şi cultură. O viziune fals-liberalizantă, în fapt un efort de a construi mitul unităţii „indestructibile" dintre partid, naţiune şi conducător.

Ca parte a jocului rotaţiei cadrelor (o tactică favorită a cuplului Ceauşescu), Mizil a fost mutat din aparatul de partid în cel guvernamental, unde a fost pe rând ministru al învăţământului, al Finanţelor şi, în cele din urmă, preşedintele Centrocoop. A rămas până în ultima oră a dictaturii totalitare membru al CPEx. Deşi menţinut de amicul său Ion Iliescu în noua conducere a ţării după prăbuşirea regimului comunist în decembrie 1989, presiunile societăţii civile au dus la eliminarea sa şi apoi la arestarea şi judecarea ca membru al lotului CPEx. A publicat câteva cărţi de amintiri despre presupusa sa luptă împotriva „cominternismului", încercând să demonstreze teza independenţei politicii externe româneşti în perioada Ceauşescu.

Nu neg că au existat momente de afirmare a autonomiei PCR, dar acestea nu s-au tradus niciodată în înmuierea opresiunii interne. Ba chiar dimpotrivă, dacă ne gândim la represiunile împotriva greviştilor din Valea Jiului şi membrilor Mişcării Goma (1977). Ca membru plin al CPEx, Mizil a aprobat toate măsurile punitive propuse de Ceauşescu, inclusiv împotriva revoltaţilor anticomunişti de la Braşov, şi utilizarea forţei împotriva revoluţionarilor în decembrie 1989. Relaţiile dintre Mizil şi Ceauşescu au fost marcate de un episod tragic legat de intervenţia Elenei Ceauşescu în relaţia dintre Nicu (fiul

cel mic al cuplului prezidențial) și Donca Mizil, fiica lui Paul și a Lidiei Niculescu-Mizil (sora lui Serghei, deci mătușa Oanei). Donca a fost nevoită să suporte o întrerupere de sarcină într-o lună avansată. Nu știu ca Mizil să fi discutat vreodată ruptura impusă de familia Ceaușescu între Nicu și Donca. Loialitatea sa față de partid întrecea considerentele de ordin personal.

în ultimii ani ai vieții, Mizil s-a consacrat rescrierii istoriei în sensul susținut de diverșii nostalgici ai ceaușismului: Vădim Tudor, Păunescu, Cristoiu. A atacat cu furie *Raportul Final al Comisiei Prezidențiale,* iar despre mine nu a avut decât cuvinte insultătoare. M-a acuzat că sunt un fel de „trădător", că urmărim (noi, membrii Comisiei) vendete politice. Lucruri similare a proferat și Ion Iliescu, probând că, dincolo de sinuozitățile unor biografii mereu retușate, cei doi foști ideologi ai PCR au rămas ostaticii formei mentale bolșevice.

Maximum ce se poate spune este că Niculescu-Mizil a fost mai puțin primitiv și mai puțin dogmatic decât alți membri ai echipei diriguitoare. Se poate adăuga, pentru a fi drepți, că a jucat un rol important în inițiativele autonomiste ale PCR în cadrul mișcării comuniste mondiale. Dar nu a fost un revizionist marxist și cu atât mai puțin un promotor al liberalizării interne. A tolerat în anturajul său și persoane mai puțin încuiate, știa să glumească, era deci mai puțin macabru decât alți comisari ideologici. Dincolo însă de surâsul benign, se ascundea militantul neîndurător, inchizitorul devotat până la

capăt cauzei. înţepenit în obsesiile sale veştejite, Paul Niculescu-Mizil nu a ajuns să scrie vreodată despre vreun adversar politic ceea ce a admis Alexandru Bârlădeanu la moartea lui Corneliu Coposu: „Pentru clasa noastră politică şi mai ales pentru tineret, Corneliu Coposu va rămâne o pildă de urmat în ce priveşte statornicia faţă de crezul politic, cinstea şi dezinteresul desăvârşite, abnegaţia până la auto-jertfire, până la martiraj. în tinereţe, idealurile care ne-au animat, pe Corneliu Coposu şi pe mine, au fost diferite, dar lăsând la o parte frământările izvorâte din cotidian, istoriceşte, idealurile sale s-au dovedit cele adevărate." Aceste cuvinte surprind exact distanţa astronomică dintre un intelectual marxist ca Bârlădeanu, capabil să-şi recunoască în cele din urmă înfrângerea istorică, şi toţi cei care continuă să cultive mitologiile descărnate ale unei stângi incapabile să se supună unei veritabile, purificatoare autoexaminări.

Eugen Florescu[1]

A trecut aproape neobservat decesul, în luna februarie 2009, al corifeului propagandei naţional-staliniste Eugen Florescu. Personajul a fost şef al Secţiei Presă a CC al PCR, favoritul Elenei Ceauşescu, zbirul care teroriza Uniunea Scriitorilor în anii '80, aghiotantul lui Dumitru Popescu-Dumnezeu.

1. Textul de faţă a fost publicat ca serie de două articole în *Evenimentul Zilei* (8 şi 15 aprilie 2009) sub titlul „Revanşa rinocerilor: Cine a fost Eugen Florescu".

Membru al CC al PCR până la prăbușirea regimului comunist, „detașat" pentru câțiva ani la Timișoara la mijlocul anilor '80 ca secretar județean cu propaganda, Florescu s-a ocupat personal de supravegherea (domesticirea) intelectualilor critici din acel oraș, în special a celor din jurul revistei *Orizont* (Mircea Mihăieș, Cornel Ungureanu, Adriana Babeți, Șerban Foarță, Marcel Tolcea, Livius Ciocârlie, Daniel Vighi, Iosif Costinaș). Obtuz, vehement, intolerant și incult, Florescu a fost, alături de Mihai Dulea, patronul politicii de intimidare a scriitorimii și de susținere a curentului autodenumit protocronism. A rămas de pomină afirmația sa că protocronismul nu este o simplă concepție estetică, ci „viziunea artistică a tovarășului Nicolae Ceaușescu".

în luările sale de cuvânt de la ședințele biroului Uniunii Scriitorilor, în deplin consens cu idiosincraziile lui Dumitru Popescu, Florescu i-a atacat constant, cu vicioasă maliție, pe exponenții direcției (neo)lovinesciene, proeuropene și potențial antitotalitare: Nicolae Manolescu, Mircea Zaciu, Valeriu Cristea, Zigu Ornea, Eugen Simion, Ileana Mălăncioiu, Dan Hăulică, Lucian Raicu, Gabriel Dimisianu, Geo Bogza, Octavian Paler, Eugen Jebeleanu, Dan Deșliu, Ileana Vrancea, Mircea Dinescu și Dorin Tudoran.

Florescu a fost unul dintre principalii artizani ai otrăvitelor campanii din *Săptămâna, Luceafărul* și *Flacăra,* împotriva postului de radio Europa Liberă și mai cu seamă a emisiunilor culturale concepute de Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. în aceste

acțiuni de dezinformare și intoxicare, nu încape îndoială, Florescu și ciracii săi au colaborat cu departamentele de resort din Securitate. De altfel, peste ani, Florescu avea să devină coleg de partid (PRM) cu colonelul Ilie Merce, specialistul securist în domeniu.

Două detalii semnificative pot lumina sensul itinerarului existențial al lui Eugen Florescu. Un destin în care fanatismul s-a întâlnit cu grotescul și cu penibilul. Pe la mijlocul anilor '90, deputatul PSM (ulterior parlamentar PRM) participă la Paris la târgul de carte al ziarului *L'Humanite,* cotidian al Partidului Comunist Francez. S-a întâlnit în cadrul standului „Espace Marx" cu o veche militantă a PCR, intelectuală cunoscută și fostă luptătoare în Rezistența franceză. „Omul de stânga" E. Florescu tocmai publicase un articol în care se referea la tatăl meu, fost voluntar în Brigăzile Internaționale din Spania, numindu-l „ciungul, pe care până și Gheorghiu-Dej l-a dat afară din partid de tâmpit ce era". Fără să-și piardă cumpătul, fosta *grande resistante* l-a privit în ochi și l-a întrebat: „Dacă un om de stânga se exprimă astfel despre un mutilat al Războiului Civil din Spania, ce putem aștepta de la un om de extrema dreaptă?" Florescu a făcut pe loc, la modul propriu, stânga-mprejur, pierzând ocazia de a depăna amintiri despre visurile juneții revoluționare. Ce era să replice?

Ironia supremă este că, după anul 2000, pontiful antiamericanismului visceral a părăsit România și s-a instalat în Statele Unite, ca respectabil bunicuț, ajutându-și fiica la creșterea copiilor. Mă îndoiesc

că le-a aplicat reţetele învăţate din *Poemul pedagogic* de Anton Makarenko, perversa matrice care a inspirat ororile de la Piteşti. Mi-l imaginez, puţin adus din spate, vorbind o engleză şchiopătândă, făcând cumpărături la supermarketul din colţ şi, odată întors acasă, arătându-le nepoţilor, nu fără mândrie, propriile trofee dintr-un trecut pătat de sânge şi mizerie, ordinele şi medaliile câştigate datorită înverşunatului său devotament pentru „făurirea celei mai bune şi drepte dintre orânduiri".

La începutul anilor '90, am citit un imund articol semnat de E. Florescu în săptămânalul pesemist intitulat antifrastic *Democraţia.* I-am răspuns în *România literară,* iar textul, intitulat „Revanşa rinocerilor", poate fi găsit în volumul *Irepetabilul trecut* (Curtea Veche, Bucureşti, 2008). Iată un fragment: „... Fostul şef al Secţiei Presă a Comitetului Central al lui Ceauşescu, Eugen Florescu, dezlănţuie un turbat atac împotriva celor care îndrăznesc să conteste legitimitatea actualilor guvernanţi de la Bucureşti sau care au îndrăznit să exprime îndoieli privind înţelepciunea, ori chiar buna-credinţă a Frontului Salvării Naţionale. în urmă cu câteva luni, o asemenea explozie de ură venind din partea fostului politruc ceauşist ar fi fost greu de imaginat în paginile unei publicaţii bucureştene. Timpurile s-au schimbat însă, iar profesioniştii delaţiunii au revenit în grup printre noi, mai agresivi şi mai indecenţi decât oricând. Dacă pe vremea lui Ceauşescu li se puteau desluşi motivaţii pentru infamele acţiuni ţinând de obedienţa birocratică, astăzi «băieţii» o fac pe cont

propriu, din pură plăcere a bălăcirii prin mocirla stalinisto-fascistă."

Crescut la şcoala lui Nestor Ignat, Dumitru Popescu, N. Corbu şi a celorlalţi agitatori scânteişti, Florescu nu putea suporta ironia, erudiţia, eleganţa discursivă. Era, de fapt, prototipul diletantului arţăgos. A detestat orice urmă de meritocraţie veritabilă, în textele sale de după 1990, departe de a se căi, Florescu îi insulta pe N. Manolescu, Ioan Buduca, Mircea Mihăieş, Dorin Tudoran, Ion Vianu şi insinua că Grupul pentru Dialog Social s-a vândut pentru dolari. în acelaşi timp, Florescu exalta cuplul siamez Eugen Barbu-C. Vădim Tudor, prezentându-i pe vidanjorii cu moravuri jandarmereşti drept apărători ai interesului naţional.

Astfel, într-un articol cu deosebire abject, căzând victimă unui extaz sudoripar, Florescu contrapunea „statura de atlet al moralităţii şi culturii", proprie lui Popescu-Dumnezeu, activităţii disidentului Dan Petrescu, pe care probabil regreta că nu l-a lichidat fizic în perioada vlădicii (generalul Iulian Vlad) de la Securitate. Cât despre Ion Traian Ştefănescu, acesta era prezentat drept „excelent primadjunct al ministrului culturii", adică remarcabil locţiitor de gâde (Suzana Gâdea) în timpurile când cultura românească era aşezată cu capul pe butucul floreştilor, bărbilor şi vadimilor. Florescu a fost unul dintre principalii exponenţi ai aparatului ideologic al ceauşismului, om de casă al lui Nicu Ceauşescu, căruia de altfel i-a şi închinat adevărate panegirice, numindu-l „fiu demn al unui strălucit părinte".

In fapt, și o spun ca analist al fenomenului pe care l-am denumit încă la mijlocul anilor '80 drept comunism dinastic (a se vedea articolul meu din trimestrialul american *Orbis,* inclus acum în volumul *Fantoma lui Gheorghiu-Dej,* ediția a Il-a, revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2008), ascensiunea „delfinului" a fost entuziast instrumentată de grupul format din Ștefan Andrei, Cornel Pacoste, Ion Traian Ștefănescu, Pantelimon Găvănescu și, firește, ubicuul, indispensabilul Eugen Florescu. Nu mai vorbesc despre ecourile propagandistice ale scenariului dinastic, întreținute de echipa de zgomote în care excelau Ion Cristoiu și ceilalți „irozi și iloți" de la *Scânteia Tineretului.*

Asociații lui Florescu în devastatoarea operă anticulturală, marcată de obsesii xenofobe și antioccidentale, au fost: Eugen Barbu, C. Vădim Tudor, Adrian Păunescu, Mihai Ungheanu, Pompiliu Mareea, Dan Zamfirescu, Ilie Bădescu, Paul Anghel, Ilie Purcaru, Nicolae Dragoș, Dinu Săraru, Ion Dodu Bălan, Artur Silvestri, C. Sorescu și alții pe care Monica Lovinescu i-a numit „trepăduși de Curte Nouă". Oricine va avea curiozitatea să citească antologia *Etica neuitării* (Humanitas, București, 2008) a ilustrei gânditoare, de la a cărei dispariție se împlinește un an, va descoperi probe incontestabile ale rolului funest jucat de Eugen Florescu. El a fost, de fapt, eminența cenușie ori, mai bine zis, antrenorul grupului „celor douăzeci și ceva" care-și turnau confrații secretarului general, cerând lichidarea Uniunii Scriitorilor.

Recrutat din producţie, Florescu a devenit, graţie „originii sănătoase", student al Facultăţii de Filozofie, secţia de Ziaristică, în perioada celor mai cumplite persecuţii antiintelectuale (între colegii arestaţi, Florin Pavlovici, Mihai Stere Derdena). După absolvire, a aterizat direct în presa de tineret. A fost redactor-şef la *Scânteia Tineretului* şi la revista lunară *Tânărul Leninist,* precum şi membru al Biroului CC al UTC în perioada când prim-secretar era Ion Iliescu, de care a fost foarte apropiat.

Unul dintre protejaţii (şi discipolii) lui Florescu a fost acelaşi Ion Cristoiu, mai întâi redactor-şef adjunct la *Viaţa Studenţească,* apoi redactor-şef adjunct la *Scânteia Tineretului* şi responsabil al publicaţiei SLAST *(Suplimentul Literar şi Artistic al Scânteii Tineretului),* în care, pe lângă unele contribuţii onorabile, au apărut şi texte ignobile de orientare pronunţat naţional-stalinistă, inclusiv articole şi poeme cu tendinţe neechivoc şovine. Sub îndrumarea lui Florescu şi cu binecuvântarea lui Nicu Ceauşescu, *Scânteia Tineretului* s-a raliat facţiunii obscurantist-etnocentrice din lumea culturală. Ar fi instructivă, de asemenea, o analiză a paginilor culturale din *Scânteia* „bătrână". *Â bon entendeur(s), salut...*

După 1990, Florescu s-a metamorfozat în activist al formaţiunii conduse de Ilie Verdeţ, Tudor Mohora şi Adrian Păunescu, PSM. S-a pretins om de stânga, dar în realitate a fost un campion a ceea ce numesc barocul fascisto-comunist. Orice istorie onestă a raporturilor dintre partid, Securitate şi intelectuali, a distribuţiei forţelor în câmpul simbolic al literelor

românești nu va putea eluda rolul nefast al personajului recent decedat.

Se spune uneori, despre morți numai de bine; în ceea ce mă privește, prefer deviza „despre morți, ca și despre vii, numai adevărul". Examinarea destinului politic al lui Eugen Florescu face parte din opera de confruntare cu trecutul totalitar, pe linia logicii și metodologiei *Raportului Final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste* din România (Humanitas, București, 2007).

Mihai Ungheanu[1]

A încetat din viață criticul și istoricul literar Mihai Ungheanu, cândva unul dintre promițătorii tineri intelectuali români. Autor al volumului *Campanii,* remarcat pentru stilul vag-nonconformist, exeget al operei lui Marin Preda, Ungheanu a virat treptat către direcția protocronistă, lucrând în siajul lui Edgar Papu, și s-a aliat cu personaje precum Nicolae Dragoș, N.D. Fruntelată, A. Păunescu, E. Barbu, Paul Anghel, Dinu Săraru, Ion Lăncrănjan, Dan Zamfirescu și chiar CV. Tudor.

La revista *Luceafărul,* Ungheanu a fost campion al direcției ostile liniei lovinesciene în cultura românească și a încurajat stilul grobian, injurios-pamfletar practicat de Artur Silvestri. Ungheanu l-a susținut pe sociologul protocronist Ilie Bădescu în

1. Textul de față a fost publicat sub titlul „Mihai Unșheanu, ideolog al protocronismului" în *Evenimentul Zilei,* 13 martie 2009.

tentativa de a-l anexa pe Eminescu ideologiei oficiale. A făcut parte dintre cei pe care Monica Lovinescu i-a numit „trepăduși de Curte Nouă", „grupul celor douăzeci și ceva" care a intervenit în repetate rânduri pe lângă N. Ceaușescu împotriva intelectualității critice prooccidentale. Intre cei acuzați de „cosmopolitism" și „servilism" în raport cu postul de radio Europa Liberă se aflau N. Manolescu, E. Simion, M. Iorgulescu, Octavian Paler, Valeriu Cristea, Gh. Grigurcu. Sugerez lectura cărții despre protocronism, semnată de Alexandra Tomiță și apărută în 2007 la Cartea Românească. Protectorii acestui nefast grup de presiune, analizat de Katherine Verdery în cartea *Compromis și rezistență* (Humanitas, București, 1994), au fost Dumitru Popescu, Eugen Florescu și Mihai Dulea.

După 1989, M. Ungheanu a supralicitat tematica naționalist-xenofobă și a activat la nivel de vârf în PRM. în timpul „Patrulaterului Roșu" (guvernarea Văcăroiu) a fost secretar de stat la Ministerul Culturii. A publicat o carte propagandistic-conspiraționistă despre *Holocaustul culturii române,* reluându-și marotele șovine și antisemite. In același sens, a scris în paginile publicațiilor vadimiste și a atacat, ca senator PRM, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste. In chip ironic, același Eugen Simion, criticul neo-lovinescian stigmatizat și insultat de M. Ungheanu în anii '80, a girat prezența militantului peremist în conducerea unui institut menit să analizeze științific natura și consecințele totalitarismului. Destinul lui Mihai Ungheanu depune

mărturie pentru forța de seducție a doctrinelor totalitare, inclusiv a naționalismului antiliberal, asupra unor intelectuali dispuși să renunțe la principiul autonomiei esteticului și să cauționeze barocul fascisto-comunist.

Scrisoarea celor șase[1]

Pe 11 martie 1989, un grup de șase veterani ai PCR îi adresa lui Ceaușescu o „scrisoare deschisă", între ei, doi foști secretari generali ai partidului: Constantin Pârvulescu și Gh. Apostol. M-am ocupat în epocă de acest text, l-am comentat pe larg la BBC, Europa Liberă, Vocea Americii, în revista *Les Temps Modernes* și într-un dialog cu Cornel Dumitrescu în revista *Lumea Liberă Românească* de la New York. Ca istoric al PCR, consider că a fost vorba despre o acțiune fracționistă în interiorul partidului, o încercare de a-l sfida pe Ceaușescu și de a avertiza clica din jurul acestuia în legătură cu vântul schimbărilor din blocul sovietic, declanșat de Gorbaciov. Sosise clipa unei schimbări radicale în fruntea partidului, sugerau cei șase. Leniniști convinși, ei continuau să facă elogiul Securității (o instituție, scriau ei, creată pentru a apăra „cuceririle revoluționare ale poporului") și nu scoteau o vorbă despre autentica disidență simbolizată de Doina Cornea, Vasile Paraschiv, Radu Filipescu, Dan Petrescu.

1. Textul de față a fost publicat sub titlul „Scrisoarea celor șase: disidență sau fracționism?" în *Evenimentul Zilei,* 18 martie 2009.

Interviul lui Mircea Dinescu din *Liberation* mergea mult mai departe decât propunerile celor șase. Evident, cum nota Dorin Tudoran într-un excepțional editorial din *Agora,* revista alternativă de cultură care apărea în Statele Unite și era distribuită clandestin în țară, gestul lor era extrem de important mai ales în raport cu percepțiile cancelariilor occidentale privitoare la șansele unor schimbări în România. Ne place sau nu, aceste cancelarii erau mai interesate de acțiunile lui Brucan, Bârlădeanu și Corneliu Mănescu decât de poeziile contestatare ale Anei Blandiana ori de apelurile unor intelectuali critici. Cei șase nu au fost însă disidenți. Nu-mi pot imagina un disident din epocă precum Havel, Michnik, Geremek, Tudoran, Goma, Haraszti, Cangeopol, Simecka, Jelev scriind favorabil despre misiunea originară a poliției secrete!

Scrisoarea a fost de fapt un program de reforme la vârf, incapabil (de fapt nedoritor) să articuleze resurecția societății civile și necesitatea pluralismului politic și economic. Era vorba despre o serie de revendicări minimaliste, de o relativă raționalizare intra-sistemică, nu de promovarea unei viziuni într-adevăr diferite de linia tradițională a comunismului oligarhic românesc. Nu se atingea nicicum natura parazitic-profitocratică a regimului. Pe de altă parte, nu trebuie subestimat ori persiflat gestul celor șase: ei au fost prigoniți, anchetați, ținuți sub arest. Șeful Colegiului Central de Partid era Nicolae Constantin, câine de pază al dictaturii. în Comitetul Politic Executiv, Ceaușescu s-a dezlănțuit cu o ură

viscerală, cerând pedepsirea „trădătorilor" (nu mai puțin isterică a fost Elena Ceaușescu). Nici unul dintre mamelucii din Comitetul Executiv nu a schițat un cât de timid gest de solidaritate cu foștii „tovarăși".

Pedepsirea fracționiștilor a fost susținută unanim. Silviu Brucan a dovedit atunci curaj, mai ales în timpul brutalei sale anchetări de către șeful Securității, generalul Iulian Vlad. S-a probat că nici măcar acești birocrați staliniști nu mai puteau suporta capriciile paranoice ale cuplului dictatorial. Slăbiciunea grupului celor șase a fost că nu a reușit să atragă adeziunea unor activiști mai tineri, din cercul nomenklaturiștilor dezamăgiți de Ceaușescu și favorabili perestroikăi. Cornel Onescu, fost ministru de Interne, cândva un protejat al lui Ceaușescu, a cochetat cu ideea de a semna, dar a renunțat în ultima clipă (a invocat frica de represiuni împotriva nepoților săi). La fel, generalul de securitate Nicolae Doicaru, fost șef al Direcției de Informații Externe și ministru al Turismului, mazilit după rămânerea în Occident a generalului Ion Mihai Pacepa în 1978. Simptomatic, deși există informații că a fost contactat, Ion Iliescu nu a avut curajul de a semna Scrisoarea celor șase și a rămas în continuare în umbră, *dans la reserve du par ti...*

m concluzie, a fost vorba despre coagularea unui grup fracționist doritor să-l debarce pe Ceaușescu și să revină la ceea ce ei percepeau drept „normalitatea" epocii Dej. Cu excepția lui Grigore Răceanu (exclus din PMR și arestat după 1958), toți semnatarii fuseseră implicați în fărădelegile perioadei Dej.

Să amintesc că, în martie 1989, diplomatul Mircea Răceanu, fiul lui Grigore, era arestat sub acuzația de spionaj (recomand cartea sa *Infern 89).* Membrii grupului nu aveau nici legitimitate, nici credibilitate democratică. In comparație însă cu megalomanul Ceaușescu (Ubuescu, cum i se spunea), probau un oarecare realism și cereau să se pună capăt orgiilor propagandistice și programului de înfometare a populației prin renunțarea la obsesiile acceleriste legate de creșterea aberantă a ratei de acumulare. Expresie a disperării vechii gărzi a partidului, Scrisoarea celor șase nu a zguduit nici aparatul, nici sistemul. A creat însă un prag de așteptare care avea să conteze în momentul prăbușirii din decembrie 1989. A fost cântecul de lebădă, încercarea ultimă de redobândire a onoarei din partea membrilor de frunte ai generației comuniste, culpabilă pentru impunerea unui sistem ilegitim și criminal.

Ion Iliescu și sticluțele de Urodonal[1]

Surpriza cea mare a acestui martie aniversar (Proclamația de la Timișoara, Scrisoarea celor Șase) este că Ion Iliescu pretinde, în paginile *Jurnalului Național,* că ar fi avut intenția să trimită o scrisoare de protest împotriva dictaturii lui Ceaușescu. Deci același militant care susține că nu a fost la curent cu Scrisoarea celor Șase (lucru îndoielnic, cum am

1. Textul de față a fost publicat sub titlul „Insondabil și imprevizibil: trecutul lui Ion Iliescu, A. Toma și sticluțele de Urodonal" în revista 22, 24 martie 2009.

mai scris) se împăunează cu meritul de a fi compus un document pasămite riscant și subversiv, un fel de platformă-program a rupturii cu dictatura bicefală. Gorbaciovistul de pe malurile Dâmboviței descoperă (fabulează?) acum lucruri ascunse sub șapte peceți vreme de două decenii, inclusiv în lungul dialog purtat cu mine și apărut în 2004 la Editura Enciclopedică, prefațat de acad. Dinu Giurescu și intitulat *Marele șoc din finalul unui secol scurt*.

Voi examina atent acest document destinat, scrie Ion Iliescu, să ajungă la Radio Europa Liberă prin intermediul lui Virgil Măgureanu, conferențiar de socialism științific la Academia „Ștefan Gheorghiu", care urma să folosească relațiile profesorului (tot de la „Ștefan Gheorghiu") Ovidiu Trăsnea pentru a scoate din țară așa-zisul protest al directorului Editurii Tehnice, fost ministru al Tineretului și secretar al CC al PCR însărcinat cu propaganda. Cum Ovidiu Trăsnea a murit acum câțiva ani, el nu mai poate depune vreo mărturie. Merită amintit, cred eu, că la vremea respectivă Ovidiu Trăsnea fusese de-acum forțat să se pensioneze, ca urmare a deciziei fiicei sale de a emigra în Israel împreună cu soțul ei, care avea familia acolo. In vara anului 1988, Ovidiu Trăsnea (care mi-a condus lucrarea de doctorat despre Școala de la Frankfurt la Universitatea din București) m-a contactat pentru a ne întâlni în timpul participării sale la Congresul de la Washington al Asociației Internaționale de Științe Politice. Lucru care s-a și întâmplat: am avut o lungă convorbire cu el la hotelul unde se desfășura manifestarea și

mi-a povestit pe larg despre tot mai iraționalele decizii ale echipei diriguitoare de la București. îmi amintesc că era prezent la acel congres și academicianul Solomon Marcus, căruia i-am fost prezentat atunci de către bunul nostru prieten comun, matematicianul și disidentul Mihai Botez. Dacă nu mă înșală memoria, Dorin Tudoran, pe atunci redactor la postul de radio Vocea Americii, i-a solicitat lui Ovidiu Trăsnea un interviu. Nu cred că profesorul Trăsnea s-a aventurat în această direcție. Era un personaj hiperprudent, un notoriu ipohondru, inteligent și versatil, oricum nu din specia celor dispuși să ajungă după gratii pentru a-i facilita lui Ion Iliescu construcția soclului. In ceea ce-l privește pe Virgil Măgureanu (pe care l-am avut profesor asistent la Facultatea de Filozofie), m-am referit la unele discuții pe care le-am purtat cu el, în perioada *'75-77,* în articolul „New Masks, Old Faces" apărut în *The Nezv Republic,* 5 februarie 1990, tradus acum în volumul *Fantoma lui Gheorghiu-Dej,* ediția a ITa, revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2008.

Până una-alta, reiese că viguroasa temerară critică iliesciană se limita la probleme economice și deplângea „cultul personalității". Cât privește subiectul-cheie, natura criminală a terorismului securist, pseudodisidentul Iliescu reproducea cu fidelitate poziția „celor șase" și esența Legii de organizare a Securității din august 1948: „Din organe de apărare a legalității socialiste, îndreptate împotriva dușmanilor socialismului dinăuntru și din afară [adică Securitate și DIE -*n.m.,* V.T.], organele de securitate

au devenit organe de supraveghere şi urmărire, în primul rând a demnitarilor regimului, a cadrelor cu munci de răspundere sau a celor care au îndeplinit funcţii de conducere." Să scrii aşa ceva în martie 1989 şi să aştepţi astăzi, în perioada audierilor din Parlamentul European cu privire la regimurile comuniste ca dictaturi criminale, să fii privit ca un fel de erou ţine de-acum de zona psihologiei abisale.

Cu doi ani în urmă, istoricul Cristian Vasile a publicat în revista 22 un articol cu titlul „Ion Iliescu şi (re)scrierea istoriei". Tot acolo, am scris şi eu o recenzie la un volum pseudomemorialistic al lui Ion Iliescu cu titlul *Plăcerea clarobscurului istoric*. Ambele contribuţii surprindeau această inveterată pasiune a lui Ion Iliescu de a controla imaginea sa întru eternitate. Textul din *Jurnalul Naţional,* apocrif sau nu, este, evident, parte a unei strategii de (re)construire a imaginii lui Ion Iliescu drept un fel de Dubcek *ă la roumaine*. Limitată ca perspectivă istorică, anostă ca retorică, impregnată de cea mai pustiitoare limbă de lemn, „scrisoarea neexpediată" (parcă aşa se chema un film sovietic din epocă) este o mostră de eludare a cauzelor sistemice ale catastrofei comuniste. Sunt atacate vârfurile partidului, dar se exaltă în continuare obsesiile doctrinare legate de monopolul puterii în mâinile Partidului Comunist. Pilonii instituţionali ai sistemului sunt practic exoneraţi (partidul, Securitatea, propaganda, economia de comandă). Specialist în propaganda bolşevică, tributar perspectivei neoleniniste de tip Hruşciov, Iliescu deplora „degenerarea" suprastructurilor şi

ignora patologiile esențiale. Nici o surpriză, prin urmare, că, după 22 decembrie 1989, Iliescu a rezistat cu obstinație pluralismului democratic (multipartidism, presă liberă, capitalism, televiziuni și radiouri independente).

Iată ce are de spus pe tema, altminteri legitimă, a exceselor encomiastice ale aparatului ideologic: „Ce au în comun Ceaușescu și familia sa cu trăsăturile și fizionomia morală creionată în codul de comportare al comunistului...?" Credea Ion Iliescu că predecesorul lui N. Ceaușescu, Gh. Gheorghiu-Dej, se comportase onorabil? Firește, Ceaușescu a dus la paroxism un sistem al aservirii mentale și al umilirii individului caracteristic stalinismului dintotdeauna. Dar, așa cum observa cândva disidentul polonez Jacek Kurofi, paranoia liderului derivă din aceea a sistemului, și nu invers. în plus, oricine va citi discursurile lui Ion Iliescu la diversele congrese ale PCR ori la cele ale „culturii și educației socialiste" va putea găsi suficiente contribuții ale „celui de-al șaptelea disident", care nu a semnat Scrisoarea celor Șase, la concertul îngrețoșător al proslăvirii lui N. Ceaușescu.

Regretata jurnalistă Tita Chiper îmi relata despre o vizită a poetului oficial al stalinismului românesc în prima sa fază, A. Toma, la Școala de Literatură „M. Eminescu". Era prin 1953. Cu acel prilej, tatăl redactorului-șef al *Scânteii* (memorialistul de azi Sorin Toma, publicat de Petru Romoșan la Editura Compania) se bătea cu pumnul în piept atunci când invoca „poemele antifasciste" pe care le-ar fi com-

pus în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. La întrebarea unui tânăr poet despre cum ajungeau acele versuri în rândul poporului, A. Toma a replicat scurt: „Tovarăşe, eu nu eram sinucigaş. Le ţineam ascunse în pivniţă în sticluţe de Urodonal."

N. Pleşiţă, zelotul Securităţii, o instituţie criminală[1]

Nicolae Pleşiţă a reprezentat naţional-securismul în ipostaza sa agramată, vulgară şi de o maximă brutalitate. Or mai fi fost şi câţiva securişti cu o brumă de educaţie. Nu era cazul său. Citiţi cartea de convorbiri cu Viorel Patrichi şi veţi vedea cât de primitiv, cât de virulent putea fi acest torţionar. Limbajul era unul purulent, otrăvit, îmbibat de ranchiuna cea mai adâncă şi sordidă. Niciodată, sub nici o formă, Pleşiţă nu şi-a exprimat un minim regret, nu a schiţat vreo remuşcare.

Şi-a făcut întreaga carieră în aparatul poliţiei politice comuniste, a servit cu patimă scopurile represive ale regimului: de la vânarea partizanilor din munţi şi prigonirea presupuşilor „sabotori" la suprimarea oricăror insule de rezistenţă antitotalitară.

A fost lacheul dictaturii, atât sub Dej, cât şi sub Ceauşescu, a avut mult sânge pe mâini şi nu a ascuns acest lucru. Era chiar mândru de crimele comise,

1. Articol publicat pe site-ul *www.hotnews.ro* în data de 30 septembrie 2009, sub titlul „De ce a fost admis în sanatoriul SRI? De ce nu a fost degradat generalul sadic?".

inclusiv de colaborarea cu teroriştii macabri gen Carlos „Şacalul". în mod normal, după decembrie 1989, Pleşiţă ar fi trebuit să se teamă de justiţia statului de,drept. Puţin i-a păsat. Interviurile sale, găzduite cu suspectă, trivială generozitate de diversele televiziuni revanşarde ori doar analfabete din punct de vedere istoric şi moral, dădeau măsura unui personaj deopotrivă dezgustător şi vindicativ.

Condamnarea dictaturii comuniste l-a lăsat indiferent. Ştia că beneficiază în continuare de complicităţi puternice şi longevive. Că în inima însăşi a noului sistem postdecembrist se găsesc mulţi dintre foştii săi „studenţi" de la Şcoala de Securitate. „Pumnul, ghioaga şi revolverul": acestea au fost instrumentele pe baza cărora s-a construit cariera lui Nicolae Pleşiţă. *Raportul Final al Comisiei Prezidenţiale* a cerut aplicarea unor măsuri drastice pentru reducerea pensiilor foştilor ofiţeri ai Securităţii. Un Parlament cu musca (ori muştele) pe căciulă a preferat să ignore aceste minime exigenţe ale unei moralităţi democratice.

De ce a fost admis în sanatoriul SRI un om care ar fi trebuit să se afle după gratii? Cum se explică această magnanimitate buimăcitoare? Se recunoaşte astfel o continuitate scandaloasă? De ce nu a fost degradat generalul sadic? S-a uitat că Pleşiţă a fost direct implicat în lichidarea, din ordinul lui Ceauşescu, a mişcării Goma, că el personal, super-„brichisitorul", s-a ocupat de anchetarea bestială a scriitorului disident? Mă întreb dacă amicul său, călăul Enoiu, „tovarăşul de luptă", partenerul de

„anchete speciale", va rosti cuvântul de adio pentru cel care a fost şi va rămâne de-a pururi simbolul criminalităţii regimului comunist.

Nu, Pleşiţă nu a avut nimic „haios" în comportamentul său, orice ar scrie azi un june istoric/jurnalist specializat în „revizuirea" cvasi-negaţionistă a ceea ce s-a petrecut în anii comunismului. „Haioşenia" lui Pleşiţă s-a tradus în bătăi, atentate criminale, prigoană în masă, inclusiv la adresa acelor cercetători oneşti care au protestat împotriva distrugerii monumentelor istorice.

Cu diverse ocazii, Pleşiţă s-a străduit, asemenea altor foşti vechili ai dictaturii, să arunce întreg oprobriul asupra Elenei Ceauşescu. Departe de mine gândul de a nega influenţa nefastă a acestei agramate, o Messalină cu pretenţii de Newton, asupra soţului ei. Dar culpabilitatea supremă aparţine aparatului de partid şi de securitate în rândul căruia Pleşiţă s-a remarcat prin fanatism, cruzime şi propensiuni sociopate.

„Despre morţi numai de bine", spune un vechi proverb. Eu cred că despre morţi, ca şi despre vii, trebuie spus numai adevărul. Biografia lui Nicolae Pleşiţă, asemenea celor ale unor Pintilie-Pantiuşa, Nikolski, Dulgheru, Ion Stănescu, Gh. Enoiu, Gh. Soltuţiu, Alexandru Drăghici, Tudor Postelnicu, Iulian Vlad, Neagu Cosma, Gh. Briceag, Vasile Gheorghe etc. etc. a fost marcată de ură, aversiune viscerală faţă de valori, resentiment grobian şi practicarea de nimic stăvilită a ticăloşiei.

La două decenii de la căderea regimului pe care Pleșiță l-a servit cu infinit, pervers devotament, în numele celor uciși din ordinul elevilor lui Pleșiță, al colegilor săi de „idealuri", România democratică trebuie să spună, trebuie să probeze că acest coșmar s-a terminat. Pleșiță a fost un Kaltenbrunner al comunismului românesc. Ori, dacă preferați, un Abakumov (citiți romanul *Primul cerc* de Soljenițîn ca să vedeți cine a fost acest monstru).

Fostul șef al Gestapo-ului, Ernst Kaltenbrunner, a fost executat la Niirnberg. Fostul ministru al Securității, Viktor Abakumov, a fost împușcat imediat după moartea lui Stalin în 1953. Imperturbabil, insolent și impasibil, Pleșiță a continuat să-și încaseze până în ultima clipă imensa pensie, câtă vreme atâția foști disidenți și opozanți ai regimului abia reușesc să supraviețuiască. E timpul, e obligatoriu, e moral - la 20 de ani de la Revoluție - ca aceste obscene nedreptăți să se sfârșească.

Semnificațiile anului 1989 în România[1]

Revoluția din Decembrie 1989 s-a născut ca o explozie de revoltă populară împotriva unei dictaturi totalitare aflate în criză terminală. La 20 ani de la Revoluția din Decembrie 1989, putem face o serie de considerații privitoare la natura acestui moment istoric și a semnificațiilor sale. Vorbesc despre o pluralitate de sensuri pentru că, în spiritul gândirii lui

1. O primă variantă a acestui text a fost publicată în volumul *Democrație și memorie* (Curtea Veche, București, 2006).

La două decenii de la căderea regimului pe care Pleşiţă l-a servit cu infinit, pervers devotament, în numele celor ucişi din ordinul elevilor lui Pleşiţă, al colegilor săi de „idealuri", România democratică trebuie să spună, trebuie să probeze că acest coşmar s-a terminat. Pleşiţă a fost un Kaltenbrunner al comunismului românesc. Ori, dacă preferaţi, un Abakumov (citiţi romanul *Primul cerc* de Soljeniţîn ca să vedeţi cine a fost acest monstru).

Fostul şef al Gestapo-ului, Ernst Kaltenbrunner, a fost executat la Niirnberg. Fostul ministru al Securităţii, Viktor Abakumov, a fost împuşcat imediat după moartea lui Stalin în 1953. Imperturbabil, insolent şi impasibil, Pleşiţă a continuat să-şi încaseze până în ultima clipă imensa pensie, câtă vreme atâţia foşti disidenţi şi opozanţi ai regimului abia reuşesc să supravieţuiască. E timpul, e obligatoriu, e moral - la 20 de ani de la Revoluţie - ca aceste obscene nedreptăţi să se sfârşească.

Semnificaţiile anului 1989 în România[1]

Revoluţia din Decembrie 1989 s-a născut ca o explozie de revoltă populară împotriva unei dictaturi totalitare aflate în criză terminală. La 20 ani de la Revoluţia din Decembrie 1989, putem face o serie de consideraţii privitoare la natura acestui moment istoric şi a semnificaţiilor sale. Vorbesc despre o pluralitate de sensuri pentru că, în spiritul gândirii lui

1. O primă variantă a acestui text a fost publicată în volumul *Democraţie şi memorie* (Curtea Veche, Bucureşti, 2006).

Karl R. Popper, privesc fenomenele politice ca având mai mult decât un înțeles. Să spun din capul locului că în decembrie 1989 România se afla în chip incontestabil într-o situație de criză politică, economică și morală. Vechiul regim își trăise traiul și nu mai avea resurse de supraviețuire. Nu-i mai rămăsese decât să recurgă la teroare psihologică și fizică.

Mai întâi în Valea Jiului, în vara anului 1977, apoi la Brașov, în noiembrie 1987, dictatura lui Ceaușescu se confruntase cu mișcări spontane de respingere a sistemului represiv. Mitul conducătorului predestinat, precum și acela al Partidului Comunist ca „detașament de avangardă al clasei muncitoare" se spulberaseră definitiv. Demagogia naționalist-șovină, menită să asigure fundamentul simbolic al dictaturii, era doar o perdea de fum utilizată de propagandiști cinici pentru obținerea propriilor avantaje. „Socialismul dinastic" devenise și mai vulnerabil odată cu inițierea de către Gorbaciov a strategiilor de liberalizare cunoscute sub numele de perestroika și glasnost. Ceaușescu era izolat pe plan internațional și detestat de o populație disperată. Revolta de la Timișoara din 15 decembrie 1989 a fost momentul inaugural al seriei de acțiuni care aveau să oilmineze la București și în alte orașe în zilele de 21 și 22 decembrie și care au constituit efectiv o revoluție ca modalitate de întemeiere a libertății. Decizia lui Ceaușescu și a ciracilor săi de a deschide focul la Timișoara, apoi la București și în alte centre urbane a creat în România o situație diferită de aceea din celelalte state ale blocului sovietic. Născut din

violență și brutalitate, regimul pierea în chip violent și brutal. își dovedea, încă o dată, deficitul total de legitimitate și proba natura ilegală, criminală, a existenței sale.

Faptul că în România a avut loc o revoluție mi se pare greu de negat, măcar la nivelul consecințelor. A fost însă o revoluție întreruptă, și tocmai această întrerupere explică ulterioarele convulsii. în prima perioadă de după fuga și execuția lui Ceaușescu, m-am numărat și eu printre cei care au susținut ideea că era vorba despre o revoluție pur și simplu. Scriam astfel, chiar pe data de 23 decembrie 1989, un articol *(op-ed)* în *New York Times,* în care îi salutam pe noii lideri în „saltul lor spre democrație". Platforma radicală a Consiliului FSN m-a amăgit și pe mine că țara se afla pe drumul despărțirii totale de trecutul comunist. Câteva săptămâni mai târziu, observând regruparea birocrației nomenklaturiste în noile structuri, scriam articolul „New Masks, Old Faces". Scriam atunci - și nu mi-am schimbat poziția - că o revoluție autentică fusese deturnată de un grup politic format din foști aparatcici comuniști, ideologi reciclați, securiști camuflați și chiar aventurieri politici. Vidul de putere instaurat prin plecarea lui Ceaușescu din sediul CC a fost rapid substituit prin formarea unui nou nucleu hegemonie sub conducerea echipei Ion Iliescu - Silviu Brucan-Petre Roman. Dumitru Mazilu a jucat un rol temporar și, în fond, marginal. Noii lideri nu ar fi putut să-și construiască baza de putere fără sprijinul armatei și al niciodată dispărutei Securități. De

aici şi rolurile jucate de Nicolae Militam, Iulian Vlad şi Victor Stănculescu.

în 2004, Ruxandra Cesereanu a propus, în volumul *Decembrie 1989 - Deconstrucţia unei revoluţii* (Polirom, Iaşi), o tipologie a discursurilor interpretative despre Revoluţia din Decembrie, o anatomie deci a unui fenomen istoric, realizată prin analiza critică a diverselor variante explicative, inclusiv a celor negaţioniste ori hagiografice. întâlnim astfel poziţiile „puriste" (ale revoluţionarilor, dar şi ale celor intraţi în joc în chip oportunist). Vin apoi diversele teorii ale complotului şi loviturii de stat. Se examinează, în fine, poziţiile care susţin teza revoluţiei hibridizate cu lovitura de stat a unei echipe neolenineniste. Se aminteşte teza lui Adrian Marino, care vorbea, în 1990, despre cele două revoluţii: cea populară şi anticomunistă (de jos în sus) şi cea de palat, în fond restauratoare, de sus în jos. Poziţia mea converge cu aceea a Ruxandrei Cesereanu din finalul cărţii. A fost vorba, aşadar, despre o revoluţie reală „hibridată cu o camuflată lovitură de stat urgentată de împrejurări, catalizată de un accept extern al Marilor Puteri, în cea din urmă fiind implicate grupuri de putere alcătuite din comunişti anticeauşişti (cu filiere de sprijin în Armată şi Securitate), care au găsit oportunitatea de a înlocui vidul de putere legat de fuga şi capturarea lui Ceauşescu şi au negociat cu facţiunile loiale dictatorului".

Ambivalenţa Revoluţiei din Decembrie 1989 a constat în faptul că geneza pluralismului a coincis cu o regrupare panicat-autoritară a nomenklaturii.

Pentru a sprijini teza hibridării Revoluției din Decembrie cu ceea ce putem numi o deghizată lovitură de stat pe fondul aparentului „vid de putere", Ruxandra Cesereanu citează analiza fostului ambasador francez la București, Jean-Marie Le Breton *(Sfârșitul lui Ceaușescu. Istoria unei revoluții,* Editura Cavailioti, București, 1997), pentru care Revoluția s-a derulat în două faze. Prima, să o numim eroic-radicală, a fost urmată de o a doua, când forțele deziluzionate ale vechiului sistem, dar și unii dintre cei intrați în joc pe creasta valului istoric își impun dominația asupra structurilor de putere postcomuniste. Scrie astfel diplomatul francez: „Sunt convins că nodul acestei a doua faze a revoluției se găsește în negocierile inevitabile dintre Securitate și oamenii aparatului de partid, pe de o parte, și «grupul» Diescu, pe de alta, acesta din urmă având marja sa de manevră limitată de așteptările populare după zilele revoluționare și de prezența alături de el a intelectualilor «purtători ai conștiinței naționale»." Se notează decizii precum suprimarea aproape imediată a pedepsei capitale, blândețea față de personalul executant și o presupusă „slăbiciune constantă a noii Puteri în fața răzmeriței". Nu știu exact cum putem măsura această „slăbiciune". în fond, noua Putere controla Armata și, odată cu integrarea Securității în cadrul acesteia, deținea și controlul asupra detestatei instituții. Printr-o televiziune aservită și prin alte mijloace propagandistice încerca să-și construiască legitimitatea.

Ceea ce ştim este că una dintre semnificaţiile Revoluţiei din Decembrie 1989 a fost tocmai resurecţia îndelung agresatei şi umilitei societăţi civile româneşti. De la bun început, noii guvernanţi se manifestă alergic în raport cu exigenţele şi revendicările grupurilor de revoluţionari şi de intelectuali critici (mă refer în primul rând la Grupul pentru Dialog Social, privit de noua echipă drept un inamic sau, în limbajul epocii, „o sursă de instabilitate"). Liniştea, stabilitatea, „reconstrucţia" pe fondul unui sistem dominat de partidul mare (FSN) sunt sloganurile pe care noua Putere le utilizează intens. îşi atribuie chiar statutul de forţă anticomunistă, uzurpând astfel un titlu la care era prea puţin îndreptăţită. Reconstituirea partidelor istorice este imediat acompaniată de pulverizarea spaţiului politic şi apariţia a zeci de grupuscule cu pretenţii de a reprezenta şi ele partide reale. Ficţiunea pluripartidismului este utilizată spre a submina partidele istorice, înainte de toate PNŢCD. Curând după năruirea vechiului sistem, noii guvernanţi declară că nu sunt dispuşi să împartă o putere pe care o deţin doar datorită prezenţei lor fizice în sediile aparatului guvernamental şi relaţiei speciale cu vârfurile Armatei.

Lovitura de stat la care mă refeream (pomenită şi de Nicolae Ceauşescu în timpul simulacrului de proces încheiat cu execuţia fostului dictator şi a soţiei sale în ziua de 25 decembrie) nu era una de tip clasic. Aici, Ion Iliescu are parţial dreptate. O lovitură de stat ar fi însemnat o acţiune de genul celei organizate în noiembrie 1989 în Bulgaria, unde

Todor Jivkov a fost debarcat şi înlocuit în fruntea partidului cu Petar Mladenov. în PCR nu a existat o asemenea aripă de tip reformator şi scenariul bulgar era imposibil de realizat. Pentru camarila lui Ceauşescu, speranţa consta în venirea la putere a „delfinului" Nicu. Deci, când vorbesc despre lovitură de palat (ori de stat), mă gândesc la trecerea Armatei şi Securităţii de partea grupului care avea să se coaguleze sub numele de consiliu al FSN (în special Ion Iliescu, Petre Roman, Marţian Dan, Virgil Măgureanu, Gelu Voican şi alţi câţiva, între care azi uitatul Cazimir Ionescu). Pluralismul era doar o concesie temporară. A trebuit să vină lupta din anii următori pentru a deschide spaţiul politic şi a recunoaşte că revoluţia iniţială fusese nu doar o explozie haotică de nemulţumire, ci o acţiune colectivă cu scopuri radical antitotalitare (anticomuniste).

Peter Siani-Davies propune o analiză similară, opunându-se tentativelor de relativizare a semnificaţiilor evenimentelor respective (vezi *Revoluţia română din decembrie 1989,* Humanitas, Bucureşti, 2006). Citez din concluziile cărţii: „Suma revoluţiei este mult mai mult decât teroriştii şi Frontul Salvării Naţionale, şi orice studiu care nu recunoaşte acest lucru riscă să diminueze rolul miilor de oameni care au ieşit cu curaj pe străzi pentru a-l sfida pe Ceauşescu. Aceşti protestatari au fost cei care au făcut revoluţia română din decembrie 1989 şi, în ultimă instanţă, o parte din aceştia au fost cei care au asigurat radicalismul evenimentului." Ceea ce realizează atât Ruxandra Cesereanu, cât şi Peter Siani-Davies

este tocmai necesara accentuare a faptului că sfârșitul tiraniei nu s-a petrecut în urma unor manevre de culise, ci ca urmare a unei altruiste și neînfricate revolte de masă care, prin consecințele sale, a fost în chip cert revoluționară.

Revoluția din Decembrie 1989 a dus la un conflict acut între cei care doreau o democrație pluralistă și susținătorii unei „democrații autoritare". în urma deschiderii spațiului politic, odată cu prăbușirea dictaturii, în România a urmat o perioadă de confruntări, unele chiar violente, între partizanii pluralismului de tip vestic, inclusiv adepții monarhiei constituționale abolite abuziv de comuniști, și cei ai unui „despotism luminat". Aceștia din urmă, grupați în jurul liderilor FSN, și în primul rând în jurul grupului Iliescu - Marțian Dan - Petre Roman, au pariat pe un model autoritar reformat. „Fără isme și fără partide", proclama Silviu Brucan. Ion Iliescu cerea o „democrație originală", afirmând că pluralismul politic ar fi vetust. In ianuarie 1990, FSN mobilizează muncitorii de la IMGB și alți mamuți industriali staliniști pentru a intimida partidele democratice și societatea civilă.

Ceea ce vreau să subliniez este că liderii FSN erau tributari modehilui mental leninist de tipul „care pe care". Mai mult, formați în școli de tip bolșevic, ei nu aveau nici un fel de răbdare ori înțelegere pentru acțiunile politice spontane. Asemenea lui Lenin, ei iurau pe un monolitism pe cât de persistent, pe atât de greu avuabil. FSN se pretindea democratic, însă formulele politice pe care le practica și încuraja erau

de tip autoritar. Noul regim politic era, aşadar, unul hibrid, în cel mai bun caz de genul „autoritarismului competitiv", despre care se scrie masiv în literatura politologică. Oroarea de „forţele stihinice" ale revoluţiei era dimensiunea fundamentală a acestei matrice comportamentale. Antitotalitarismul era mai degrabă un slogan oportunist decât o convingere reală între sprijinitorii FSN. Ceea ce la Budapesta, în perioada Revoluţiei Maghiare din octombrie-noiembrie 1956, se petrecuse în decursul a zece zile, anume destrămarea monopolului puterii în mâinile unui singur partid, avea să dureze în România mai bine de cinci ani. Una dintre cauze - deşi nu singura - a fost continua agresiune simbolică exercitată de FSN (şi de diversele sale incarnări ulterioare) împotriva opoziţiei democratice. Expresii de genul „o anumită parte a presei", „golani" şi câte altele trădau aceeaşi aversiune în raport cu ideea diversităţii şi a competiţiei libere a valorilor şi opiniilor.

Opoziţia era criminalizată, prezentată în chip continuu ca forţă subversivă. Proclamaţia de la Timişoara, manifestul direcţiei radicale din tradiţia Revoluţiei române, deci a acelor forţe care cereau accelerarea procesului de detotalitarizare a societăţii şi de purificare morală, era respinsă vehement, iar autorii erau ponegriţi în fel şi chip. Slăbiciunea noii puteri, călcâiul lui Ahile îl constituia originea ei obscură. Ca şi predecesorul său istoric, PCR, Frontul trăia sub semnul deficitului de legitimitate. Alegerile din primăvara anului 1990 îi vor asigura, evident, o legitimitate electorală, însă România va

rămâne, cel puțin până în 1996, o „electocrație" (Karen Dawisha), dominată de un partid gigantic - ceea ce eu numesc o megaf ormațiune de tip concern politic cu o ideologie postleninistă confuză și barocă, ce controla deopotrivă piața economică și pe cea simbolică. Statul de drept întârzia să se constituie într-o realitate palpabilă.

Problema centrală a noii puteri era incapacitatea de a înțelege logica istoriei, faptul că vechile metode de conducere (pe bază de conformism, obedienț ă și constrângere) fuseseră abandonate în celelalte state cândva sovietizate. De aici și tergiversările în raport cu adevăratele reforme. Guvernul român a încercat să meargă în această direcție, în special în 1991, dar s-a prăbușit ca urmare a mineriadei din septembrie. Reacțiile de respingere a pluralismului au atins cote paroxistice în perioada asociată cu manifestația din Piața Universității (aprilie-iunie 1990). Opoziția îl vedea pe Ion Iliescu drept principalul arhitect al perpetuării unui „criptocomunism" intolerant și obtuz. La rândul său, acesta nu făcea nimic ca să-și schimbe imaginea (chiar dimpotrivă, mai ales prin recurgerea la factorul extralegal al minerilor). Percepțiile mutuale, întemeiate pe memorii complet diferite ale dictaturii comuniste, duceau la o stare de incompatibilitate între principalii actori politici. Pentru fesenișt i, revoluția fusese o acțiune de lichidare a exceselor regimului Ceaușescu. Pentru PNȚCD și manifestanții anticomuniști, mesajul revoluționar, pecetluit de sângele martirilor, era unul al rupturii totale cu trecutul și al identificării responsabililor

pentru ororile totalitare. De aici şi tensiunile în fond insurmontabile ale perioadei. Cu timpul, aceste diferenţe se vor atenua, însă nu vor dispărea. Cum vedem azi, chiar şi după câteva decenii, în Mexic, Argentina, Brazilia şi Uruguay, rănile trecutului pot fi negate sau oculta te, nu însă şi vindecate prin tăcere. In chip inevitabil, ce s-a petrecut în decembrie 1989, ca şi adevăratele mecanisme implicate în asemenea momente precum Târgu-Mureş şi mineriadele din 1990, 1991 şi 1999 trebuie să revină în discuţiile publice (istorice şi politice). O democraţie normală nu poate funcţiona pe baza eternizării uitării.

Născută din pasiune, disperare şi indignare, Revoluţia română a fost întreruptă prin regruparea forţelor autoritar-birocratice. Unul dintre autorii care au surprins cu acuitate dualitatea Revoluţiei române a fost celebrul scriitor american de origine română Andrei Codrescu. Cartea sa *Gaura din steag* (Curtea Veche, Bucureşti, 2008) rămâne un document semnificativ pentru capcanele întâlnite de noua şi atât de precara democraţie română după prăbuşirea dictaturii totalitare. Apărută în 1991 la Editura Morrow din New York, cartea a fost publicată pentru prima dată în versiune românească în 1997, la Editura Athena. Am fost onorat să scriu prefaţa acelei prime ediţii. Volumul este o mărturie ţâşnită dintr-o imensă admiraţie pentru cei care au făcut posibilă destrămarea regatului minciunii. Consider că reflecţiile lui Andrei Codrescu rămân de o mare actualitate în efortul de a pricepe meandrele a ceea ce am definit cândva drept „cvasirevoluţia" română. Pentru că,

este greu de negat, cea mai spectaculoasă dintre revoluțiile est-europene din 1989 a fost și cea mai rapid întreruptă (ori deturnată).

România este pentru Codrescu un teritoriu liric și magic, nu doar o realitate socială și politică. Documentarele de televiziune, ca și atâtea dintre poemele și prozele sale vorbesc despre această incandescentă relație - combinație de iubire, melancolie, ironie, dar și autoironie - dintre poet și țara unde s-a născut. De aici și interesul pentru latura umană a ceea ce s-a întâmplat în România în anii agoniei finale a sistemului comunist, dar și pentru acea aventură a rupturii cu ordinea totalitară pe care ne-am obișnuit să o numim Revoluția din Decembrie. *Gaura din steag* este unul dintre documentele capitale pentru înțelegerea tribulațiilor politicii, într-o Românie situată undeva între starea de dezmeticire și cea de descumpănire. O Românie în care starea de grație a fost prea rapid urmată de starea de greață. O Românie care a respins comunismul, dar căreia noii guvernanți îi rezervă experimentul „democrației originale". O Românie în care fantomele trecutului bântuie încă, luând adeseori forme grotești. Este vorba despre acel prim an postrevoluționar, când derizoriul se înfrățise cu tragicul, iar impostura renăscuse fără rușine. România surprinsă de poet este aceea a unei revolte pure, similară cu insurecția de la Budapesta din 1956, pe care un grup de operatori cinici (cu pretenții de politicieni „pragmatici") a izbutit pentru un timp să o domine. Evident, lucrurile aveau să evolueze în anii următori, însă radiografia propusă

de Codrescu era, la momentul respectiv, de o impecabilă acurateţe.

In volumul discutat, Codrescu nu-şi propune să scrie o istorie evenimenţială a Revoluţiei din Decembrie, ci să exploreze componenta umană a colosalei prăbuşiri sistemice care părea să se fi produs odată cu lichidarea cuplului Ceauşescu şi dispariţia (formală) a PCR. Nu mai puţin important, el a fost printre primii care au observat constituirea unui regim ostil valorilor liberale sub egida mitologiei „salvării naţionale" (substitut pentru vechea ideologie naţional-stalinistă, devenită stingheritoare pentru noii demnitari). A devenit astfel clară distanţa dintrt retorica democratică a regimului fesenist şi realităţile adeseori sordide din ţară. Cartea captează atât tenebroasele aranjamente de culise, jocurile secrete ale profitorilor pe seama Revoluţiei, cât şi amestecul de eroism, naivitate şi fervoare care au făcut posibil elanul emancipator din decembrie 1989. Scrisă cu sentimentul urgenţei morale, *Gaura din steag* a fost şi rămâne un semnal de alarmă, o expresie a solidarităţii întemeiate pe valorile demnităţii şi adevărului.

Natura Revoluţiei române, inclusiv recurgerea la violenţă şi masacre, se explică prin caracterul impenitent stalinist al dictaturii comuniste. Să spun de la bun început că, prin radicalismul său, prin energiile dezlănţuite şi prin şansa renaşterii partidelor politice, a economiei de piaţă, a presei libere şi a societăţii civile, Revoluţia a fost o breşă istorică incontestabilă. Asemenea celorlalte revoluţii din 1989, a fost un fenomen social total, o explozie de spontaneitate democratică, o afirmare a libertăţii în lupta

împotriva despotismului ideocratic. Statul polițist, bazat pe miturile unui marxism-leninism senil, nu mai avea capacități de regenerare. Revoluțiile din 1989 au fost mișcări de protest față de ideologia colectivist-etatistă. Spre deosebire de revoluțiile clasice (de la cea franceză la cea bolșevică), nu au existat comandamente, state-majore, proiecte utopice. Idealurile disidenței țineau de resurecția spiritului civic, deci de transformarea subiecților dictaturilor leniniste în cetățeni ai unor democrații normale.

Ideile revoluționarilor din 1989 țineau de ceea ce Adam Michnik a definit drept noul evoluționism. Era vorba despre strategia reconstrucției enclavelor de activism civic în interiorul statului posttotalitar (a se vedea versiunea românească a *Scrisorilor din închisoare,* editată și tradusă de Adriana Babeți și Mircea Mihăieș, Editura Polirom, Iași, 1997). în România însă, tocmai pentru că nu a existat un curent reformator în PCR, noul evoluționism nu a putut prinde ființă ca o strategie viabilă. Abia după 1990, cu multe eforturi și nu puține frustrări, s-a putut merge pe această cale. Simplu spus, abia după căderea regimului Ceaușescu, România a intrat în faza posttotalitară cunoscută de alte state din zonă încă din anii '60.

După autodesemnarea FSN drept nou centru al puterii, ca urmare a haosului bine controlat din clipele agoniei terminale a dictaturii, se configurează noua polarizare. Pe de o parte, asistăm la regruparea nomenklaturii, în special a acelor eșaloane derutate și chiar alarmate de excesele dictatoriale, în alianță cu vârfurile armatei și ale unora dintre serviciile

secrete. Pe de altă parte, apar partidele politice, inclusiv cele istorice, precum și asociațiile independente de luptă pentru democrație și pluralism. Conflictul dintre aceste două direcții continuă să se intensifice, mai ales după publicarea Proclamației de la Timișoara și manifestațiile forțelor care contestă decizia FSN de a se transforma în partid și de a utiliza mecanismele guvernamentale pentru atingerea propriilor obiective electorale. Cum putem explica setea de revanșă a nomenklaturii din România, mult mai acută decât în alte state postcomuniste? Nu era vorba despre un proiect ideologic bine structurat, ci despre o reacție panicată de demonizare a oricăror strădanii de întemeiere a unui sistem bazat pe respectul pentru statul de drept. Agresarea continuă a focarelor politice autonome, ponegrirea foștilor disidenți, limitarea accesului liderilor țărăniști și ai societății civile la televiziune făceau parte din tehnicile favorite ale noilor potentați. Ulterior, după dispariția URSS și ca urmare a tendinței globale spre democratizare, FSN și urmașii săi își vor modifica parțial pozițiile și vor accepta compromisuri de negândit pentru ei în 1990.

Răspunsul la întrebarea de mai sus legată de îndârjirea nomenklaturii ține de persistența mentalităților leninist-autoritare la eșaloanele de vârf și medii ale birocrației. Trebuie ținut cont și de faptul că, mai apăsat decât în alte state ale fostului bloc sovietic, regimul Ceaușescu a cultivat o combinație de „sultanism" (concept weberian dezvoltat de Juan Linz și Alfred Stepan) cu metodele represiv-teroriste ale stalinismului radical (minus universul concentraționar

tradiţional). Faptul că un fost torţionar precum Nicolae Pleşiţă, unul din stâlpii Securităţii ceauşiste, a continuat să-şi insulte fostele victime spune mult despre mentalităţile celor care au făcut posibil experimentul totalitar. Nomenklatura naţional-securistă nu a rostit până astăzi un cuvânt de regret pentru crimele comise de-a lungul a peste patru decenii. Or este limpede pentru oricine a si adiat problemele justiţiei politice în societăţile de tranziţie: reconcilierea nu este realizabilă fără căinţă sinceră. Pentru Pleşiţă şi asociaţii săi, Revoluţia din Decembrie nu a fost altceva decât rezultatul unui complot al celor pe care îi detestau şi pe care i-au supus la atâtea suplicii (pe care i-au „brichisit", spre a cita imundul termen al respectivului personaj).

Ocultarea memoriei a fost unul dintre obiectivele totalitarismului comunist. In cazul românesc, politica tăcerii, a fricii, a vinei neasumate şi a lipsei de regret pentru ororile trecutului s-a prelungit sub semnul amorţelii spiritului critic şi al nesimţirii morale. Memoria contemporană este plină de „pete albe", sunt destui care nu au nici cea mai vagă idee despre ce a fost de fapt dictatura comunistă, despre masacrul tinerilor inocenţi ordonat de dictatura decrepită a lui Ceauşescu, despre clipele de exuberanţă şi spontană renaştere spirituală din aprilie-mai 1990 în Piaţa Universităţii. Afirma corect un personaj al filmului documentar *Locuri memoriale din România: Piaţa Universităţii* (datorat lui Mirel Bănică şi lui Valeriu Antonovici): „în România, istoria nu durează mai mult de trei zile." Sfârşitul iluziilor este

cât se poate de normal pentru o perioadă post-revoluționară. Din perspectivă istorică, după fiecare convulsie socială majoră, sentimentelor de euforie le iau locul stări de spirit deprimate și obsesii legate de trădări și capitulări. Extrem de grav însă, în cazul României postdecembriste, este faptul că nici constituția libertății, ca sinteză între legalitate și legitimitate, nici datoria memoriei traumei totalitare, în formă instituționalizată și prescrisă la nivel pedagogic, nu s-au întrupat încă în mod credibil în noul corp politic și social.

Revoluțiile din 1989: cauze, semnificații, consecințe[1]

Indiferent cum analizăm natura revoluțiilor din 1989, ele au reprezentat un adevărat eveniment universal-istoric în sens hegelian: au impus o ruptură diacronică între lumea de dinainte și cea de după 1989. Pe parcursul acelui an, ceea ce părea a fi un sistem imuabil și aparent inexpugnabil s-a prăbușit cu o uluitoare rapiditate. Acest lucru nu s-a

1. Mare parte din comunicare a fost prezentată în cadrul conferinței *Revoluțiile din 1989: Origini, desfășurare, moștenire,* organizată de Amir Weiner (Stanford University) și John Connelly (UC Berkeley), 14-15 martie 2008. Lucrările conferinței au fost publicate în volumul nr. 18 al prestigioasei reviste *Journal ofContemporary European History.* Alți contributori în acest număr remarcabil sunt: Charles Maier, Silvio Pons, John Connelly, Amir Weiner, Mărci Shore, Jeffrey Kopstein, Andrew Michta. Traducere în limba română de Bogdan Cristian Iacob. Varianta lărgită în limba română a fost publicată sub formă de serial în *Idei în Dialog,* în perioada ianuarie-iulie și în numărul din luna septembrie 2009. Versiunea actuală conține și conferința *Reinventarea politicului. Europa de Est după 1989,* susținută la Centrul de Analiză și Dezvoltare Instituțională (6 iulie 2009), precum și articolul „Miraculosul an 1989: Exit, voce și colapsul RDG", publicat în revista 22 din 20 octombrie 2009.

întâmplat din cauza unei presiuni externe (ea având însă un rol important), precum în cazul Germaniei naziste, ci din cauza acumulării unor tensiuni interne insurmontabile. Regimurile leniniste erau în fază metastatică, iar maladia care le-a măcinat a fost în primul rând incapacitatea lor de autoregenerare. După ce timp de decenii a jonglat cu varii „rețete" de reformă intrasistemică (de pildă, „ambivalența instituțională" folosită de Archie Brown pentru a explica dinamica fenomenului Gorbaciov), comunismul nu a mai găsit resursele pentru o reinventare ideologic-instituțională, devenind evident faptul că soluția putea fi găsită doar în exterior și împotriva ordinii social-politice existente. Era vorba nu doar despre o prelungită criză economică și politică, ci despre una care afecta capacitatea acestor regimuri de a mai configura un sens al viitorului. Demoralizarea era evidentă pentru oricine avea ochi de văzut. Mai ales după 1975, în mare măsură ca parte a ceea ce s-a numit „efectul Helsinki". Semnarea de către liderii comuniști a celui de-al „treilea coș", care privea respectarea drepturilor omului, a echivalat cu recunoașterea dreptului disidenților de a protesta. Criza de legitimitate a sistemului va deveni astfel incurabilă. Ethosul romantic-revoluționar al comunismului originar se evaporase fără urmă. Cu foarte puține excepții, nimeni nu mai credea în lozincile oficiale, universal percepute drept exhibiționism ventriloc. Se ajunsese astfel, la mijlocul anilor '80, la ceea ce avea să fie ulterior denumit drept sindromul stagnării, al incapacității fatale de regenerare internă.

Dispariția (implozia) Uniunii Sovietice în decembrie 1991, sub privirile perplexe ale întregii lumi, a fost direct și profund legată de disoluția anterioară, provocată de revoluțiile din 1989, a „periferiei imperiale" care a fost Europa de Est. In prezent, suntem, indiscutabil, martorii încheierii ciclului istoric început odată cu Primul Război Mondial, cu preluarea puterii în Rusia de către bolșevici, și fundamental caracterizat de un lung război ideologic european (mai bine zis, un război civil global). Importanța revoluțiilor din 1989 nu poate fi supraestimată: ele au însemnat triumful demnității civice și al moralității politice asupra monismului ideologic, cinismului birocratic și supravegherii dictatoriale. Fundamentate pe conceptul de libertate, care impune aprioric scepticismul necesar respingerii modelelor dogmatice de inginerie socială, ele au fost, cel puțin în primă fază, liberale și non-utopice. Spre deosebire de revoluțiile clasice, originea celor din 1989 nu a fost o viziune milenaristă asupra societății perfecte. Ele au respins posibilitatea ca o autoproclamată „avangardă" să-și asume rolul „conducător" asupra mișcărilor de masă. Nici un partid politic nu s-a aflat în spatele acestui val revoluționar spontan. Inițial, s-a pus accentul pe necesitatea creării unor forme politice noi, care să fie diferite de structurile partinice tradiționale, configurate ideologic. Faptul că în perioada imediat următoare revoluțiile au fost marcate de rivalități etnice, de respingătoare scandaluri politice, corupție endemică, de apariția partidelor și mișcărilor antidemocratice, de afirmarea unor curente sociale autoritare și colectiviste nu diminuează

în nici un fel generozitatea mesajului inițial și impactul lor colosal la acea vreme.

Doresc să amintesc că depășirea socialismului de stat a fost mult mai dificilă, șubredă și pe termen lung problematică exact în acele cazuri în care revoluțiile ori nu au avut loc (Iugoslavia), ori au fost deturnate (România). Toate aceste lucruri trebuie permanent accentuate, mai ales când ne confruntăm cu discursuri care, bazându-se numai pe moștenirea ambiguă a revoluțiilor, pun sub semnul întrebării succesul lor. Această „retorică reacționară", excelent analizată de Albert Hirschman, folosește argumentul futilității, al pericolului iminent și al unei pretinse subversivități cronice pentru a delegitima schimbarea în sine sau pentru a o prezenta drept imposibilă sau indezirabilă. Chiar și formele mai sofisticate ale acestui argument funcționează pe o logică similară: mediul postrevoluționar a permis renașterea aspectelor reprobabile ale culturilor național-politice din regiune, și anume șovinismul, rasismul, fascismul rezidual, fundamentalismului etno-clericalist și militarismul, dovedindu-se astfel mai nociv decât *stătu quo-u*\ de dinainte de 1989. Sau se afirmă că, de fapt, nimic nu s-a schimbat, iar deținătorii puterii (birocrații partidului-stat) s-au menținut pe poziții, preluând doar noi măști. Sau, indiferent de speranțele și idealurile participanților la mișcările din 1989, rezultatele acțiunilor lor s-au dovedit profund dezamăgitoare, permițând unor politicieni venali, infractorilor și demagogilor să folosească noile oportunități pentru a-și instaura dominația asupra societății. In aceste condiții, reamintirea adevăratului

mesaj al acestor revoluţii şi reconsiderarea principalelor interpretări şi afirmaţii-cheie ale revoluţionarilor reprezintă, aşadar, un util exerciţiu politic, moral şi intelectual.

Nu trebuie să uităm că ceea ce astăzi suntem obişnuiţi să considerăm ca fiind evident - sfârşitul sovietismului - era doar o vagă posibilitate la începutului anului 1989. Fără îndoială, unii disidenţi (Andrei Amalrik, Ferenc Feher, Agnes Heller, Jânos Kis, Văclav Havel, Jacek Kuron, Adam Michnik, Ivan Svitâk) diagnosticaseră declinul lent al sistemului şi lipsa de viitor a acestuia, dar puţini au luat în calcul un colaps imediat al lui. întreaga filozofie a disidenţei - „noul evoluţionism" (Michnik) - a fost argumentată pornind de la strategia „penetrării", pe termen lung, a sistemului, pe recuperarea şi reconstrucţia progresivă a sferei publice ca alternativă la ubicuitatea ideologică a partidului-stat, pe practicarea anti-politicii ca expresie a autenticităţii non-machiavelice, a transparenţei, civilităţii şi bunei-credinţe. Dacă există o morală fundamentală a grandioasei drame revoluţionare care s-a desfăşurat în 1989 în Europa Centrală şi de Est, aceasta poate fi formulată astfel: viitorul aduce cu sine mai mult decât o singură direcţie. Cu alte cuvinte, nu există un determinism ineluctabil care guvernează istoria omenirii. într-adevăr, aşa cum afirmă Jeffrey Isaac, revoluţiile din 1989 nu au avut doar multiple cauze, ci şi multiple înţelesuri, propunând o agendă semnificativă nu doar pentru societăţile postcomuniste, ci şi pentru democraţiile occidentale.

Așa cum am amintit, au existat o serie de gânditori care au anticipat prăbușirea inevitabilă a sovietismului. Se punea însă problema cât va dura această boală terminală și ce forțe vor determina ieșirea din acel insuportabil marasm social și moral. Foarte puțini au crezut cu adevărat că acest deces se va întâmpla într-un timp atât de scurt și fără violență (vezi, de exemplu, teza „otomanizării" a lui Timothy Garton Ash). Profilul regimurilor autoritare posttotalitare nu era unul care să încurajeze o schimbare pe bază de negocieri și transferul de putere pe cale pașnică. De aceea, unul dintre cele mai surprinzătoare fenomene în 1989-1990 a fost disponibilitatea elitelor comuniste din Ungaria și Polonia de a împărți inițial puterea și apoi de a renunța la aceasta în totalitate. Urmând o astfel de cale, ele au abandonat cel mai sacru dintre postulatele leninismului: rolul conducător al partidului (monopolul puterii). Ele au permis demararea unei tranziții democratice care și-a putut urma cursul fără a fi confruntată cu tulburări social-politice majore. în alte țări însă, reformele au fost respinse în numele „realizărilor socialiste ale poporului". Din fericire, nici chiar acest tip de argument nu a reușit să salveze regimurile comuniste în cauză. Modelul „socialismului de baracă" era perimat. Cu excepția liderilor din Polonia și Ungaria, dispuși să meargă în sensul propus de Gorbaciov, potentații din celelalte state ale blocului au reacționat panicat și agresiv. în Germania de Est s-a ajuns la interzicerea difuzării revistei sovietice *Sputnik,* editată de agenția de știri Novosti. Per-

sonaje politice care se detestau, cu opinii uneori antipodice în trecut, precum Nicolae Ceauşescu, Erich Honecker, Todor Jivkov ori Gustăv Husâk (secundat de Milous Jakes), ajungeau să se alieze. S-a creat astfel un fel de front unit de rezistenţă împotriva înnoirii sistemului. Până la urmă însă, aceste eforturi disperate ale conducătorilor ţărilor din „banda celor patru" (România, RDG, Bulgaria şi Cehoslovacia) de a salva sistemul nu aveau, pe termen lung, şanse de reuşită.

Semnificaţia ultimelor luni ale anului 1989, rolul disidenţilor (intelectuali critici, neînregimentaţi) în revitalizarea societăţii civile, aflată pentru atâţia ani în stare de paralizie, criza generalizată a regimurilor comuniste şi declinul hegemoniei partinice au fost subiectul unui număr considerabil de lucrări ştiinţifice în ultimele două decenii. Tentaţia iniţială a fost de a celebra rolul disidenţilor în prăbuşirea sovietismului şi în renaşterea iniţiativelor civile/rom *below*. Asemenea interpretări euforice ale acestui val revoluţionar, nu de puţine ori comparat cu „Primăvara Naţiunilor" din 1848, au fost predominante, scrierile lui Timothy Garton Ash fiind exemple elocvente în acest sens. Este de ajuns să amintim pătrunzătoarele sale articole din *New York Review of Books,* pe care le-a adunat apoi în volumul *The Magic Lantern*. Interpretarea prevalentă consta în conceptualizarea revoluţiilor drept componentă a unei mişcări mondiale înspre democratizare în detrimentul aspiraţiilor colectivist-iacobine. O asemenea viziune a inspirat şi reflecţiile filozofului politic Bruce Ackerman

asupra viitorului revoluției liberale. Acesta considera că schimbările radicale din Europa Centrală și de Est se încadrau în fenomenul de renaștere planetară a liberalismului. Cu alte cuvinte, succesul sau eșecul lor, într-o lume definită de interdependență politică, economică și cultural-simbolică, urma să aibă un impact direct și hotărâtor asupra viitorului liberalismului în Occident.

Foarte puțini analiști au insistat asupra unor componente mai puțin vizibile, care însă erau persistent nonliberale și neoautoritare. Predicția sumbră a lui Ralf Dahrendorf a fost unul dintre puținele semnale de alarmă în acest sens: „Cel mai mare pericol este probabil o nouă formă de totalitarism. Ezit să folosesc termenul, dar îmi este greu să îl alung din minte: fascism. Mă refer la acea combinație dintre nostalgia față de o ideologie a colectivității care să traseze o distincție dură între cei care aparțin și cei care nu, și o nouă formă de monopol politic al unui singur om sau al unei «mișcări», cu un accent puternic pus mai degrabă pe organizare și mobilizare decât pe libertatea de a alege" *(Reflecții asupra revoluției din Europa,* Humanitas, București, 1993). Seduși de efectele amăgitoare ale tumultului revoluționar, majoritatea specialiștilor au preferat să treacă cu vederea natura eterogenă a mișcărilor anticomuniste. Nu toți cei care au respins leninismul au făcut-o pentru că visau la o societate deschisă și la valorile liberale. Printre revoluționari se aflau și o mână de *enrages,* neinteresați de logica compromisului și a negocierii. Existau fundamentaliști popu-

liști, dogmatici religioși, nostalgici față de regimurile precomuniste, inclusiv unii care admirau dictatori pronaziști precum Ion Antonescu sau Miklos Horthy. Doar odată cu destrămarea Iugoslaviei și divorțul de catifea ceh-slovac au început cercetătorii să realizeze că promisiunea liberală a revoluțiilor din 1989 nu ar trebui luată ca dat și că anii ce vor urma comunismului nu vor duce inevitabil la prosperitatea democrației liberale. La începutul deceniului nouă a devenit evidentă realitatea perioadei postcomuniste care ascundea numeroase amenințări la adresa păcii și democrației: războaie etnice sângeroase, tulburări sociale și o contagioasă dezvoltare a multiple forme de populisme și tribalisme, vechi și noi.

Principala mea teză este aceea că evenimentele din 1989 au avut efecte revoluționare care au schimbat lumea. Unii autori accentuează rolul societății civile, al intelectualilor critici si al disidenților. Alții se opun acestei interpretări, dar nu neagă faptul că evenimentele în sine au avut drept principală consecință sfârșitul regimurilor leniniste în Europa Centrală și de Est. Rămâne de discutat doar dacă termenul „revoluție" este cea mai bună caracterizare a acestora. Importanța mondială a transformărilor declanșate de mișcările din 1989 și concluzia că ele au impus o nouă concepție asupra *politicului* sunt dincolo de orice îndoială. Timothy Garton Ash a oferit o excelentă evaluare în acest sens: „A existat totuși ceva nou; a existat o idee mare, care a fost revoluția însăși - ideea revoluției nerevoluționare, a revoluției

evolutive. Mottoul lui 1989 ar putea să-i aparţină unui important critic al lui Lenin, Eduard Bernstein: «scopul nu are valoare în sine, mişcarea înseamnă totul». ...Astfel, aceasta a fost o revoluţie care nu a fost definită de un *ceva* precis, ci de modul în care s-a desfăşurat. Acel motto al unei masive nesupuneri civile paşnice, consecventă şi fascinant de inventivă, promovată de o elită critică pregătită să negocieze şi să ajungă la un compromis cu cei de Ia putere (pe scurt *masa rotunda)* - aceasta reprezintă noutatea istorică a anului 1989. Dacă ghilotina este simbolul lui 1789, atunci masa rotundă este cel al lui 1989".[1]

In explicarea fenomenului 1989 trebuie să ne concentrăm asupra a trei mari teme: semnificaţiile profunde ale prăbuşirii regimurilor comuniste în Europa Centrală şi de Est; natura revoluţiilor la sfârşitul secolului XX şi sensul lor pentru secolul XXI; rolul intelectualilor critici (publici) în politică. Totodată, pe parcursul unui astfel de demers trebuie să fim conştienţi de extraordinara complexitate a mişcărilor revoluţionare din 1989 pentru a fi capabili să explicăm o serie de evoluţii îngrijorătoare în postcomu-

1. Timothy Garton Ash, „Conclusions", în Sorin Antohi and Vladimir Tismăneanu (eds), *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and Their Aftermath* (Central European University Press, New York and Budapest, 2000), p. 398 (trad. rom. de Marilena Andrei, Elena Neculcea, Livia Szász, *De la utopie la istorie: Revoluţiile din 1989 şi urmările lor,* Curtea Veche, Bucureşti, 2006). Traducerea citatului de mai sus ne aparţine.

nism: marginalizarea (în Europa Centrală) a primei elite post-1989 (de cele mai multe ori recrutată din contraculturile disidente); revirimentul foştilor comunişti (conversiunea) şi revenirea lor la putere; şi confuzia etică de după aceea, însoţită de un cinism generalizat care bântuie încă societăţile din regiune.

Odată cu 1989, au dispărut nu numai zonele de influenţă şi Pactul de la Varşovia, dar şi Zidul Berlinului, acel ruşinos simbol al dispreţului faţă de drepturile civile, precum şi Republica Democrată Germană. Germania a fost unificată, iar Războiul Rece s-a încheiat cu victoria indiscutabilă a Occidentului liberal. Astăzi, când scriu aceste rânduri, asemenea consecinţe par evidente, poate chiar banale, dar acum douăzeci de ani un asemenea deznodământ al confruntării dintre Est şi Vest părea un scenariu de-a dreptul suprarealist. De aceea consider că reevaluarea şi analiza principalelor interpretări ale valului revoluţionar din 1989, în fapt cel mai fascinant fenomen al istoriei recente a Europei, sunt fundamentale din punct de vedere intelectual şi politic.

Cum s-au născut aceste revoluţii? Ce forţe profunde, greu decelabile le-au pus în mişcare? Au fost revoluţii în sensul clasic al conceptului şi, dacă da, ce idei şi practici noi au propus ele? Este oare adevărat că, aşa cum au afirmat unii autori (Habermas, de pildă), acestea nu au fost nimic altceva decât eforturi de a îndrepta răul produs de experimentul comunist sau, mai bine zis, au fost *doar* încercări de revenire la situaţia de dinainte de 1945/1947? Au fost cumva aceste revoluţii primordial cauzate de

eşecul economic al leninismului, de incapacitatea economiilor planificate de „a ajunge din urmă şi depăşi" Vestul, de a răspunde provocărilor epocii postindustriale? Care a fost impactul factorilor moral-culturali în apariţia iniţiativelor civice în regimurile comuniste posttotalitare? Care a fost importanţa disidenţei şi a tradiţiei revizionist-marxiste în variile ţări din Europa Centrală şi de Est? Cum putem explica natura nonviolentă şi autolimitativă a revoluţiilor şi absenţa unor încercări de răzbunare, revanşă şi pedepsire la nivelul întregii societăţi împotriva celor care s-au aflat la putere? Care a fost adevărata atitudine societală faţă de disidenţi şi cum ne putem explica tranziţia de la „revoluţia de catifea" la „contrarevoluţia (restauraţia) de catifea"?

Prăbuşirea comunismului în Europa de Est a accelerat procesul de dezintegrare a Uniunii Sovietice, fiind un catalizator pentru mişcările patriotice din ţările baltice şi Ucraina, inaugurând o nouă organizare mondială, necondiţionată de diviziunile Războiului Rece, de bipolarism. Aşa cum de foarte multe ori a afirmat Ken Jowitt, s-au creat condiţiile pentru o situaţie nouă, extrem de periculoasă, în care lipseau normele internaţionale de până atunci, iar comportamentul actorilor implicaţi nu putea fi anticipat. Existau astfel premisele unui haos global. Acest diagnostic nu exprimă sub nici o formă vreun regret pentru lumea de dinainte de 1989. El are doar rolul de a atrage atenţia asupra faptului că revoluţiile din 1989 şi „extincţia leninistă" au generat o realitate complet nouă. Mai mult decât atât, con-

textul radical diferit a impus o reevaluare a principalelor concepte care au dominat dezbaterile intelectuale în secolul XX: liberalism, naţionalism, societate civilă, socialism şi, de ce nu, însăşi viziunea noastră asupra libertăţii la sfârşitul uneia dintre cele mai violente etape din istoria omenirii.

Aşa cum am menţionat anterior, întrebarea fundamentală este: au fost evenimentele din 1989 cu adevărat revoluţii? Dacă răspunsul este afirmativ, atunci rămâne să analizăm diferenţa dintre acestea şi momente istorice similare (de exemplu, Revoluţia Franceză din 1789 sau cea din Ungaria din 1956). Dacă el este negativ, consider că suntem îndreptăţiţi să ridicăm o altă problemă: ce au fost ele? Simple fantasme, rezultatul intrigilor oculte ale unor birocraţii în criză, care au fascinat întreaga lume, dar nu au schimbat în mod fundamental „regulile jocului"? Ultima formulare este esenţială pentru a înţelege semnificaţia a ceea ce s-a întâmplat în 1989. Acordând atenţie modului în care s-au schimbat „regulile jocului", avem posibilitatea de a aprecia cu adevărat consecinţele şi moştenirea anului 1989. Consider că transformările din principalele ţări din Europa Centrală (mai ales) şi de Est au fost revoluţii politice care au provocat decisiv şi ireversibil schimbarea regimurilor din regiune. în locul unor sisteme ideocratice, dominate de un partid unic, revoluţiile au creat entităţi politice pluraliste. Au permis foştilor subiecţi ai despotismelor ideologice (membri ai unor societăţi închise) să-şi recapete drepturile civice şi naturale şi să se implice în construirea unor societăţi deschise.

în locul unor economii planificate, toate aceste societăți au adoptat economii de piață. Pe parcursul acestui proces menit a răspunde la trei provocări fundamentale (crearea pluralismului politic, a economiei de piață și a sferei publice), unele țări au avut mai mult succes decât altele. Dar este indiscutabil faptul că, în toate țările din blocul sovietic, ceea ce înainte era un sistem monolitic (o partocrație monistă) a fost înlocuit de unul dominat de diversitate cultural-politică. Deși nu putem afirma nici astăzi cu certitudine că toate aceste țări au devenit democrații liberale funcționale, este totuși crucial să subliniem că în toate cazurile leninismul bazat pe uniformitate ideologică, represiune, pe dictatura asupra nevoilor umane (Agnes Heller) și pe încălcarea drepturilor omului a dispărut.

Un alt factor care trebuie adus în discuție este impactul extinderii NATO și al accederii la UE asupra procesului de democratizare. Așa cum afirmă Vâclav Havel: „Am considerat că extinderea către Est va garanta ireversibilitatea noii situații în țările din regiune și a păcii în Europa. Nu erau greu de imaginat hoardele de populiști, demagogi, naționaliști și postcomuniști folosindu-se de fiecare zi de întârziere a acestui proces pentru a perora isteric despre necesitatea unui drum propriu în condițiile în care Vestul arogant, consumerist și egoist refuză să ne recunoască și să ne accepte" *(To the Castle and Back,* Alfred A. Knopf, 2007, p. 296). Nu trebuie uitat totodată semnalul de alarmă tras de același Ken Jowitt

în 1992. El afirma atunci că singura modalitate ca Europa de Est să nu ajungă să fie dominată de colonei, mici despoți sau clerici fanatici era să fie adoptată de sora ei mai bogată, Europa de Vest, *i.e.* U.E. Scenariul de coşmar imaginat de Jowitt s-a dovedit eronat, dar datorită tocmai contra-predicției sale: implicarea comunității europene în revirimentul democratic al țărilor din Europa Centrală. Jowitt a anticipat însă recent o nouă capcană în condițiile actuale: pericolul transformării fostelor state membre ale Tratatului de la Varşovia într-un ghetou al Europei unite.

Analiza revoluțiilor din 1989 implică inevitabil şi dilema evidentului eşec al ştiințelor sociale de a anticipa dispariția leninismului ca sistem mondial. Nu trebuie însă să generalizăm această culpă. Unii autori, precum Robert C. Tucker, Ken Jowitt, Martin Malia, Alain Besancon, Leszek Kolakowski, John Keane, Andrew Arato, Steven Lukes, discutaseră falimentul moral şi social al regimurilor de tip sovietic, anticipând amurgul carismei şi al etosului mobilizator al dogmei oficiale. Drumul către 1989-1991 a fost pregătit de aportul mai puțin vizibil, de multe ori marginal, dar nu mai puțin esențial pe termen lung, a ceea ce noi numim astăzi societatea civilă (Solidaritatea în Polonia, Charta 77 în Cehoslovacia, mişcările neoficiale de pace, ecologice, pentru drepturile omului din RDG, Opoziția Democratică în Ungaria). In consecință, evaluarea ruinelor leninismului impune refuzul oricărei abordări îngust-unidimensionale. Cu alte cuvinte, nu există un singur

factor care poate explica această prăbușire. Criza economică și cea politică, socială și culturală s-au combinat, făcând ca aceste regimuri să devină perimate.

Nu trebuie totuși să uităm că sistemele în cauză nu erau doar „simple" autocrații; ele își fundamentau pretențiile de legitimitate pe „Sfânta Scriptură" a marxism-leninismului. Odată ce această aură ideologică s-a risipit, întregul edificiu a început să se clatine. Ele erau, pentru a folosi excelenta formulare a lui Daniel Chirot, „tiranii ale certitudinii"; diluarea graduală a angajamentului ideologic al elitelor conducătoare, care odinioară formau o adevărată sectă mesianică, a accelerat procesul de dezintegrare din interior a regimurilor leniniste. Revoluțiile din 1989 au validat faimoasa definiție a lui Lenin cu privire la momentul revoluționar: cei din vârf nu mai pot conduce conform vechilor practici, iar cei de jos nu mai pot accepta astfel de practici. Partidele comuniste nu au ajuns la putere folosindu-se de proceduri rațional-legale. Nu au preluat puterea prin intermediul unor alegeri libere. Ele își bazau legitimitatea de mucava pe pretenția teleologică potrivit căreia reprezentau avangarda clasei muncitoare și, implicit, erau agenții emancipării universale a omenirii.

Odată ce ideologia a încetat să-și mai exercite atracția, iar elitele partidelor, progeniturile și beneficiarii nomenklaturii și-au pierdut încrederea în promisiunile utopice ale marxismului, fortăreața leninistă a fost sortită capitulării. Acesta a fost rolul jucat de ceea ce specialiștii au numit efectul Gor-

baciov. Climatul internațional creat în urma undelor de șoc provocate de politicile de glasnost și perestroika inițiate de Mihail Gorbaciov după alegerea sa în funcția de Secretar General al PCUS în 1985 a permis un nivel nemaiîntâlnit până atunci de disidență fățișă și de mobilizare politică în Europa Centrală și de Est. La începutul anilor '90, Rita Klimova, fosta purtătoare de cuvânt a Chartei 77 și primul ambasador al Cehoslovaciei în SUA după prăbușirea comunismului, mi-a confirmat, pe parcursul mai multor discuții, că noua concepție a lui Gorbaciov asupra relațiilor internaționale a fost percepută de chartiști drept condiția necesară (desigur, nu și suficientă) a schimbării fundamentale care a avut loc în Europa Centrală. Lansarea la Moscova a unei ofensive revizioniste, concept legat de numele unor Imre Nagy sau Alexander Dubcek, însemna o sfidare directă la adresa înțepenitelor, sclerozatelor birocrații dominante din statele Tratatului de la Varșovia. Gorbaciov știa foarte bine ce reacții puteau provoca reformele radicale. Era, încă din anii studenției, prieten apropiat al lui Zdenek Mlynâr, fostul secretar al CC al PC din Cehoslovacia, ideolog marcant al „socialismului cu chip uman". De altfel, tocmai Mlynăf, exclus din partid în timpul așa-numitei „normalizări" organizate de regimul colaboraționist al lui Gustăv Husâk, exilat la Viena, a scris unul dintre primele texte care anunțau, în 1985, că noul lider de la Kremlin era un revizionist marxist care știuse să-și ascundă cu mare talent adevăratele opinii. Articolul lui Mlynâr a apărut în

cotidianul *U Unită* al PC italian, un partid care condamnase cu indignare nu numai invazia Cehoslovaciei, ci şi lovitura de stat militară a generalului Jaruzelski, din Polonia, în decembrie 1981. Pentru comuniştii italieni, ca să reluăm cuvintele lui Enrice Berlinguer, revoluţia bolşevică încetase să mai reprezinte o sursă de inspiraţie politică ori morală. Logica eurocomunismului îi împingea în direcţia unei rupturi irevocabile cu paradigma leninistă. Se renunţase la dogma sacrosanctă a „dictaturii proletariatului" şi se admitea necesitatea pluripartidismului, deci a pluralismului politic. Simplu spus, vremea monolitismului stalinist trecuse, iar propovăduitorii vechilor formule dogmatice păreau tot mai lipsiţi de sprijin din partea puterii care le garantase ascensiunea politică.

Factorul Gorbaciov, fără de care revoluţiile din 1989 cu greu ar putea fi imaginabile, a fost la rândul său o consecinţă a pierderii încrederii de sine din partea elitelor comuniste. Gorbaciov nu a fost eliberatorul Europei de Est şi cu atât mai puţin groparul voluntar al sovietismului. în prima fază cel puţin, el şi-a folosit puterea mai degrabă pentru a repara decât pentru a distruge sistemul. Mare parte din ceea ce s-a întâmplat ca urmare a politicilor şale timid reformatoare a avut un caracter spontan şi imprevizibil, încă de la început a existat o semnificativă diferenţă între iluziile neolenineniste ale liderului sovietic şi condiţiile practice interne şi externe din lagărul socialist. în 1988, Gorbaciov a fost forţat să recunoască faptul că sistemele leniniste din ţările

Tratatului de la Varşovia puteau fi menţinute numai prin intermediul unei intervenţii militare. Aceasta este însă diferenţa fundamentală: spre deosebire de predecesorii săi, Gorbaciov a respins tancurile ca argument politic final. El a renunţat la principiul leninist conform căruia puterea este singurul adevăr. Odată cu promovarea „noii linii în politica externă", Gorbaciov şi cei mai apropiaţi colaboratori ai săi, Aleksandr Iakovlev şi Eduard Şevardnadze, au deschis calea pentru experimente politice în Europa de Est şi în spaţiul fostei Uniuni Sovietice.

O tematică extrem de dificil de abordat, în cadrul analizei moştenirii anului 1989, este cea legată de soarta foştilor comunişti, mai precis complexităţile implicate de procesul legal şi politic al „decomunizării" şi dezbaterile privitoare la conceptul şi practica justiţiei retroactiv-retributivă. Controversele provocate de dilema poziţiei care poate fi adoptată faţă de foştii activişti de partid, faţă de cadrele superioare ale poliţiilor secrete şi colaboratorii organelor represive ale regimurilor comuniste au fost dintre cele mai aprinse în ultimii douăzeci de ani. Unii au susţinut, alegând direcţia sugerată de primul premier polonez post- şi anticomunist Tadeusz Mazowiecki, că trebuie să tragem o „linie groasă" peste propriul nostru trecut şi să ne asumăm un efort consensual pentru construirea unei societăţi deschise. Alţii, din motive care au variat, de la un anticomunism intransigent la manipularea cinică a unui subiect exploziv, au susţinut că absenţa unei asanări

a societăţilor în cauză va compromite fundamentele noilor democraţii. Consider că adevărul este undeva la mijloc: trecutul nu poate şi nu ar trebui să fie negat, el nu poate fi ascuns prin intermediul unor ruşinoase uitări sau tăceri. Confruntarea trecutului traumatic, mai ales prin intermediul neuitării şi al cunoaşterii, înseamnă realizarea dreptăţii morale. Societăţile acestor ţări au suferit imens din cauza regimurilor comuniste. Autorii crimelor oribile şi ai abuzurilor trebuie identificaţi şi judecaţi. Procedurile legale şi orice alte forme de dreptate retributivă trebuie aplicate însă individual, pornind de la prezumţia de nevinovăţie, ca drept fundamental al fiecărui individ, inclusiv al foştilor aparatcici. Din acest punct de vedere, în pofida inerentelor neajunsuri, legea lustraţiei din Cehia a reprezentat un cadru legal care s-a contrapus „dreptăţii gloatei", în România, acolo unde o astfel de lege nu a existat, iar până acum câţiva ani accesul la dosarele fostei Securităţi era extrem de dificil, s-a menţinut un climat de suspiciune, neîncrederea fiind alimentată de intrigi bizantine şi viziuni conspiraţioniste.

Analiza semnificaţiei şi moştenirii revoluţiilor din 1989 trebuie să ţină seama şi de faptul că, deşi prăbuşirea comunismului a avut cauze similare în ţările lagărului sovietic, dinamicile specifice, ritmul schimbării şi traiectoriile evolutive au fost influenţate în mod fundamental de condiţiile interne ale fiecărei societăţi în parte. Nivelul inegal de dezvoltare a unor curente reformiste intrasistemice şi tradiţia disidenţei, variabilă de la o ţară la alta, explică dife-

rentele semnificative în ceea ce privește natura transformărilor din 1989. învăluite ani de zile în falsa glorie a unei propagande deșănțate, bazată pe duplicitate, teroare, conformism și frică, dictaturile comuniste s-au prăbușit asemenea unor castele din cărți de joc. în Polonia și Ungaria, revoluțiile au fost graduale și nonviolente; schimbările radicale au fost rezultatul unui proces de negociere între exponenții „luminați" ai nomenklaturii și reprezentanții moderați ai opoziției. în Cehoslovacia și RDG, dispariția „scutului" sovietic protector (refuzul lui Gorbaciov de a încuraja guvernele comuniste în folosirea forței împotriva mișcării generalizate de insubordonare civică) a generat o derută totală în rândul partidelor comuniste și, implicit, a paralizat mașinăria partidului-stat. Existența unor inițiative civice, neoficiale și rolul unor personalități precum Vâclav Havel sau cel al Chartei 77 explică revoluția de „catifea" din noiembrie în Praga și Bratislava. Din cauza ficțiunii constituționale pe care se baza RDG, ficțiune conform căreia „era primul stat german al muncitorilor și țăranilor", acest produs al Războiului Rece nu a putut supraviețui eliminării monopolului deținut de Partidul Unității Socialiste asupra puterii politice. Acum două decenii, pe 7 octombrie 1989, în Berlinul de Est, avea loc parada militară menită să salute, cu marțială pompă, ziua de naștere a ceea ce s-a numit „Republica Democrată Germană". Fondată din ordinul lui Stalin la 7 octombrie 1949, în zona sovietică de ocupație, *die sogennnante DDR* a fost o construcție artificială,

întemeiată pe mitul comunist despre „primul stat german al muncitorilor și țăranilor". A fost de fapt o sinistră dictatură birocratică, un despotism totalitar în care Partidul Comunist (SED) și-a exercitat puterea înainte de toate prin utilizarea poliției secrete, terifianta Stasi. Mișcările protestatare din RDG, adeseori susținute de Bisericile Catolică și Luterană, s-au configurat ca acțiuni de rezistență civică inspirate de ethosul luptei antiautoritare, de conștiința culpei tăcerii generației care nu și-a ridicat glasul împotriva nazismului. Victoria Solidarității în alegerile din Polonia și formarea guvernului Mazowiecki au catalizat aceste forme de contestație. Disidența est-germană s-a transformat în opoziție.

Albert Hirschman, marele gânditor social american, a scris la începutul anilor '90 în revista *World Politics* un articol celebru cu titlul „Exit, Voice, and the End of the GDR", aplicând categoriile propuse de el într-o carte extrem de influentă. *Exit-ul* s-a realizat prin exodul populației din Germania de Est. în august 1961, Zidul Berlinului (numit, pe bună dreptate, „al Rușinii") a fost înălțat pentru a-i împiedica pe cetățenii est-germani să voteze cu picioarele. A fost simbolul cel mai șocant, cel mai dezgustător și cel mai palpabil al Războiului Rece, în chiar inima Europei Centrale.

Anul revoluționar 1989 a radicalizat mișcările contestare născute la nivelul societății *(grassroots)*. între acestea, mișcările pacifiste și ecologiste independente din RDG. Societatea civilă era numele și

esența ideii care a torpilat ordinea totalitară. Vocea, puterea celor fără de putere, a început să fie auzită tot mai răsunător. In vara acelui an miraculos, prin Ungaria, s-a produs un nou exod. In loc să împiedice tranzitul în masă al turiștilor est-germani către Austria, cum le-ar fi impus-o „internaționalismul socialist", autoritățile de la Budapesta, primind semnalul verde al Kremlinului, l-au favorizat. Honecker și camarila sa s-au plâns lui Gorbaciov, însă fără nici un rezultat. La sesiunea Pactului de la Varșovia desfășurată la București (iulie 1989), liderul est-german leșina și era dus de urgență la Spitalul Elias. A doua zi era transportat cu avionul către Berlinul de Est, unde avea să fie diagnosticat cu cancer. A rămas în toate acele luni (și mai târziu, până la moarte) un stalinist înfocat, s-a opus oricărei reforme. Aparența era a unui militant auster, de-a dreptul spartan: în fapt, era un afemeiat înrăit, un personaj avid de funcții, medalii și onoruri. Mâna sa dreaptă era criminalul Erich Mielke, șeful Stasi, cel care își începuse cariera ca bătăuș de stradă implicat în câteva omoruri și care, în Spania Războiului Civil, se specializase în lichidarea fizică a militanților antistaliniști (anarhiști și troțkiști). Fără reticențe și fără scrupule, Honecker a ordonat arestări, bătăi, represiuni. Pentru el, timpurile lui Brejnev reprezentaseră paradisul. A rămas de pomină scârbosul sărut dintre cei doi tirani. Liberalizarea gorbaciovistă era neîndoios, pentru Honecker, ca și pentru Ceaușescu, o trădare a sacrelor principii bolșevice, o impardonabilă blasfemie.

La 7 octombrie, Honecker, Ceaușescu, Jakes, Jivkov și alți potentați antireformiști au fost martorii unei noi explozii a vocii populare: tinerii din FDJ (Freie Deutsche Jugent), UTC-ul est-german, au scandat, în locul lozincilor oficiale, cuvintele: „Gorbaciov, salvează-ne!" Prezent acolo, Gorbaciov a urmărit atent ce se întâmplă. A rostit faimoasele vorbe „Viața îi pedepsește pe cei care resping schimbarea". în acele săptămâni, s-a născut, s-a afirmat noua viziune: *Wir sind das Volk* („Noi suntem poporul"). Combinația revoluționară dintre *exit* și voce a accelerat colapsul RDG, l-a făcut iminent și inevitabil.

Pentru Ceaușescu, ceea ce a văzut la Berlin a fost un avertisment greu de ignorat, o indicație că nu putea aștepta nici un fel de sprijin din partea lui Gorbaciov. Dimpotrivă, liderul sovietic îl detesta cu pasiune pe cel pe care îl numea, în conversațiile cu consilierii săi, „Fiihrerul român". Pe 16 octombrie, Honecker era debarcat în urma unei conspirații la vârf. Urmașul său, o alegere total neinspirată, a fost Egon Krenz, el însuși compromis ca fost supervizor al Stasi din partea Biroului Politic. între timp avuseseră loc noi demonstrații la Berlin, Leipzig, Dresda, Rostock, urmate de sute de arestări.

într-o carte recentă *(Revolution 1989: The Fall of the Soviet Empire,* Weidenfeld and Nicolson, 2009), ziaristul britanic Victor Sebestyen explorează declinul Blocului Sovietic și momentele-cheie ale prăbușirii fortăreței socialismului militarist numite RDG. Volumul conține capitole extrem de percutante de-

spre România lui Ceauşescu şi finalul comunismului dinastic. Krenz nu a rezistat mult în funcţie: pe cât de vanitos, pe atât de inept, a comis gafă după gafă. Pe data de 9 noiembrie, fără ca măcar Krenz să ştie ce se petrece, liderul organizaţiei de partid din Berlinul de Est, Gunter Schabowski, a anunţat, într-o conferinţă de presă intrată în istorie, libertatea imediată de circulaţie pentru cetăţenii RDG. în câteva ceasuri, zeci de mii de berlinezi au luat cu asalt punctele de frontieră, inclusiv Checkpoint Charlie. La ora 10 şi 45 de minute (p.m.) se petrecea minunea: se dansa, se fraterniza, se bea şampanie pe Zid. Coşmarul se terminase, începea sărbătoarea. Deşi era noapte, cetăţenii RDG puteau simţi ceea ce îl făcuse pe Hegel cândva să asemuiască debutul Revoluţiei Franceze cu „un superb răsărit de soare". Era clar că se apropia clipa recâştigării suveranităţii politice. Iar justificările pentru existenţa RDG deveniseră caduce, penibile, de un infinit ridicol.

In doar câteva săptămâni, electrizantul slogan „Noi suntem poporul", scandat de sute de mii de oameni în timpul demonstraţiilor nocturne din Berlinul de Est, Leipzig sau Dresda, s-a transformat în „Suntem un popor!", aducând în prim-plan şi făcând inevitabilă reunificarea Germaniei. Primele voci ale revoluţiei est-germane, toţi acei poeţi, cântăreţi şi activişti pentru drepturile omului sau pentru protecţia mediului înconjurător, cei care ani de-a rândul s-au aflat sub stricta supraveghere a Stasi, au rămas fără susţinători. Spre marea lor dezamăgire, au descoperit

că larga majoritate a populației RDG nu spera într-o îmbunătățire a experimentului socialist sau în adoptarea unei utopii ecologic-pacifiste, ci era nerăbdătoare să profite de șansa de a se bucura de aceleași condiții de viață precum cele oferite de statul capitalist, de Germania Federală. Dintre toate țările membre ale Tratatului de la Varșovia, RDG era singura care-și datora existența prezenței trupelor sovietice, fiind totodată o pură invenție ideologică a lumii bipolare. In timp ce divorțul de catifea din decembrie 2002 dintre cehi și slovaci a produs două state suverane și independente, sfârșitul RDG a însemnat integrarea totală a Germaniei de Est în RFG.

In Bulgaria, secțiunea de nomenklatură pro-Gorbaciov a reușit printr-o lovitură de stat aprobată de Moscova să se debaraseze de regimul atins de scleroză al lui Todor Jivkov. însă planul lor de a menține sistemul comunist a eșuat în urma apariției rapide a forțelor de opoziție democratice al căror principal obiectiv era transformarea sistemică. Absența unei tradiții disidente viguroase, disensiunile din tabăra democratică și lipsa de influență a reformatorilor radicali în partidul comunist (rebotezat socialist) au provocat continua fragmentare a spectrului politic și anarhie socială și politică. în România, dictatorul Nicolae Ceaușescu s-a folosit de Armată și de Securitate pentru a înăbuși în sânge demonstrațiile anticomuniste din Timișoara și București. Disidența în această țară a fost și mai firavă decât în Bulgaria: orice formă de încercare colectivă de a contesta regimul autocratic, unic personalist al lui Ceaușescu

fusese de mult reprimată de Securitate. După căderea lui Ceauşescu, elitele succesoare nu au fost anticomunişti democraţi sau liberali prooccidentali, ci reprezentanţi ai eşalonului doi în partid şi baroni ai administraţiei de stat. Frontul Salvării Naţionale a făcut tot posibilul să elimine sau să prevină apariţia grupărilor civice sau a partidelor de opoziţie, în special a celor care doreau să ducă la capăt schimbarea revoluţionară a României (asociată încă din primii ani postdecembrişti procesului de decomunizare). Acest păcat originar al transformărilor din 1989 în România a avut ca efect pe termen lung crearea unui climat caracterizat de conflict permanent, de o lipsă de încredere endemică şi de absenţa consensului politic şi social.

Analiza consecinţelor revoluţiilor din 1989 este importantă pentru înţelegerea rolului ideilor şi intelectualilor publici în cadrul acestor schimbări istorice. Ea este semnificativă pentru clarificarea modului în care, odată cu anul 1989, a apărut posibilitatea unui nou spaţiu politic fundamentat pe încredere şi moralitate, a cărui istorie este profund legată de mişcările disidente, antitotalitare. în lucrările mele anterioare am susţinut - şi îmi păstrez această poziţie - că rezultatul cel mai însemnat al mişcărilor din 1989 l-a constituit reinventarea politicului pe baza principiilor formulate de disidenţii est-europeni. Un eventual eşec al acestui proces în Europa Centrală şi de Est va provoca revenirea, sub o formă sau alta, a corporatismului, a mişcărilor cvasifasciste, a autoritarismului.

Au existat persoane care au văzut în aceste revoluții simple repetări ale unor evenimente similare din trecut. în realitate însă, revoluțiile din 1989 prezintă o situație total nouă în istorie: spre deosebire de mișcările revoluționare anterioare, ele au avut loc în absența unei doctrine închegate prin lianți ideologici. Mai mult decât atât, succesul acestor mișcări s-a datorat unei suspiciuni profunde a actorilor principali față de orice formă de hybris ideologic. Este de ajuns să amintim, de exemplu, scrierile lui Vâclav Havel și Gyorgy Konrâd din anii '80 împotriva oricărei forme de hegemonism ideologic.

Unii autori, printre care Tony Judt, au afirmat că disidenții liberali nu au exercitat niciodată o influență majoră asupra propriilor societăți și că tradițiile antiliberale din regiune, augmentate de sechelele leninismului, sunt obstacole majore pentru apariția democrației liberale. Din acest punct de vedere, există într-adevăr prea puține elemente din trecut pe care foștii disidenți se pot baza pentru a-și legitima actuala poziție. Există un considerabil fond de memorie neprelucrată și reprimată a victimizării (veritabilă sau imaginată). Există o doză semnificativă de autoidealizare și o disponibilitate limitată pentru empatie și solidaritate.

La polul opus se situează interpretarea lui Timothy Garton Ash. Fiind unul dintre cei mai importanți „cronicari" ai extincției leniniste și ai rolului jucat de intelectualii critici în renașterea societăților civile, Garton Ash insistă asupra ideii că revoluțiile din 1989 au reprezentat o „renaștere morală", accentuând implicarea și statutul public al unor personalități

precum Havel sau Michnik, adevărate modele ale noilor forme de exprimare și practică politică. O astfel de abordare contrazice tendința generalizată de a ignora sau minimaliza importanța mișcărilor disidente și relevanța politică a acestora în ultimii ani. Faptul că multe dintre personalitățile menționate de Garton Ash și-au pierdut pozițiile politice în guvernele postcomuniste nu este în mod necesar un semn al înfrângerii sau irelevanței lor. Nu trebuie uitat că preluarea puterii nu a fost scopul fundamental al disidenților. Activiștii antipolitici ai anilor '70 și '80 s-au dedicat reabilitării în spațiul public a adevărului și moralității, reafirmării virtuților civice și condamnării metodelor totalitare de control, intimidare și coerciție. Din acest punct de vedere, ei au învins. E adevărat că noua ordine politică nu este un „paradis al liberalismului" și că o serie de fenomene neliniștitor-dezagreabile continuă să o caracterizeze: cinism, corupție, privatizarea și parvenirea fostei nomenklaturi, șovinism etc. Dar Europa Centrală și de Est de după 1989 este un laborator politic, economic și cultural în care noile structuri instituționale sunt puternic afectate și influențate de moștenirea celor patruzeci de ani de leninism.

Ca o consecință a revoluțiilor din 1989, în unele țări din regiune valorile democrației libere au devenit fundamentul constituțional pe care au fost construite instituțiile societății deschise. în altele însă, raportarea față de pluralism rămâne mai mult formală. Dar, chiar și în aceste cazuri, *l'ancien regime,* bazat pe suspiciune, frică și lipsă de speranță, este defunct. Cu alte cuvinte, chiar dacă rezultatul final

al democratizării nu este încă total limpede, revoluțiile din Est au atins poate cel mai important scop, și anume răsturnarea orânduirii nedrepte, dându-le popoarelor posibilitatea de a-și alege singure destinul.

După 1989, Europa de Est a făcut trecerea de la experiența pseudomodernă, a modernizării leniniste apocrife, la o modernitate veritabilă. Ea a avut de depășit fragilitatea tradiției democratice, care a fost secundată de o memorie politică sfâșiată și traumatizată (majoritatea țărilor din regiune trecând prin dubla experiență a dictaturii celor două totalitarisme ale secolului XX). La începutul anilor '90, notam că cea mai importantă cauză și cel mai mare câștig al extincției leniniste le-au reprezentat resurecția și dezvoltarea societății civile în Europa de Est. Absența acesteia ar fi dus la apariția în fostele țări comuniste, cum s-a întâmplat de fapt în unele cazuri, a unui „despotism luminat". Societatea civilă a devenit un subiect central al disidenței est-europene deoarece reprezentanții ei au înțeles că singura formulă câștigătoare stă în „lungul război prin instituții" și în construcția unei contra-hegemonii culturale. Ideea de bază a acestei strategii a fost aceea că un stat nu se poate pretinde a fi o democrație dacă nu respectă drepturile fundamentale ale omului. Principalul act reconstitutiv în postcomunism a fost refacerea liantului social *(social glue)* în condițiile corupției generalizate ce a măcinat și încă macină societățile est-europene. Sunt întru totul de acord cu Jowitt, care vede în comunism o formă de *misdevelopment* („dezvoltare greșită").

în aceeași perioadă, consideram că cele mai redutabile provocări și amenințări pentru Europa de Est erau resurgența naționalismului, maturizarea culturii politice în societățile respective (rapiditatea realizării acestui fenomen fiind principala explicație pentru dezvoltarea inegală a societăților din fostul bloc sovietic) și tranziția de la o economie planificată la economia de piață (terapia de șoc *versus* paternalismul neosocialist). Renașterea naționalismului era în mod evident discutată pe fundalul războaielor de secesiune din fosta Iugoslavie. Așa cum reiese din epilogul volumului *Reinventarea politicului,* consideram că etnocrația era o posibilitate reală a politicului postcomunist. Patologia primordialismului a fost neutralizată însă pe parcursul anilor, intrând în prezent mai degrabă în zona ridicolului în spațiul public. In plus, analiza evoluției naționalismului în Europa de Est nu poate ignora factorii care au jucat un rol fundamental în accelerarea democratizării societăților din regiune: extinderea NATO și aderarea la UE. Ceea ce la începutul anilor '90 părea a fi o situație internațională sumbră s-a transformat într-una extrem de favorabilă, în care factorii supra-statali s-au dovedit la fel de importanți, dacă nu chiar mai importanți decât dinamicile interne ale țărilor est-europene. Așa cum afirma eminentul politolog american Ken Jowitt, integrarea în Uniunea Europeană a fost cea mai bună veste pentru țări din ultimii 500 de ani. Imediat după 1989 nu am anticipat o astfel de evoluție; am luptat pentru ea, dar o făceam „hoping against hope". Trebuie spus că un asemenea scenariu ar fi fost dificil de imaginat fără

şocul produs de anarhia şi violenţele din fosta Iugoslavie. Nefericitul exemplu oferit de popoarele Federaţiei Iugoslave a făcut ca UE şi NATO să înţeleagă destul de rapid unde se poate ajunge dacă nu are loc extinderea acestor organizaţii înspre Est.

La douăzeci de ani de ia „momentul 1989" avem posibilitatea de a trece în revistă schimbările din Europa Centrală şi de Est. Postcomunismul a fost arena unui conflict dintre două tipuri de conceptualizare a comunităţii politice. Colectivitatea definită de procedurile impersonale şi de egalitatea totală în faţa legii a fost contrapusă celei bazate pe o necontenită accentuare a originilor, a tradiţiei, a religiei şi mitului. Al doilea element al ecuaţiei a degenerat în direcţia naţionalism nonliberal, care a fost în mod fundamental sincretic, cuprinzând comunişti, socialişti, neofascişti, tradiţionalişti autointitulaţi conservatori şi populişti. Persistenţa acestei dihotomii reprezintă dovada naturii „schizoide" a procesului de democratizare. In ansamblu însă, Europa de Est a fost teatrul unor conflicte ideologice care nu sunt reductibile la o singură variabilă sau cauză. Realitatea în regiune a funcţionat în mod esenţial ca un eclectism inevitabil. Teza de acum clasică a lui Jack Snyder este încă valabilă: disponibilitatea elitelor politice faţă de propria responsabilizare afectează nivelul de mobilizare naţionalistă şi de instrumentalizare a politicului pe parcursul tranziţiei la democraţie. Prin refuzul de a renunţa la autoritatea obţinută odată cu exercitarea puterii, aceste elite monopolizează discursul politic şi împiedică parti-

ciparea politică a cetăţenilor, profitând totodată de pe urma neimplicării acestora. Polonia, unde în ultimii ani am fost martorii unei ofensive continue şi susţinute a politicilor retributive în numele unei presupuse rupturi „totale" cu trecutul, este un caz tipic de persistenţă a tentaţiilor şi comportamentului maniheist în spaţiul public. în acest sens se poate observa şi metamorfozarea ideologică surprinzătoare a unor formaţiuni politice în regiune. Astfel, discursul populist radical concurează cu perpetuarea îngrijorătoare a corupţiei pentru întâietate printre trăsăturile caracteristice celor care alternează la putere în zonă. Statul de drept este subminat prin intermediul unor aranjamente de culise între variile grupuri de interese. Scandalurile abundă, iar imperiile media formate în ultimii ani servesc doar intereselor oligarhilor care le conduc, ignorându-şi datoria de informare obiectivă a cetăţenilor. Lumea postcomunistă este dinamitată de haosul moral promovat de „antreprenori" politici interesaţi numai de propriile agende egoiste, ignorând total binele public.

Principalul pericol pentru unele ţări (dacă nu toate) din Europa Centrală şi de Est este „autoritarismul competitiv": regimuri unde „instituţiile democratice formale sunt percepute drept principalele instrumente pentru a obţine şi a exercita autoritatea politică. Titularii lor încalcă regulile într-atât de des şi de grav, încât regimurile nu reuşesc să mai îndeplinească normele minime de funcţionare a democraţiei."[1] Până acum câţiva ani, Croaţia, Ucraina şi Serbia erau exemple clare ale acestui fenomen.

Rusia şi Belarus corespund încă acestei categorii. Desigur, se poate afirma că astfel de scenarii de degenerare a democraţiei sunt caracterizate mai bine de sintagme precum „democraţie delegativă" sau „democraţie nonliberală". O prefer pe prima deoarece doresc să accentuez pericolul fundamental reprezentat de enorma prăpastie care există în ţările fostului bloc sovietic între societatea politică şi cea civilă. Narcisismul clasei politice contrastează radical cu nevoia de claritate morală susţinută de intelectualii critici.

Complexitatea fenomenelor ce caracterizează societăţile civile şi politicul în ţările din Europa de Est este, conform lui Stephen Hanson şi Grzegorz Ekiert, expresia principalului paradox al postcomunismului. Cei doi politologi consideră că «moştenirea leninistă» a contat mai mult, dar şi mai puţin decât s-a anticipat iniţial". Cu alte cuvinte, impactul experienţei comuniste comune a fost mediat de „opţiunile specifice adoptate de actori poziţionaţi strategic pe parcursul variilor momente critice ale procesului de schimbare" *(Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe. Assessing the Legacy ofCommunist Rule,* Cambridge University Press, Cambridge, 2003).

1. Steven Levitsky and Lucan Way, „The Rise of Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy,* voi. 13, nr. 2, aprilie 2002, pp. 51-65. Pentru celelalte două, vezi Guillermo O'Dortnell, „Delegative Democracy," *Journal of Democracy,* nr. 5 (ianuarie 1994), pp. 55-69 şi Fareed Zakaria, „The Rise of Eliberai Democracy", *Foreign Affairs,* nr. 76 (noiembrie-decembrie 1997), pp. 22-41.

Mai mult decât atât, problemele similare legate de asumarea trecutului au generat politici şi cadre instituţionale diferite. Indiscutabil însă, extincţia ideologică a formaţiunilor leniniste a dus la apariţia unui vid care treptat a fost umplut de construcţii sincretice bazate atât pe tradiţii precomuniste, cât şi pe cele comuniste (de exemplu, naţionalism, în forma sa civică, dar şi în cea etnic-organicistă, liberalism, socialism democratic, conservatorism, neoleninism ori chiar un fascism mai mult sau mai puţin reinventat). Suntem martorii unei fluidităţi a convingerilor, afilierilor şi partizanatelor politice, o veritabilă implozie a ceea ce Martin Malia şi Leszek Kolakowski au numit „sovietism", secundată de dezvoltarea şi consolidarea unei noi culturi politice. Identitatea morală a indivizilor a fost sfărâmată odată cu disoluţia simbolurilor şi valorilor până nu demult preţuite (sau cel puţin acceptate) de societăţile din regiune.

Se poate observa, aşadar, o problemă majoră în ceea ce priveşte continuitatea memoriei personale şi sociale. în pofida faptului că există din ce în ce mai numeroase iniţiative de recuperare şi „prelucrare" a memoriilor fragmentate (individuale sau colective), nu putem afirma că, prin intermediul unei „politici a cunoaşterii" (Claus Offe), s-a ajuns deja la o transparenţă în ceea ce priveşte trecutul vinovat şi traumatic. Timothy Garton Ash a încercat să găsească o explicaţie pentru această stare de fapt: „Absenţa comisiilor de adevăr *(truth commissions)*

își are originea, pe de o parte, în convingerea, justificabilă istoric, dar comodă, conform căreia dictatura a fost impusă din exterior și, pe de altă parte, în realitatea jenantă a contribuției fiecăruia la perpetuarea sistemului dictatorial"[1]. în acest fel ea poate pregăti terenul pentru viitoarele inițiative legale și proceduri penale (Priscilla Hayner, *Unspeakable Truths: Facing the Chailenge of Truth Commissions,* Routledge, New York, 2002). Externalizarea responsabilității (prin delocalizarea istoriei regimurilor comuniste odată cu învinovățirea sovieticilor sau a celor considerați „alogeni", evreii, de exemplu) și convenabila amnezie față de „milioanele de fire liliputane ale minciunii, conformismului și compromisului" (T. Garton Ash) pot susține doar o vagă recunoaștere a nevoii de a atinge o viziune comună asupra binelui public. Acest punct de vedere a fost accentuat, printre alții, de Václav Havel, Gyorgy Konrâd și Adam Michnik. în Europa Centrală și de Est s-a acumulat un fond de impunitate în spațiul politic, iar reacția populației poate fi ambivalență. Este de ajuns să comparăm tumultul politic și demonstrațiile antiguvernamentale violente din Ungaria, din 2006, cu invalidarea prin vot a deciziei abuzive, contrară recomandării Curții Constituționale, a Parla-

1. Timothy Garton Ash, „Trials, Purges and History Lessons: Treating a Difficult Past in Post-Communist Europe", în Jan-Werner Miiller, ed., *Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past* (Cambridge University Press, Cambridge, 2002), p. 277.

meritului României de suspendare a președintelui Traian Băsescu (aprilie 2007).

Dificultatea identificării unei linii de demarcație clare între stânga și dreapta în regimurile postcomuniste este indisociabil legată de ambiguitatea și, de ce nu, de caracterul problematic al unei astfel de concepții asupra politicului. în perioada postmodernă, definită prin dezvrăjiri și deziluzii politice, *master-narratives* precum marxismul sau leninismul au încetat să mai reprezinte proiecte ideologice apte de a galvaniza masele sau elitele. Referințele contemporane la „stânga" (în special la versiunile sale radical-revoluționare) nu sunt decât simple vorbe goale născute din nostalgie sau din teribilism orientat media tic. Cu greu le putem considera expresia credinței sincere a celor care le proferează. Aici se află cheia poziției adoptate de Adam Michnik și de alți foști disidenți: problema nu este (numai) dacă suntem de stânga sau de dreapta, ci dacă ne situăm la „vest de centru". Cu alte cuvinte, atât stânga, cât și dreapta au nevoie de redefiniri. Acesta este motivul pentru care, în prefața mea la cartea lui Valeriu Stoica și Dragoș Paul Aligică, *Reconstrucția dreptei* (Humanitas, București, 2009), am vorbit despre necesitatea unui „conservatorism al schimbării". Pentru cazul României, consider esențială o dezbatere veritabilă asupra istoriei și tradițiilor stângii moderate, democratice din această țară. Un trecut care trebuie recuperat în perioada postcomunistă este acela al constelațiilor politice și practicii parlamentare care

a existat înainte de 1938 în ţări precum Cehia sau România. Acesta este trecutul utilizabil: teze şi teme care pot fi asimilate deopotrivă de un centru-dreapta deschis către schimbare şi de un centru-stânga dispus să admită caracterul ilegitim şi criminal al regimului comunist. Până când stânga din România, *i.e.* PSD, nu va saluta condamnarea, măcar simbolică, a celor care i-au asasinat şi prigonit pe propriii părinţi fondatori, nu voi considera că aceasta a făcut pasul înainte necesar transformării şi maturizării spaţiului politic în România.

Curentele radical-autoritare (travestite în forme presupus prodemocratice) din Rusia, Ucraina, Bulgaria, România sau Slovacia dovedesc că o serie de reflexe şi anomalii moştenite de la autoritarismul leninist sau precomunist continuă să existe: intoleranţă, discriminare, refuzul compromisului, personalizarea extremă a discursului politic şi fascinaţia faţă de *leadership-vl* carismatic. Karen Dawisha a identificat un număr de trăsături ale acestui „trecut încă în viaţă" pe care ea l-a numit „comunismul ca sistem trăit": deferenta faţă de puterea centralizată, o amplă zonă de interacţiune privată şi de reţele orizontale de cooperare mutuală şi conexiuni informale; fixaţia asupra unei presupuse „separări" de Occident.[1] Reziduuri leniniste pot fi identificate la ambii poli ai spectrului politic (stânga-dreapta).

1. Karen Dawisha, „Communism as a Lived System of Ideas in Contemporary Russia", *East European Politics and Societies,* 2005, voi. 19, nr. 3, pp. 463^93.

Astfel se pot explica noile alianțe dintre formațiuni și mișcări politice tradițional incompatibile. în Rusia, putem observa o coaliție național-stalinistă, cu propriile sale tradiții velicorus-bolșevice. în Republica Cehă, ideologia Partidului Comunist din Boemia și Moravia combină nostalgia pentru leninismul dogmatic cu retorica șovinistă. în România, discursul egalitar, populist, neo-comunist își găsește adepți în aproape orice zonă a spațiului politic: de la fostul poet de curte al familiei Ceaușescu, demagogul xenofob Corneliu Vădim Tudor, și proaspătul său aliat, milionarul histrionico-fundamentalist Gigi Becali, la președintele filialei București a PSD, tot mai influentul Marian Vanghelie, precum și la actualul primar al capitalei, pseudoindependentul Sorin Oprescu, în fapt protejatul și creația fostului președinte Ion Iliescu.

In ultimii douăzeci de ani, cazul paradigmatic de „worst case scenario" în Europa de Est, de dezagregare a democrației sub presiunea etnocrației, este desigur fosta Iugoslavie. In acest caz, am fost martorii a ceea ce am numit acum câțiva ani „sindromul Belgrad", de populism prin care politici expansionist-militariste și naționalist-demagogice au fost folosite pentru a menține hegemonia politică a elitei comuniste din jurul lui Slobodan Milosevic. Partidul de guvernământ, poliția secretă și armata au fost stâlpii pe care și-a construit Milosevic regimul autoritar personalist și hipernaționalist. Așa cum au dovedit războaiele de secesiune din Iugoslavia, populismul etnocentric nu este nici de stânga, nici de

dreapta. El foloseşte şi manipulează sloganurile politice fără a lua în considerare impactul lor pe termen lung. El adoptă politici în funcţie de interesele imediate ale elitei la putere. Popularitatea şi manifestarea acestui fenomen politic în Europa de Est (putând fi identificat, pe parcursul anilor, în grade diferite, şi în ţări precum Croaţia, România, Ungaria, Slovacia sau Estonia) au confirmat parţial semnalul de alarmă tras de Ralf Dahrendorf imediat după 1989 şi despre care vorbeam la începutul acestui studiu: marele pericol l-ar putea reprezenta „o nouă formă de totalitarism [...], combinaţie dintre nostalgia faţă de o ideologie a colectivităţii [...] şi o nouă formă de monopol politic al unui singur om sau al unei «mişcări», cu un accent puternic pus mai degrabă pe organizare şi mobilizare, decât pe libertatea de a alege". Eminentul politolog a rezumat foarte bine provocarea etnocraţiei în Europa de Est: „Până la urmă, Arcadia reprezintă o ameninţare la fel de mare ca Utopia şi statul planificat." în 1992, el anunţa sumbru: „A venit vremea falşilor zei, precum şi a mesagerilor lor lumeşti, noii dictatori."

Ar fi o greşeală să etichetăm fenomenele sociopolitice negative de după 1989 din Europa de Est drept simple manifestări ale neocomunismului. Cu alte cuvinte, peisajul şi opţiunile postlenineste sunt mult mai complexe. Pentru ca neocomunismul să fie o strategie viabilă după naufragiul din 1989 sunt necesare cel puţin două ingrediente fundamentale: zel ideologic şi motivaţii utopic-escatologice. Nici fostul preşedinte polonez Aleksander Kwasniewski,

nici fostul premier maghiar Ferenc Gyurcsány, ambii aparţinând stângii postcomuniste, nu pot fi caracterizaţi drept politicieni ideologizanţi. Mai mult decât atât, partidele succesoare celor lenin iste s-au confruntat, la nivelul opiniei publice, cu un sentiment generalizat de neîncredere şi nemulţumire faţă de retorica socialistă. O formă simptomatică de a răspunde acestei provocări a fost alianţa dintre „socialişti" şi reprezentanţii naţionalismului radical sau/şi nostalgicii colectivismului birocratic.

Un alt indicator al instituţionalizării fragile şi al inserţiei sociale slabe a partidelor postcomuniste este fenomenul denumit de Grigore Pop-Elecheş drept „volatilitate electorală". Partidele tradiţionale dominante se confruntă periodic cu ascensiunea meteorică a unor „formaţiuni politice neortodoxe" (de pildă, Bulgaria, Polonia sau România). Minicrizele de acest gen sunt o dovadă a unui *statu quo* şubred, care nu a reuşit încă să convingă largi secţiuni ale electoratului. La originea acestei tendinţe se află haosul ideologic provocat de prăbuşirea regimurilor comuniste. în absenţa leninismului cristalizat (persistent însă ca formă mentală), populismul se dovedeşte a fi o variantă surogat facilă la care apelează o clasă politică încă marcată de *modus operandi-u*\ de dinainte de 1989. Dezrădăcinarea, pierderea statutului în societate, nesiguranţa legată de propria identitate au fost şi sunt premise prielnice pentru dezvoltarea conspiraţionismului şi concepţiilor paranoice'care sunt fundaţia salvaţionismului naţionalist. Leszek Kolakowski a diagnosticat o atitudine paradoxală faţă de tendinţele

profetice în Europa de Est contemporană: dezvrăjirea intelectualilor în raport cu teleologiile apocaliptic-milenariste a dus la retragerea lor din spațiul politic, retragere însoțită însă de o pauperizare etică a acestuia. Rezultatul final este că „avem și mai puțini intelectuali care să ne ghideze", facilitându-se astfel ascensiunea pseudo-doctrinelor și sincretismelor politice negative (pe care eu le definesc drept barocul comunisto-fascist) *(Modernitatea sub un neobosit colimator,* Curtea Veche, București, 2007).

Protestele care fac apel la simbolurile trecutului leninist (de exemplu, la portretele lui Stalin sau Ceaușescu) nu sunt expresia adeziunii staliniste sau ceaușiste, ci sunt manifestări ale deziluziei față de actualul *statu quo,* perceput ca fiind traumatic, anarhic, corupt, decadent și amoral. Cazul Federației Ruse confirmă o asemenea ipoteză, în contextul colapsului imperial, deznădejdea culturală hrănind apetențele dictatoriale ale clasei politice. In pofida caracterului oarecum forțat, referințele la o „Rusie de tip Weimar" redau foarte bine psihologia maselor largi, ale căror valori colectiviste s-au dezintegrat și care nu reușesc să se regăsească în noul sistem etic fundamentat pe inițiativa individuală, pe risc și competiție acerbă. Evenimentele recente din Rusia întăresc impresia că s-a renunțat la experimentul societății deschise în favoarea unei ofensive de recâștigare a statutului de putere imperială. Consider, parafrazându-l pe Martin Krygier, că, la douăzeci de ani după prăbușirea comunismului, în fostul bloc sovietic poate fi observată o nouă *ideosferă,* care este

prin definiţie comprehensivă, inclusivă şi provizorie, în plus, condiţia politică postmodernă, prin definiţie sceptică, ironică, demitizantă, face ca radicalismele organiciste, carismatic-histrionice şi salvaţioniste să fie depăşite, ca mişcări politice.[1]

în condiţiile în care sectorul privat şi clasa de mijloc sunt încă în formare, liberalismul politic (deci opţiunea de centru-dreapta) este sub asediu permanent în Europa de Est (de la stânga egalitaristă şi de la dreapta primordialistă). Majoritatea partidelor din regiune sunt construite pe baza unor reţele de legături/cunoştinţe personale şi a unei mentalităţi de clan. Este slab dezvoltată conştientizarea intereselor comune: fragmentarea, disensiunile şi instabilitatea sunt preponderente. Unul dintre motivele ascensiunii mişcărilor populiste este tentaţia paternalistă - răspunsul la nevoia de protecţie în faţa efectelor destabilizatoare ale tranziţiei la economia de piaţă definită de competiţie. Un alt factor important este percepţia conform căreia faza civic-romantică a revoluţiilor din 1989 s-a încheiat şi că noua birocraţie şi clasă politică sunt în faza consolidării propriilor poziţii şi interese. în acelaşi timp, intelectualii critici par să-şi fi pierdut o parte din prestigiul etic, fiind consideraţi campioni ai futilităţii, arhitecţi ai dezastrului postcomunist, visători incorigibili. Statutul acestora este precar, deoarece ei simbolizează principiul diferenţei pe care politica neo-autoritară

1. Martin Krygier, „Conservative-Liberal-Socialism Revisited", *The Good Society,* 11.1 (2002), pp. 6-15.

a încercat întotdeauna să-l suprime. în contextul unui dezamăgiri generalizate, legată de politică, moderația acestora rămâne un factor de echilibru crucial. Ei sunt printre puținii care pot să condamne public isteria electorală a populației, care pot semnala necesitatea unui consens constituțional și care pot încuraja o cultură procedurală a actului decizional. Dacă atacurile împotriva intelectualilor critici capătă proporții dincolo de cele existente, acestea pot pune în pericol precarele instituții ale pluralismului. Ralf Dahrendorf a enunțat foarte bine această problemă: „Acolo unde intelectualii tac, societățile nu mai au viitor." Dahrendorf considera că, într-un spațiu public și o societate profund fragmentate, sub presiunea permanentă a globalizării, nexus-ul dintre idei și acțiune nu și-a pierdut potențialul de a revitaliza politicul, el fiind încă principala resursă a libertății *(După 1989,* Editura Humanitas, București, 2001, p. 165).

Reforma politică a tuturor acestor țări postcomuniste nu a mers îndeajuns de departe pentru a întări instituțiile antimajoritare (precum mass-media independente și o economie de piață), care ar fi avut rolul de a diminua amenințarea noului autoritarism bazat pe puternice sentimente egalitar-colectiviste. Cele mai periculoase spectre rămân clericalismul, etnocentrismul liturgic, militarismul și neofascismul. Unii analiști au preconizat o ruptură în regiune între țările avansate pe drumul dezvoltării impersonalismului procedural democratic (precum Polonia, Un-

garia, Republica Cehă şi ţările baltice) şi „flancul sudic", care ar fi trebuit să fie copleşit de ceea ce Ken Jowitt a numit „mişcări de furie". însă evenimentele din ultimii ani din Ungaria şi Polonia au infirmat asemenea superficiale departajări geopolitice. Observaţiile lui Marc Howard asupra demobilizării societăţilor civile din ţările fostului bloc sovietic reprezintă o excelentă cheie interpretativă pentru lipsa unei căi de mijloc, în regiune, între apatie şi violenţă. Prezenţa ubicuă a statului în societate în perioada comunistă a generat o „monstruoasă autonomie a politicului" (Claude Lefort), în fapt un politic apocrif, care a dus la neimplicare, suspiciune faţă de asocierea voluntară şi primatul unei intersubiectivităţi centrate pe sfera privată în detrimentul celei publice. Protestul şi opoziţia democratică în Europa de Est au fost marcate de o combinaţie de dezagregare moştenită şi un sentiment universal de debusolare în raport cu realităţile societăţii deschise, nepaternaliste.

Friabilitatea partidelor politice din Europa Centrală şi de Est este în mod esenţial determinată de o criză generală a valorilor şi a autorităţii. Formaţiunile politice existente au eşuat în procesul de reconstruire a consensului ce ar fi putut întemeia un patriotism constituţional în regiune. Trecutul neasumat al experienţei totalitare a acestor ţări în secolul XX este un obstacol semnificativ pe drumul creării conexiunii necesare dintre democraţie, memorie şi activism civic. Consider, dezvoltând pe marginea

ideilor propuse de Jan-Werner Miiller, că este fundamental ca noua identitate a individului și comunității în această parte a Europei să fie construită pe baza unor contraste negative: „Pe de o parte, față de trecutul care este repudiat; și pe de o alta, față de actorii politici antidemocratici din prezent (și/sau potențial din viitor)" *(Constituțional Patriotism,* Princeton University Press, 2007, pp. 97-119). Acest proces de a pune sub semnul întrebării „responsabilitățile intersubiective reale ale unor comunități specifice" poate duce la o redefinire a elementelor ce susțin o „solidaritate anamnezică". Aceasta din urmă s-ar fundamenta pe cadrul etic conturat de cunoașterea adevărului și de sancționarea oficială a istoriei acestui adevăr. Ea are potențialul de a impune obiective politice dincolo de prioritățile perioadei în care finalitățile principale sunt vindecarea comunității după experiența totalitară și ireversibilitatea vechiului regim. Prezentul tranziției poate fi un compromis, dar el *trebuie* să fie în mod fundamental condiționat de cunoașterea trecutului criminal și de recunoașterea adevărului moral pe care ar fi construită societatea. Judecata istorică și memoria împărtășită pot deschide drumul către o realiniere politică posttranziție.

L>in nefericire, în Europa Centrală și de Est suntem martorii unei radicalizări politice sub forma retribuției istorice („corectarea relelor trecutului"). Aceasta este folosită pentru a mobiliza masele și pentru a delegitima adversarii. Trecerea de la dictatură la democrație și o cultură a drepturilor omului este

într-adevăr un proces *in situ,* dar acesta nu trebuie confundat cu consensul moral asupra trecutului traumatic. Totodată însă, nici un observator lucid al dinamicilor din regiune nu poate afirma că politica amneziei, adoptată în mod deliberat de foştii membri sau succesorii direcţi ai nomeklaturii comuniste, a avut vreun rezultat pozitiv în ceea ce priveşte realizarea, sub o formă sau alta, a unui atât de necesar catharsis. Din contră, aşa cum au demonstrat reacţiile huliganic-isterice (nesancţionate de reprezentaţii partidelor pretinse de centru-stânga sau de conducerea Parlamentului) la discursul preşedintelui Traian Băsescu privind condamnarea dictaturii comuniste din România ca „ilegitimă şi criminală", trecutul nu dispare, el are obiceiul de a reveni, de a ne bântui cu o intensitate direct proporţională cu eforturile unora de a-l aneantiza. In întreaga regiune predomină sentimentul că cetăţenii au fost trădaţi de politicieni. Inevitabil, într-un asemenea context apar apeluri pentru căutarea unei noi purităţi moral-comunitare. Din acest motiv în Polonia a avut un atât de mare succes „revoluţionarismul radical" al fraţilor Kaczynski (la polul de dreapta al spectrului politic), dar acesta explică şi revitalizarea electorală a fostelor partide comuniste în Lituania, România (PSD) şi Bulgaria. în acelaşi timp, consider că, pornind de la un asemenea punct de vedere, putem elucida şi fascinaţia exercitată în Rusia de politicile neoautoritariste ale „democraţiei controlate" a lui Puţin. Printre pilonii legitimităţii acestui regim se numără amnezia instituţionalizată

şi falsificarea istoriei secolului XX, a trecutului sovietic, în special a genocidului stalinist[1].

Sincretismul ideologic al stalinism-fascismului este întreţinut şi accentuat de întârzierile în realizarea justiţiei moral-politice. Cazul Rusiei este grăitor: eforturile în direcţia unui „proces al vechiului partid" nu au avut nici un rezultat important. Demagogia, retorica bombastică şi invocarea permanentă a ţapilor ispăşitori în istoria recentă (minorităţi naţionale sau presupuse conspiraţii transnaţionale) subminează legitimitatea instituţiilor democratice şi creează un teren fertil pentru resurgenţa aventurierilor etnocentrici mai mult ori mai puţin excentrici. Efectele negative ale formelor încetăţenite de amnezie nu trebuie subestimate. Absenţa unor discuţii publice veritabile şi a unei analize lucide a trecutului, inclusiv recunoaşterea de către cele mai înalte autorităţi de stat a crimelor împotriva umanităţii săvârşite de dictaturile comuniste, alimentează nemulţumirea, revolta şi frustrarea la

1. Leon Aron a analizat excelent maniera în care Puţin şi aparatul de stat sponsorizează şi impun o „nouă istorie rusă" ce relativizează sau ignoră în totalitate experienţa sovietismului. Vezi Leon Aron, „The Problematic Pages. To Understand Puţin, We Must Understand His View of Russian History", *The New Republic,* 24 septembrie, 2008. Acest text a fost tradus şi publicat în limba română sub titlul „Pagini problematice", *Idei în Dialog,* 1 ianuarie 2009. Pentru o evaluare mai recentă a politizării istoriei cu scopul de a susţine politica externă expansionist-agresivă a regimului Puţin, vezi Masha Lipman, „Russia, Again Evading History", *Washington Post,* 20 iunie, 2009.

nivelul acestor societăți și facilitează ascensiunea politică a noilor demagogi. In ultimii ani am fost martorii apariției unor noi mitologii ce explică principalele probleme ale prezentului prin intermediul „conspirațiilor iudeo-masonice" care pun în pericol „interesele naționale" sau încercările de purificare prin pedeapsă. Ținând cont de faptul că trecutul Europei Centrale și de Est „nu este o altă țară, ci un arhipelag pozitiv format din teritorii istorice vulnerabile" (Tony Judt), apelul continuu la *mis-memory* („deturnarea memoriei") în detrimentul *Vergangenheitsbewaltigung* („asimilarea și depășirea trecutului") adâncește cinismul, care a atins deja cote alarmante, și privatizarea memoriei. O astfel de evadare în contraistorie generează mai degrabă divizare decât coeziune; produce antagonisme regionale, și nu integrarea care ar trebui să reprezinte acum pasul firesc.

Un alt set de probleme privește întârzierile în procesul de cristalizare a unei clase politice autentice: valorile politice sunt încă vagi, programele partidelor de cele mai multe ori se suprapun, iar corupția este endemică. Aceste fenomene au atins un nivel îngrijorător mai ales în Rusia, unde există o lipsă frapantă a competiției politice între partide distincte și clar definite din punct de vedere ideologic. Nu este surprinzător, așadar, faptul că opinia publică vede privatizarea și economia de piață ca fiind rampe de lansare pentru o nouă categorie de profitori, prin transfigurarea vechii elite politice într-una economică. Spațiul politic este încă volatil, iar etichetele

ideologice mai mult ascund decât dezvăluie scopurile actorilor care le adoptă. Opțiunea fundamentală cu care ne confruntăm la două decenii de la prăbușirea leninismului rămâne aceea dintre personalitățile, partidele, mișcările care pun accentul pe individualism, pe asumarea reponsabilității și riscului într-o societate deschisă și cei care promit siguranța zilei de mâine în mediul social, politic și cultural omogen al comunității etnice. Pentru a-l parafraza pe eminentul politolog Ralf Dahrendorf, în Europa Centrală și de Est cetățenii sunt în continuare în căutarea unui sens existențial. O constantă a celor două decenii din 1989 încoace a fost recurența politicii carismatice și a pseudopartidismului. Evitarea permanentizării unor asemenea fenomene haotice se poate realiza numai prin depășirea principalelor două elemente ale moștenirii trecutului comunist: anomia (care a dus la fragmentare, neotradiționalism, ne-civilitate, ceea ce Andrei Pleșu numește „obscenitate publică") și minciuna (care a dus la disimulare, la dezintegrarea consensului, la prezența ostentativă a tipului uman numit de sociologul rus Iuri Levada *homo prevaricatus,* urmașul lui *homo sovieticus).* Moștenirea fundamentală a revoluțiilor din 1989 este, prin urmare, polivalentă: ea implică atât renașterea cetățenilor (o categorie abolită sub comunism și fascism), cât și reafirmarea adevărului.

Ce rămâne din 1989 și din ceea ce a reprezentat acest moment de cumpănă al istoriei recente? Anul 1989 a fost cea mai puternică zguduire, în secolul XX, a seducției exercitate de ideologii cu pretenții

mântuitoare. Utopiile teleologice specifice veacului trecut au fost contrazise în mod fundamental de revoluțiile din 1989. Acestea din urmă au fost tocmai opusul lor: antiideologice, antiteleologice, antiutopice. In acest sens, ele pot fi considerate nonrevoluționare. In 1989, nu a existat un proiect de reconstrucție a realității, așa cum a existat în 1789 sau 1917. Marile proiecte ale gândirii disidente nu sunt decât invitații la regăsirea normalității și la autenticitate, propuneri pentru un alt mod de existență politică, într-adevăr, acest impuls nu a durat, mărturie stând volumul lui Vâclav Havel, *Pe scurt, vă rog!* (Curtea Veche, București, 2009). Iluziile anului 1989 au fost însă indispensabile înfrângerii leninismului. în acel an, nu ne-a mai fost frică, frustrarea morală și neputința politică au dispărut, iar individul și-a recâștigat rolul fundamental în spațiul politic. Totodată, cele mai întunecate scenarii ale perioadei imediat următoare nu au fost validate. Departe de a se fi încheiat, revoluțiile din 1989 simbolizează o direcție caracteristică a timpurilor moderne: diversitate, diferență și toleranță. Lecțiile pe care le-am învățat și încă le învățăm ca urmare a tumultului din 1989 sunt de fapt argumentele imbatabile pentru valorile pe care le considerăm emblematice pentru democrația de astăzi.

Revoltă, speranță și sânge. Două decenii după Tienamnen[1]

Nu se poate scrie despre anul revoluționar 1989 fără a aminti demonstrația democratică a studenților din Piața Tienanmen. A fost una dintre cele mai nobile tentative de a democratiza un sistem osificat, întemeiat pe represiune, delațiune, minciună și spaimă. Un participant la evenimentele de atunci scria în ediția *Nezv York Times* din data de 31 mai că acel maraton al speranței a reprezentat câteva săptămâni în care cuvântul „popor", utilizat până la sațiu în propaganda oficială, a însemnat ceva real, concret, palpabil. Năzuința de a reclădi libertatea s-a îngemănat cu o resurecție a principiului suveranității poporului. O teză susținută de Agnes Heller, Jacek Kuron, Adam Michnik, Ralf Dahrendorf.

O coincidență istorică grăitoare este aceea că masacrul din Piața Tienanmen s-a produs în aceeași zi în care au fost organizate primele alegeri libere din Polonia, având ca rezultat o zdrobitoare victorie a Solidarității. Dacă în Europa de Est se derula finalul

1. Acest articol a fost publicat în *Evenimentul Zilei* din data de 10 iunie 2009.

bolşevismului, în China drumul către un postcomunism civic-democratic era violent întrerupt.

Nu trebuie uitat că în aceeaşi perioadă aveau loc şi greve muncitoreşti de susţinere a revendicărilor studenţilor. Decizia conducerii comuniste de a utiliza tancurile împotriva studenţilor neînarmaţi, dar şi prigonirea muncitorilor protestatari au fost de fapt încă o probă că nu era deloc obligatoriu ca finalul acestor mişcări emancipatoare să fie unul fericit.

Panicată şi angoasată, nomenklatura a recurs atunci - ca şi la Berlin în iunie 1953, ca şi la Poznah în iunie 1956, ca şi la Budapesta în octombrie-noiembrie 1956, ca şi în Praga în august 1968, ca şi la Gdansk în decembrie 1970 - la violenţă în numele „restabilirii ordinii".

Renaşterea societăţii civile trebuia împiedicată cu orice preţ. Asemenea lui Ceauşescu, Jakes, Jivkov ori Honecker, liderii chinezi priveau reformele gorbacioviste ca pe o inacceptabilă „deviere de dreapta". Cel mai tare îi incomoda politica transparenţei, a recunoaşterii crimelor din trecut, ideea de glasnost.

Cei care astăzi denunţă „injustiţiile" economice ale postcomunismului şi par să regrete *l'ancien regime* uită, aşadar, că lucrurile puteau merge şi în direcţia unui autoritarism poliţienesc în care libertăţile civice să fie considerate crime politice. China de azi rămâne una a monopolului puterii în mâinile unor oligarhi pentru care pluralismul şi adevărul istoric reprezintă valori subversive.

Iar tinerii chinezi, în pofida avalanşei informaţionale a Internetului, ştiu prea puţin despre eroismul celor care, acum douăzeci de ani, au sfidat, plătind cu sânge, Leviathanul totalitar.

în iunie 1989, la Budapesta, avea loc ceremonia reînmormântării lui Imre Nagy, premierul comunist care, în 1956, luase partea plebeilor revoluționari împotriva comisarilor totalitari. Discursul lui Viktor Orbân, liderul FIDESZ, era o chemare la recuperarea unei memorii netrucate. Premierul comunist era rugat să părăsească ceremonia, poporul real avea dreptul să-și jelească morții fără prezența ipocrită a acestuia.

Senilul Jănos Kâdăr fusese înlocuit de cenușiul aparatcic Kâroly Grosz. Imre Nagy, promotorul unui „comunism care nu uită omul", a fost spânzurat în iunie 1958 sub acuzația de „trădare de patrie" și „complot contrarevoluționar". Reîntoarcerea sa simbolică a semnificat agonia ireversibilă a regimurilor leniniste din Europa de Est și Centrală și geneza unui nou imaginar politic înrădăcinat în adevăr, spontaneitate și autonomie civică.

Iată ce scria N. Steinhardt în *Jurnalul fericirii* despre Imre Nagy, o analiză luminoasă și caldă a rupturii cu minciuna totalitară și a curajului de a reabilita etica revoltei: „Mai este un caz pentru care cred că Hristos va lovi, al singurului comunist trecut printr-un proces de transfigurare și ajuns la sfințenie și martiriu: Imre Nagy. Cât de liber suflă duhul și ce neașteptat își alege sălașurile: în sufletul unui activist mai întâi (și ani mulți) plin de zel stalinist... înlăuntrul omului ăstuia... se petrece în interval de numai zece zile (timpul e limitat ca într-o piesă clasică) prefacerea deplină. Nagy e la sfârșitul celor zece

zile altul. Nu şi-a schimbat politica, şi-a schimbat sufletul."

Această transfigurare, prefacere, metanoia, epifanie, deşteptare, cum vreţi să-i spuneţi, este cheia revizionismului marxist şi a rebeliunii sale împotriva Marelui Inchizitor. Studenţii din Piaţa Tienanmen, puţinii lideri comunişti care s-au opus represiunii şi au fost urgent epuraţi, autenticii disidenţi şi opozanţi au împărtăşit acest fior al adevărului, această pasiune irepresibilă pentru democraţie pe care regimurile totalitare au urât-o visceral.

Drumul de la Nagy la Gorbaciov a fost unul sinuos şi contorsionat, marcat de reculuri, persecuţii, interogatorii, înfrângeri, chiar disperare. Şi totuşi, în pofida atâtor obstacole, spiritul libertăţii a primat, blocul sovietic s-a prăbuşit irevocabil, sub loviturile mişcărilor sociale inspirate de ethosul solidarităţii, acel ethos pentru care au pledat Ioan Paul al II-lea, Jacek Kuron, Adam Michnik, Vâclav Havel, Leszek Kolakowski. Ethosul pus în practică de revoltaţii din Piaţa Tienanmen.

Cum se exorcizează demonii comunismului

Interviu cu Vlad Stoicescu
Evenimentul Zilei, 4 iunie 2009

Pe 4 iunie 1989, Polonia ţinea primul curs intensiv despre cum se tratează, fără bisturiul violenţei, cancerul socialismului. Atunci, au fost suficiente câteva ore de libertate pentru ca istoria să destituie utopia marxistă. în aceeaşi zi, la mii de kilometri distanţă, un alt univers orwellian încerca imposibilul: sute de mii de tineri chinezi înfruntau tancurile în Piaţa Tienanmen. *Evenimentul Zilei* a stat de vorbă cu Vladimir Tismăneanu despre această zi specială, ale cărei semnificaţii continuă să-şi pună amprenta asupra prezentului, chiar şi la două decenii distanţă. Concluzia politologului? „O lume fără 4 iunie ar fi fost una sărăcită, întunecată, sumbră."

EVZ: Domnule Tismăneanu, puţine zile au şansa istorică să producă un impact de dimensiunile celui provocat, în urmă cu două decenii, de ziua de 4 iunie. Vorbim, în primul rând, de breşa produsă în spatele Cortinei de Fier de primele alegeri libere, ţinute în Polonia. Mai mult însă, 4 iunie este momentul reprimării brutale a demonstranţilor din Piaţa Tienanmen, dar şi ziua în care Aii Khamenei a devenit „Liderul Suprem" al regimului teocratic

iranian. Fiecare în parte, aceste evenimente au schimbat - şi continuă să o facă - milioane de destine. Cum ar fi arătat, în bine şi în rău, lumea de astăzi fără acel 4 iunie 1989?

Vladimir Tismăneanu: Revoluţiile, breşele istorice, marile convulsii politice nu încep într-o zi, o ştim de la Francois Furet. Dar există clipe-simbol, momente care parafează despărţirile de „vechiul regim" de o manieră decisivă şi de neuitat. Aşa a fost, de pildă, 14 iulie 1789. Ziua de 4 iunie 1989 a înglobat, într-un ansamblu ameţitor de semnificaţii, deopotrivă finalul despotismului bolşevic în Europa, reacţia revanşardă a birocraţiei comuniste post-maoiste din China şi persistenţa aspiraţiilor fundamentaliste în Iran. Mă voi rezuma la a spune că, după 4 iunie 1989, „blocul sovietic" a încetat să mai existe în sensul cunoscut după înfiinţarea Pactului de la Varşovia în 1955. Atunci a devenit de negândit o intervenţie a „statelor frăţeşti" pentru a împiedica evoluţiile pluraliste. Sigur, Ceauşescu şi Honecker puteau deplora această direcţie revoluţionară, o puteau osândi drept o „deviere de dreapta", buharinistă, dar vocile lor răsunau de-acum în pustiu. Peste câteva săptămâni avea să înceapă marele exod al cetăţenilor din RDG către RFG. O lume fără 4 iunie, în acest sens, ar fi fost una sărăcită, întunecată, sumbră. După cum una fără represaliile sângeroase din Piaţa Tienanmen ar fi putut însemna tranziţia Chinei către un postcomunism civic-democratic.

ția electorală. Liderii comuniști de la Varșovia erau îngrijorați, mai degrabă, că Solidaritatea va lua atât de puține voturi, încât oficialii Poloniei vor fi acuzați în Occident de fraudarea alegerilor. Ce s-a întâmplat până la urmă? Erau liderii Partidului Muncitoresc Unit Polonez atât de siguri de victorie, încât au uitat cu totul să aplice metodele din manualul de bază al comunismului?

VT: în primul rând, trebuie amintit că liderul PMUP, Mieczyslaw Rakowski, era el însuși un gorbaciovist, un jurnalist care fusese cândva implicat în acea sagă a revizionismului marxist de la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60. Rakowski se cunoștea personal cu mulți dintre inspiratorii revoluției civice, inclusiv cu filozoful Leszek Kolakowski. în 1968, fusese printre cei care au protestat împotriva campaniei antisemite organizate de șeful Securității, generalul Moczar. La fel de important era faptul că semnalele care veneau de la Moscova, după venirea la putere a lui Gorbaciov în martie 1985, sugerau tot mai categoric că puterea imperială nu mai era dispusă să se angajeze în noi aventuri militare de natură polițienească, precum în Ungaria în 1956 ori în Cehoslovacia în 1968. „Doctrina Sinatra", cum i s-a spus, considera că statele est- și central-europene acționau de-acum pe cont propriu. încă din 1988, între exponenții facțiunii reformatoare din PMUP și cei ai opoziției democratice, deci ai sindica-

tului liber şi autoguvernat Solidarnosc, începuseră să aibă loc contacte, adeseori mijlocite de ierarhia Bisericii Catolice.

Rolul Papei Ioan Paul al II-lea în prăbuşirea comunismului polonez şi mondial a fost esenţial. Liderii pro-sovietici de la Varşovia erau descumpăniţi de *noua* linie sovietică, nu mai aveau repere precise, cârlige de acroşaj ideologic. Neostaliniştii nu mai aveau pe cine să se bizuie în facţiunea dominantă de la Kremlin. Nici măcar „conservatorul" Egor Ligaciov nu preconiza o intervenţie militară pentru a salva ruinele leninismului polonez. A fi pro-sovietic la ceasul perestroikăi însemna să fii pro-Gorbaciov, deci antistalinist. Evident, prizonieri ai propriilor ficţiuni propagandistice, liderii comunişti polonezi şi-au supraestimat forţa, au mizat pe inerţia populară, pe frica de schimbare şi au rninimalizat şansele mişcării Solidarnosc de a câştiga electoral de o manieră copleşitoare. A fost, dacă vreţi, un efect pervers al unui sistem care a ignorat deliberat, vreme de decenii, orice feedback societal. Ceea ce nu înţelegeau generalul Jaruzelski (conducătorul suprem din Polonia) şi aliaţii săi era că, în anii de după Legea Marţială (proclamată în decembrie 1981), societatea civilă poloneză se maturizase, îşi construise reţele de afirmare, comunicare şi participare care nu mai puteau fi distruse. Cu alte cuvinte, prinsese fiinţă o contra-societate, un univers politic concurent, ceea ce disidentul ceh Vâclav Benda numea polisul paralel. Obişnuiţi să trăiască în spaţiul aseptic

dominat de cultul puterii, liderii comuniști nu aveau cum să anticipeze efectele mobilizator-subversive ale puterii celor fără de putere, spre a relua superba formulare a lui Vâclav Havel.

EVZ: Știm astăzi că absenteismul la alegerile din Polonia din iunie 1989 a fost masiv. Termenul nu cred că este exagerat: în condițiile în care se desfășurau primele alegeri libere, într-o țară care nu mai experimentase onestitatea electorală din perioada interbelică, aproape 40% din cetățenii cu drept de vot au refuzat să se prezinte la urne. Inevitabilul de astăzi - prăbușirea socialismului de stat - atârna în 1989 de un fir, extrem de subțire, al speranței?

VT: Mulți nu s-au prezentat la vot pentru că nu-și puteau imagina că potentații comuniști vor accepta verdictul urnelor. Unul dintre efectele cele mai păgubitoare și durabile ale dictaturilor comuniste este tocmai acest cinism, născut din convingerea că, orice ai face, sistemul este etern și nimic nu-l poate modifica. într-un eseu faimos, Leszek Kolakowski observa că perspectiva decesului comunismului într-un interval de timp previzibil rămânea una extrem de vagă. Toată lumea știa că sistemul nu este viabil, că este condamnat să piară, însă acest lucru *ă la longue.* Prea puțini erau cei dispuși să participe la o luptă cu un final situat undeva la capătul vremilor. N-aș exagera însă mergând prea departe în această direcție interpretativă. Rămâne faptul că cetățenii au participat la vot și i-au eliminat pe comuniști de la guvernare. Aici este adevărata stră-

pungere istorică, acea resuscitare a speranței de a transcende un sistem anchilozat, lipsit de orice sevă interioară, fundamental perdant din perspectivă economică și morală. Ceea ce s-a întâmplat în 1989 a fost de fapt o întâlnire a necesarului cu contingentul, o auto-împuternicire, dacă vreți, a subiectului autonom, o respingere a mecanismelor de supraveghere, cooptare și integrare create de aparatele totalitare. Logica refuzului se substituia celei a oportunismului. Tocmai de aceea autori precum Timothy Garton Ash ori Ralf Dahrendorf au vorbit despre 1989 ca *annus mirabilis*.

EVZ: în iunie 1989, erați cercetător la un *think-tank* de politică externă. Cum se vedeau evenimentele din Polonia prin ochii specialistului? Cum se vedeau, mai ales, prin ochii românului Vladimir Tismăneanu, care vedea regimul de la București ridicându-se ca o fortăreață impenetrabilă în mijlocul castelelor de nisip ale comunismelor din vecinătatea est-europeană?

VT: în 1989 eram cercetător la Foreign Policy Research Institute din Philadelphia și predam la University of Pennsylvania. Țineam cursuri despre sisteme politice comuniste, despre marxism, revoluții, utopii. In 1988 publicasem la editura Routledge cartea *Mizeria utopiei,* în care susțineam teza eroziunii ideologice a sistemelor leniniste drept factor crucial într-o iminentă prăbușire. Urmăream cu mare atenție ce se întâmpla în URSS, reîncepusem să studiez limba rusă pentru a putea citi în original *Pravda* și

Literaturnaia Gazeta. îmi amintesc perfect că în vara anului 1989 am fost la Miinchen, la Europa Liberă, unde am stat de vorbă cu Michael Shafir, Vladimir Socor, Dan Ionescu, Nicolae Stroescu-Stănișoară, Emil Hurezeanu, Șerban Orescu, Gelu Ionescu și Max Bănuș despre ceea ce percepeam drept marea cezură, marele clivaj simbolizat de înfrângerea comuniștilor la alegerile din Polonia. De-acolo am plecat la Paris, unde am participat la un colocviu despre *Revoltași societate* organizat la Sorbona, legat de bicentenarul Revoluției Franceze. Am vorbit exact despre reinventarea politicului în Europa de Est. Tot în iunie avea loc și ceremonia de la Budapesta a reînmormântării lui Imre Nagy, un alt semnal izbitor de concret al schimbării timpurilor. Eram între cei care credeau, cu disperare poate, dar erau convinși că regimul Ceaușescu nu avea cum să reziste ca un atol singuratic, că fisurarea sistemului trebuia să-l afecteze mortal, să ducă la năruirea sa. Unul dintre marile mele regrete este că istoricul Vlad Georgescu nu a apucat lanțul de evenimente din 1989. Pentru mine, regimul Ceaușescu avea zilele numărate. Dar nu eram un naiv, mă așteptam la tentative de regrupare a nomenklaturii.

EVZ: „Dacă nu ai ceea ce îți place, atunci îți place ceea ce ai." Fraza, exprimată într-un interviu acordat ziarului *Cotidianul,* îi aparține lui Lech Walșsa, liderul Solidarității și una dintre figurile fundamentale ale postcomunismului polonez. Credeți că sindicalistul din Gdansk și-a imaginat altfel demo-

craţia? întrebarea are un subtext precis: pentru ce au luptat, până la urmă, opozanţii comunismelor europene? Pentru o himeră care nu avea, de fapt, prea multe legături cu realitatea ce avea să se aşeze peste ruinele fostelor ţări socialiste?

VT: Disidenţii au luptat pentru libertate, adevăr şi moralitate. Au luptat împotriva duplicităţii, minciunii şi cinismului. Au susţinut ceea ce Gyorgy Konrâd a numit anti-politica. Nu au fost nişte visători incorigibili. L-am cunoscut pe Jacek Kuron, unul dintre fondatorii KOR (Comitetul de Apărare a Muncitorilor), după 1989 ministru al Muncii, personaj emblematic al gândirii democratice. Kuron a ştiut să combine în acţiunea sa realismul politic şi pasiunea morală. Comentând volumul de amintiri al lui Kuron, Adam Michnik descrie sintetic, în *Mărturisirile unui disident convertit,* ceea ce eu numesc modelul Kuroh: „Despre ce este vorba în «Credinţă şi vină»? Despre cum să nu devii un «demon» al lui Dostoievski; cum să nu mergi pe drumul care transformă mişcarea opoziţiei democrate într-o sectă religioasă, care e în acelaşi timp un grup de bandiţi." Ethosul disidenţei, dispreţuit şi ponegrit astăzi de mulţi beneficiari direcţi ai revoluţiilor din 1989, este de fapt unul al opoziţiei faţă de orice formă de violenţă, o respingere a machiavelismului leninist şi o asumare a unei viziuni întemeiate pe ideea că „e mai bine să accepţi propria suferinţă din mâini străine decât să provoci tu însuţi suferinţă". Fie şi numai pentru faptul că a ferit Polonia de furiile

patimilor vindicative, că a păstrat viu respectul pentru onoare, civilitate şi decenţă în lupta cu poltronii, fanaticii şi gangsterii, că nu a permis explozii de resentiment şi ură, că i-a forţat pe foştii comunişti să cedeze puterea fără să recurgă la gloanţe, şi tot merită celebrat acest ethos al societăţii civile.

Au eşuat revoluţiile din 1989? Eu, unul, mă îndoiesc. Dacă adoptăm o perspectivă maximalist-rigoristă, dacă îi aşezăm pe disidenţi pe nişte piedestaluri „mai înalte decât victoriile lor", atunci, evident, marile idei au eşuat. Dacă ne situăm însă pe o poziţie mai modestă, vom constata că lumea aceasta, plină de melancolii, nostalgii şi doruri adeseori nemărturisite, este totuşi una în care, cu excepţia Iugoslaviei, au fost evitate conflictele sângeroase, masacrele, conspiraţiile tenebroase, loviturile de stat. Chiar şi Ion Iliescu a trebuit să renunţe la cele mai compromise metode bolşevice după barbaria mineriadei din iunie 1990.

EVZ: Eroii vizibili ai acelui iunie 1989 sunt membrii Solidarităţii. La mii de kilometri distanţă însă, în exact acelaşi an şi aceeaşi lună, şansa unei mese rotunde era doar o himeră. Vorbim de China şi de protestele din Piaţa Tienanmen. Acolo, eroii sunt perfect anonimi, poartă cămăşi albe, plase în mâini şi stau în faţa tancurilor. Putem să facem un exerciţiu de imaginaţie: cum ar fi arătat China în absenţa reprimărilor sângeroase de atunci?

VT: Acum vreo zece ani, Adam Michnik îi spunea ziarisului francez Bernard Guetta: „Les heros

sont fatigues." Dar, înainte de a obosi, eroii şi-au dat măsura, au creat noi table valorice, au sfidat escatologia marxistă în numele ideii de libertate, înţeleasă cât se poate de simplu şi ponderat. Este ceea ce au sperat revoltaţii de la Beijing atunci când o glorificau pe „zeiţa democraţiei". O Chină fără masacrul din Piaţa Tienanmen ar fi fost una care ar fi acceptat strategia gorbaciovistă. Ar fi urmat o autentică de-maoizare, formarea de asociaţii independente, de formaţiuni civice alternative, de universităţi volante, o resurecţie, aşadar, a vieţii independente a societăţii. îngăduiţi-mi să cred că aceste lucruri se vor întâmpla mai devreme decât bănuiesc mulţi analişti.

EVZ: La douăzeci de ani de la prăbuşirea citadelei totalitare, România îşi celebrează încă enigmele şi nebuloasele, în vreme ce Polonia, de exemplu, îşi construieşte viitorul ştiind care îi este trecutul. Există, până la urmă, vreo legătură între acel iunie 1989 din Polonia şi decembrie '89 din România?

VT: Fără a ne cunoaşte trecutul, bâjbâim, gafăm, ne lovim cu capul de zid, o luăm mereu şi mereu de la capăt, ca nişte copii legaţi la ochi care se joacă „de-a baba oarba". Hannah Arendt a scris: „Memoria, iar nu aşteptarea, este cea care dă unitate şi plenitudine experienţei umane." Graţie marilor ei disidenţi, graţie intelectualilor critici, graţie învăţăturii lui Ioan Paul al II-lea, Polonia şi-a asumat ceea ce Monica Lovinescu a formulat magistral în imperativul unei etici a neuitării. O etică în care iertarea

nu justifică nicicum şi niciodată uitarea. Pe de altă parte, cei din urmă ajung uneori cei dintâi. Cine şi-ar fi închipuit, acum zece ani, să spunem, că România va condamna oficial, înaintea Poloniei, la cel mai înalt nivel statal, dictatura comunistă, pe tot parcursul ei, ca fiind ilegitimă şi criminală?

A fi colaborat cu Securitatea înseamnă a fi lucrat cu Diavolul

Interviu cu Andrei Crăciun şi Vlad Stoicescu
Evenimentul Zilei, 31 august 2008

EVZ vă propune ia 60 de ani de la înfiinţarea Securităţii, principalul serviciu represiv al PCR, un interviu-fluviu cu politologul Vladimir Tismăneanu. Şase decenii s-au împlinit ieri de când Securitatea a fost băgată în sânul românilor, ca un şarpe otrăvit. Opera acestui instrument al răului: 640 762 de oameni au ajuns la puşcărie, în lagăre sau au fost deportaţi din cauza muncii „informative" întreprinse de „băieţii cu ochi albaştri". Şi numărul nu e complet. Cercetătorii descoperă mereu nume noi de adăugat pe lista terorii. EVZ pune întrebări despre ce a fost atunci şi ce este acum securistul, personaj enigmatic, fără morală sau scrupule, care a lepădat haina ideologiei comuniste pentru paltonul *haute-couture* capitalist. Care conduce din umbră sau de la vedere „marile afaceri", în fapt o jupuire constantă a statului român de resurse. Care nu mai torturează oameni în beciuri infecte, ci ia credite nerambursabile, face avere, plajă în Miami şi ski în Austria. Sunt peste tot: din Parlament până în consiliile de administraţie ale multinaţionalelor.

EVZ: Pentru românul mediu statistic, Securitatea a produs (şi încă produce) o eterogenitate de atitudini şi sentimente. Pentru unii, „braţul înarmat" al

ordinii socialiste a fost „le mal du siecle", alții, din contră, au argumentat că existența unui serviciu secret era absolut necesară pentru protejarea intereselor României comuniste. Cum „citiți" prezența instituției în istoria recentă a țării? Aveți „sentimente" vizavi de acest subiect? Sau e doar un topic de studiu?

Vladimir Tismăneanu: Securitatea a fost construită, asemeni Cekăi lui Felix Edmundovici Dzerjinski, drept „sabie și scut" servind interesele partidului comunist, respectiv ale nomenklaturii și liderilor acesteia. Au existat momente de relativă „scăpare de sub control", însă acestea au fost efemere și Securitatea a revenit urgent la matcă, adică a reintrat sub totala supraveghere a aparatului de partid, atât la nivel central, cât și local. Nu am avut niciodată vreo iluzie privind rolul funest al acestei instituții. Regimul comunist, în România ori în altă parte, nu ar fi putut funcționa fără prezența ubicuă și terorizantă a poliției secrete. O poliție politică pentru care nu erau suficiente descurajarea și neutralizarea oricărei activități de opoziție, ci care urmărea controlul minților umane. Teroarea polițienească și cea ideologică au fost inseparabile, în cazul sistemelor totalitare, de dreapta ori de stânga. Mărturisesc că pentru mine Securitatea a fost o instituție indubitabil criminală, lucru scris de altfel și în *Raportul Final al Comisiei Prezidențiale.* Criminală prin scopuri, comportamente, metode. Nu există circumstanțe atenuante pentru crimele împotriva umanității comise de Securitate. Din perspectiva

mea, ele sunt imprescriptibile, tot așa cum nu se prescriu crimele juntei din Argentina ori cele ale dictaturii naziste. Scria odată marele istoric Richard Pipes: „Despre lucrurile pe care oamenii le-au făcut cu pasiune, nu se poate scrie fără pasiune."

în acest sens, urmând lecția sa, dar și pe a unor Francois Furet, Martin Malia ori Alain Besancon, îmi asum o atitudine valorizantă în analiza pe care o întreprind. Mi se pare astfel o probă de daltonism istoric și moral să-i privim pe autorii „Scrisorii celor șase", și mai ales pe Silviu Brucan, drept un fel de disidenți. Au fost fracționiști în interiorul PCR, au dovedit un anumit curaj în datele concrete ale României lui Ceaușescu, erau însă militanți care au rămas convinși că Securitatea fusese creată „pentru apărarea cuceririlor revoluționare". îi deranja doar faptul că ea devenise o unealtă în mâinile clanului Ceaușescu, nu că era o instituție ilegală, conspiraționistă și criminală prin chiar natura ei. Odată readusă sub biciul partidului ori al FSN-ului, nu mai aveau probleme cu Securitatea și securiștii. Cum altfel putem explica benevolența lui Ion Iliescu față de atâția securiști notorii, fie ei din zona serviciilor interne, din aceea a DIE/CIE ori a direcției de informații a armatei? Spărgând miturile despre o Securitate „patriotică", *Raportul Comisiei Prezidențiale* a provocat reacții furibunde venind din aceste zone reptilian-întunecate.

EVZ: Survolând statistica macabră a victimelor Securității, compilată în decenii de studii academice,

cineva poate conchide rapid că principala instituție represivă a statului comunist a întemnițat și ucis cu o metodă de inspirație marxistă sute de mii de cetățeni. Se află și altceva în spatele acestei „măști criminale"?

VT: Ideologia a fost cheia întregii operații de asasinat în masă, alibiul criminalilor care se socoteau absolviți de orice vină. Revoluționarii bolșevici credeau că au Istoria de partea lor, se simțeau aprioric exonerați prin această alianță cu logica unui mitizat determinism social. Totul era permis atunci când Dumnezeu fusese înlocuit prin mistica Rațiunii, și cultul Proletariatului decretat drept clasa mesianică a istoriei. Violența statală era consfințită ca metodă legitimă. Crimele Securității au fost astfel ideologic motivate, nu au fost acțiunile unor psihopați individuali ori ale unor gangsteri banali.

Firește, au existat nenumărați sadici între torționari, tot așa cum în rândul SS-iștilor erau destui criminali de drept comun. Dar nu sadismul individual explică apetitul terorist al securiștilor, ci convingerea că servesc interese superioare. Devotamentul pentru „Cauza" partidului al unor Ioan Soltuțiu (anchetatorul lui Pătrășcanu, între alții) ori al lui Gheorghe Enoiu, șeful anchetelor speciale, principalul torționar al anilor '50 și '60, nu poate fi negat ori subestimat. Sunt convins că și astăzi Enoiu găsește argumente ideologice pentru fărădelegile pe care le-a înfăptuit. Cred că nu m-am înșelat când am crezut că l-am recunoscut pe Enoiu stând, împreună cu soția, pe o bancă din parcul Herăstrău.

Era în iulie anul acesta, eu mă plimbam împreună cu puștiul meu Adam, era în ziua când plecam spre Sighet pentru a participa la Școala de Vară organizată de Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței. A fost una dintre acele borgesiene coincidențe, stranie și inexplicabilă, care ți se întâmplă doar de câteva ori în viață. M-am uitat în ochii lui, el m-a privit țintă, sfidător, fără rușine. Sunt sigur că știa cine sunt. Numele lui Enoiu e menționat în *Raport,* știu că Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului a inițiat o acțiune pentru aducerea acestui monstru în fața justiției. Și totuși, nimic nu s-a întâmplat. Ce așteptăm, cum explicăm această scandaloasă situație? Aș mai menționa faptul că, pe lângă Securitate, au existat Comisia Controlului de Partid și Ministerul Controlului de Stat, instituții represive care au înspăimântat și chinuit mii și mii de oameni. De ce nu vorbim despre Dumitru Coliu, despre Constantin Pârvulescu, despre Jânoș Vincze?

EVZ: în România postdecembristă, Securitatea pare să însumeze nu doar ororile fostului regim, ci și pe cele ale actualei ordini politice. „Erorile" democrației țin de o oarecare zonă gri, greu identificabilă, mereu asimilabilă fostelor structuri securiste. Cum a reușit Partidul să iasă „curat" după 45 de ani de experiment totalitar?

VT: Nu voi obosi să o spun: Securitatea a fost o instituție subordonată total partidului. Dacă vă amintiți filmul lui Alexandru Solomon despre afacerea „bandei Ioanid" *(Marele jaf comunist)* - la un

moment dat colonelul Enoiu o spune categoric: întregul scenariu a fost scris la Comitetul Central. Tot astfel, numai un naiv ori un analfabet istoric își poate închipui că afacerea Noica-Pillat a fost urzită de Securitate. Firele duc inexorabil către Direcția de Propagandă și Cultură a CC al PMR, către Jdanovul României, dictatorul ideologic absolut care a fost Leon te Răutu. Drăghici era un primitiv, un individ rudimentar. Linia Securității o dictau membrii Biroului Politic, Dej, Teohari Georgescu, Ceaușescu, Chișinevschi, Pauker, Răutu, Moghioroș, Pîrvulescu, Borilă, Bodnăraș, Maurer, Miron Constantinescu. Securitatea a aplicat cu morbidă ardoare programul urii sociale, al eliminării „dușmanului", conținut în ideologia luptei de clasă a partidului comunist. A disocia rolul Securității de cel al partidului, inclusiv în viața de apoi a regimului, ar fi o eroare. Cele două instituții au fost mereu întrepătrunse, îngemănate, s-au susținut și au colaborat cu perversă dragoste mutuală. Ca și NSDAP și Gestapoul.

EVZ: Dacă acceptăm faptul că foștii securiști au „privatizat comunismul", preluând o formulă utilizată de Marius Oprea, putem conchide că piața liberă este de fapt doar o marionetă în mâinile „lor"?

VT: Nu pot împărtăși asemenea generalizări, deși împărtășesc dezgustul în raport cu privatizarea nomenklaturii. Nu e nici o bucurie să-i vezi pe fiii și ginerii foștilor magnați comuniști prosperând sub ochii noștri, fără vreo urmă de căință ori regret. Pe de altă parte, piața liberă și competiția democratică

generează comportamente spontane ce nu pot fi anticipate de nici un fel de „laborator" securist. Nu mă îndoiesc că multe dintre ideile perestroikăi se vor fi născut în mediile KGB-iste.

La urma urmei, erau cei mai bine informaţi referitor la colapsul moral şi economic al sistemului. Dar există iniţiativa umană, există aspiraţii spre libertate care nu pot fi îndiguire prin manoperele poliţiei secrete. Securitatea a încercat mereu să dezinformeze, să intoxice şi să compromită mediile şi acţiunile disidente. Ştim că s-au plasat minciuni confecţionate cu minuţie împotriva unor Doina Cornea, Paul Goma, Dan Petrescu, Vasile Paraschiv ori, în zona rusă, împotriva unor Soljeniţîn şi Saharov. în plus, sunt convins că la a doua generaţie, deci a copiilor de ofiţeri şi de informatori, începe să funcţioneze şi sindromul rușinii. Nu cred că este o mare plăcere să ştii că părintele tău a fost un anchetator feroce, o bestie scelerată care a servit un sistem criminal. Treptat, ca şi în Germania postnazistă, vor apărea şi forme de delimitare generaţională. Ceea ce nu înseamnă că nu există nesimţire morală. Vasile Paraschiv, erou al disidenţei anticomuniste, s-a trezit ameninţat, în anii recenţi, de fiul unuia dintre foştii săi torţionari.

EVZ: Socialismul de stat este adesea asociat cu teroarea. îmbracă securistul, de unul singur, această teroare sau este doar o piesă dintr-un puzzle mult mai larg?

VT: Instituţia Securităţii a fost una criminală, opusă înseşi ideii de stat de drept. în termenii lui Kolakowski, a fi lucrat în această instituţie, a fi

servit-o, înseamnă a fi colaborat cu Diavolul, deci a te fi îndrăcit. în plan moral, exorcizarea are şi va avea loc prin cunoaştere. De aici şi semnificaţia durabilă a *Raportului Comisiei Prezidenţiale*. Este însă nevoie de o lege a lustraţiei pentru a preciza aceste chestiuni de o manieră cât mai riguroasă şi impersonală, în plan penal, deci dincolo de cel etic, este nevoie de probe individuale, nu putem proceda ca ei, prin atribuirea culpabilităţii colective.

EVZ: Cazuri recente de colaboratori deconspiraţi au indicat cu precizie importanţa pe care subiectul „Securitatea" o deţine încă pe agenda societăţii civile. Este Securitatea un subiect nemuritor? Pe de altă parte, putem vorbi de un anumit „rasism biografic"? în definitiv, tindem să blamăm colaboratorii, dar nu ştim cine au fost ofiţerii instituţiei.

VT: Nu e vorba de nici un fel de „fatalitate biografică", ci de dreptul unei societăţi de a-şi cunoaşte trecutul traumatic. Securiştii (ofiţeri şi informatori) au participat la perpetuarea Răului, la crearea unui sistem infernal în care fiecare bănuia pe fiecare, deci a unui univers din care dispărea orice noţiune de încredere şi solidaritate, lăsând loc în schimb disperării şi demoralizării cotidiene. Cineva ar trebui să scrie o istorie a disperării sub comunism. Evident, nu s-a ajuns la împlinirea acestui model orwellian. Ispita libertăţii este mai puternică decât menghina totalitară. în cazul informatorilor, părerea mea este că ei trebuie să facă două lucruri: mai întâi, un pas înainte, prin care să-şi recunoască trecutul maculat

moral. Apoi, un pas înapoi, deci să se abţină să facă pe mentorii Cetăţii, pe directorii de conştiinţe, pe călăuzele morale.

Nimic nu-i califică în acest sens, ba chiar dimpotrivă. Doar astfel se va ajunge la transcenderea vinei. Expiaţiunea implică mărturisire, rostire publică, asumare. Nu contează ce ne spun ei despre faptul că au „turnat" din datorie patriotică, că au scris numai lucruri minunate despre amicii lor, că de fapt ei ne făceau un mare bine scriind despre noi, că alţii ar fi putut scrie lucruri mult mai grave. Nu le datorăm nimic acestor domni şi doamne. Evident, unii dintre ei erau în felul lor tot un fel de victime, precum Kapo-ul din lagărele de concentrare naziste. Dar erau „victime" din altă categorie decât martirii necolaboraţionişti ai închisorilor ori cei anchetaţi pentru simplul delict de opinie. Fără claritate morală ne rătăcim în abulia mlăştinoasă care pune semnul egalităţii între victimă şi călău.

EVZ: Precaritatea postcomunismului în România este întotdeauna marca prezenţei unor interese ascunse (securiste), dar aproape niciodată a absenţei drepturilor. De ce asumă intelectualii români vizibili „ideologia Securităţii", marginalizând, până la excludere, discursul drepturilor?

VT: Va mai trece ceva timp până ce discursul drepturilor va fi articulat persuasiv în România. Nu sunt pesimist, constat doar că nu avem acea tradiţie disidentă care s-a ocupat exact de aceste chestiuni. Ne aflăm acum în plin efort, mai ales din zona PDL,

în prelungirea acțiunii Comisiei Prezidențiale, de constituire a acelor regimuri de discurs și acțiune politică prin care să poată fi formulate aceste „revendicări". Ceea ce-și propune, de pildă, Institutul de Studii Populare este exact reconstrucția unui spațiu în care interesele și drepturile să fie reconciliate prin menținerea unei dezbateri naționale lipsite de inhibiții și tabuuri mortificante.

EVZ: Cât e istorie și cât e memorie atunci când vorbim despre Securitate?

VT: Memoria este șansa unei societăți de a nu sucomba vidului moral. Istoria se clădește pe memorie, este coagularea diverselor straturi ale memoriei în discurs analitic, curajul de a ieși din patul procustian al clișeelor auto-glorificante și al milei de sine. Securitatea a devenit la un moment dat o instituție ce recruta masiv în rândurile populației. A analiza motivele angajării în Securitate, mentalitățile informatorilor, raționalizările lor reprezintă substanța unui act istoric, deopotrivă lămuritor și reparator. Nu putem trata Securitatea ca un fel de comando terorist picat de pe Marte. Vedem chiar astăzi cum național-securismul nu se dă bătut, atacă mereu, cu înverșunată agresivitate. Deci, securismul a prins rădăcini, iar acest subiect își așteaptă analiștii.

EVZ: Ce este un securist?

VT: Securistul este agentul Răului, un individ pentru care Binele este un concept perimat, ridicol, fără vreo semnificație reală. Securistul știe să-și gă-

sească scuze. Știm că există cazuri de foști ofițeri ai Securității care au devenit istorici ai filmului, șefi pe la ICAB, directori de biblioteci universitare ori inspectori silvici, fără a explica vreodată cum a fost posibilă complicitatea lor activă cu forțele demonice. Au fost un timp draci, după care s-au întors în lumea noastră, mai mult sau mai puțin normală.

Firește, este o enormă minciună. Nu se poate să slujești Răul cu îndârjire și să pretinzi apoi că nu ai știut ce faci. în plus, să ne înțelegem, partidul nu a urât Securitatea. Securiștii erau, mai presus de orice, activiști de partid. Tot așa cum SS-iștii erau cei mai de încredere naziști. Singurii cărora, în discursuri de taină, precum cel ținut de Heinrich Himmler la Poznan, li se putea încredința sarcina supremă: eliminarea fizică a milioane de semeni numai din rațiuni strict ideologice.

La trei ani de la **Raport**

Interviu cu Armând Goşu
Revista 22, 7 iulie 2009

Contestat, criticat vehement, lăudat, adulat, Vladimir Tismăneanu nu lasă pe nimeni indiferent. într-o cultură publică de tranziţie care nu are exerciţiul nuanţărilor şi al dezbaterilor de idei, Vladimir Tismăneanu nu poate fi decât acceptat sau respins integral. Generaţia mea a învăţat istorie recentă de la Vladimir Tismăneanu, la început ascultând Europa Liberă, citindu-i articolele despre comunismul dinastic la Biblioteca Americană, sub privirea de gheaţă a securistului, care invariabil se aşeza de cealaltă parte a mesei, iar după decembrie 1989, audiindu-i conferinţele ori studiindu-i cărţile. Poate că, tocmai de aceea, numirea lui Vladimir Tismăneanu în fruntea Comisiei Prezidenţiale a părut lucrul cel mai firesc cu putinţă. Prinsă într-un vârtej de scandaluri, multe fabricate pentru a o discredita, acceptată, contestată integral sau pe bucăţi, Comisia Prezidenţială a realizat un *Raport* de peste 800 de pagini, conţinând o serie de recomandări însuşite de şeful statului. înainte de toate, *Raportul* a pus la dispoziţia preşedintelui argumentele pentru condamnarea regimului comunist. în fond, aceasta era misiunea Comisiei Prezidenţiale. *Raportul* reprezintă indubitabil cea mai completă sinteză de istoria comunismului în România. O minimă doză de bună-credinţă e suficientă pentru a recunoaşte acest

lucru. Destui se arată contrariați de cât de puțin rămâne de pe urma acestui exercițiu. Ei uită un lucru fundamental: condamnarea comunismului nu e un exercițiu electoral, ea are valoare de gest fondator. Roadele se vor vedea în timp.

AG: Se împlinesc 20 de ani de la căderea comunismului. Unde ne situăm astăzi din punctul de vedere al asumării istoriei?

VT: Trebuie să ne uităm, înainte de toate, beneficiind de distanța istoriei, la ce am putea să numim obiectivele Revoluției din 1989. Numai astfel ne putem da seama de unde am plecat și la ce punct am ajuns. în primul rând, obiectivul central al acestei revoluții era să distrugă structurile instituționale totalitare care funcționau în regiune: regimul partidului unic, economia planificată, care s-a dovedit falimentară, instituțiile de propagandă, care controlau, în ultimă instanță, viața și, în primă instanță, viața spirituală. Aceste instituții s-au prăbușit, s-au aneantizat. Evident, în gândirea liberală a disidenței est- și central-europene, din rațiuni ce țin de un prag foarte înalt de așteptări, nu s-a anticipat persistența elitelor comuniste. Există studii foarte interesante pe acest subiect. în România s-a publicat chiar un număr special din *Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului,* redactat de Raluca Grosescu, exact pe tema elitelor postcomuniste și a identității acestor oameni. Al doilea element care nu cred că a fost anticipat a fost persistența formelor mentale de tip leninist, o viziune maniheistă a spațiului

politic care, pe de o parte, reflectă şi, pe de altă parte, generează polarizări. Polarizările există, dar aceste viziuni, la rândul lor, le întăresc, le consolidează şi le perpetuează. Nu că în Occident lucrurile nu ar fi relativ polarizate, dar există şi o cultură a consensului, şi o cultură a dialogului.

Să ne amintim, chiar în revista 22 ați publicat faimoasa scrisoare a lui Geremek în care spunea de ce refuză să se lase investigat de Institutul Memoriei Naționale. L-am avut la București pe Adam Michnik, cu care, de obicei, mă aflu în deplin acord. Michnik este unul dintre inspiratorii gândirii mele politice. Insă, la capitolul lustrației, înțeleasă în sensul cel mai larg, al purificării postcomuniste de sechelele comunismului, probabil că mă situez la jumătatea drumului aprobativ. Transplantarea tezelor lui Michnik din Polonia către România, trebuie subliniat acest lucru, o fac de o manieră manipulativă şi instrumentală oameni ca Ion fliescu sau chiar Adrian Păunescu. Adam Michnik nu este vinovat pentru faptul că ideile lui sunt preluate de tot felul de impostori, e soarta ideilor. Problema este că în România nu s-a ajuns la situația din Polonia, unde, într-adevăr, unii foşti nomenklaturişti, chiar generalul Jaruzelski, în raport cu anumite momente din trecut, îşi recunosc greşelile. în România, până astăzi, eu nu cunosc un gest de asumare a trecutului, cu o singură excepție, care este Cornel Burtică, într-o carte de interviuri cu Rodica Chelaru, care spunea: „culpe care nu se uită". Măcar cineva care folosea cuvântul „culpe". Dacă ne uităm la repetatele interviuri ale lui Ştefan

Andrei, Ion Stănescu, fostul șef al Securității, interviuri cu tot felul de foști demnitari comuniști de acest gen, acești oameni nu numai că nu au nici urmă de căință, dimpotrivă, sunt într-o stare de mândrie perpetuă în raport cu ceea ce au făcut și ne consideră pe noi, cei care îndrăznim să spunem lucrurilor pe nume, drept niște denigratori, niște profitori ai postcomunismului etc.

Nu mă surprinde că avem forme mentale leniniste la foștii sau actualii leniniști. Ceea ce este mai întristător sau dezolant este că le găsim și în rândul unor tineri sau al unor oameni care s-au format în ultimii douăzeci de ani. Citeam, venind cu avionul de la Viena, un fel de barometru al celor mai populare emisiuni de televiziune, în ziarul *Adevărul,* și pe primele locuri erau *Sinteza zilei, în gura presei,* deci domnii Badea, Gâdea și Ciutacu. Or ei sunt oameni, bănuiesc, de 30 spre 40 de ani. Au avut acces la toate informațiile, pentru că asta n-a lipsit în România, a fost o abundență de informații, un haos informațional, dar cine voia își găsea. Este profund îngrijorător că, sub masca libertății de expresie, de fapt, se instaurează o formă de monopol al presei. România trăiește din plin acest monopol al presei. S-a ajuns la trei grupuri monopoliste care controlează piața mediatică din România.

AG: Până la urmă, România arată bine, în pofida faptului că forțele conservatoare au dominat în acești douăzeci de ani spațiul public. Sau opinia publică a fost suficient de inteligentă și a creat niște anticorpi?

VT: A scăzut audiența știrilor de televiziune. Au apărut sondaje, vorbim de zeci de mii de telespectatori care nu se mai uită la emisiunile de știri.

AG: Până la urmă, sunt niște forțe în spatele acestor companii media mamut sau e un joc pur și simplu anti-Băsescu? E o chestiune estetică: nu le place Băsescu?

VT: Nu, nu, nu! Chestia că nu le place Băsescu ar fi fost o chestiune de casă de modă. Cred că aici, în primul rând, s-a produs o reacție aproape isteroidă de respingere a tot ce ține de proiectul politic al actualului președinte din partea unor forțe politice. Este evident că nu e vorba doar de Traian Băsescu ca persoană, e vorba de un număr de valori cu care Traian Băsescu, de-a lungul ultimilor patru ani, s-a identificat. Care nu erau neapărat valorile lui Traian Băsescu acum zece ani. Dar, într-adevăr, așa cum s-a mai spus, președintele Băsescu, mai ales prin condamnarea comunismului, a rupt omerta. Amintiți-vă, domnule Goșu: cu ce a deranjat extraordinar de puternic Dubcek când a venit la putere în '68 în Ceholsovacia? Unul dintre primele atacuri care au venit în *Pravda* împotriva lui Dubcek a fost pentru că a spus: „Vom pune capăt politicii ușilor închise." Deci bizantinismul, care e o caracteristică a bolșevismului, potrivit căruia putem aranja noi totul, punem țara la cale, răsturnăm guverne, numim miniștri. Din acest punct de vedere, Băsescu vrea un stat modern. In momentul de față, ce a încercat președintele Băsescu să facă este să stabilească o serie de proceduri prin care să avem o politică

relativ previzibilă și să ne vedem de treabă, instituțiile statului să funcționeze.

AG: îl întreb pe profesorul de științe politice Vladimir Tismăneanu care sunt variabilele între care ar putea să evolueze...

VT: Evoluția politică din România are nevoie de stabilizarea formulelor politice ale partidelor. E nevoie de valori, e nevoie de viziune și de voință. Aceste trei „v"-uri sunt foarte importante. Aceste lucruri trebuie cumva să se cristalizeze la nivelul formulelor politice și morale ale partidelor. Prin școli de vară, prin dezbateri, prin institute de studii... Cu cât mai multe, cu atât mai bine, cu cât mai active, cu atât mai bine, adică să dialogheze, să-și facă newsletter-uri, website-uri, să atragă studenții, să-i scoată din starea de indiferență în care mulți dintre ei se află. Al doilea: e vorba de a construi o cultură a discursului public care să promoveze valorile decenței și ale competenței. Avem foarte puțini analiști, observatori, de pildă, ai situației din Rusia, Ucraina, Republica Moldova. Se fac nenumărate afirmații de politică externă despre Statele Unite, despre Franța, dar mai ales despre Rusia, afirmații de un amatorism absolut uluitor, după douăzeci de ani. E ciudată tranziția asta. îmi amintesc că prima noastră întâlnire era pe vremea când Caius Dobrescu era consilier al lui Andrei Pleșu și se încerca să se creeze o Academie diplomatică.

AG: Eu organizam acolo un modul de două săptămâni despre spațiul ex-sovietic pentru tinerii diplomați.

VT: Și toți am încercat, și Caius a încercat, și Andrei Pleșu, și alții. România nu are, din câte cunosc, un institut de relații internaționale cu experți veritabili, cum este Council on Foreign Relations sau Brookings, sau cum există în Germania. Ideea e cum să construiești ceva profesionist. E adevărat că unii foarte buni au plecat din țară, e o realitate. Ați văzut poate în *Adevărul* situația doctoranzilor și a studenților români din SUA. Este extraordinar. Oamenii aceia nu zic că sunt pierduți pentru România, trăim într-o lume globalizantă, nu-s pierduți, dar, dacă ar fi participat la construcția discursului public, poate că lucrurile ar fi fost un pic altfel. In articolele pe care le-a scris în revista 22, Dragoș Paul Aligică a semnalat absența comentariului politic competent, mai ales în politica externă și în politicile economice internaționale. Parcă oamenii ăștia nu citesc. Ar trebui să-și facă temele, ar trebui să le placă să citească, dacă sunt comentatori de politică externă.

AG: Cum vă explicați faptul că au trecut doi ani și jumătate de la prezentarea oficială a *Raportului,* și atacurile împotriva lui, la adresa Comisiei, a dvs. personal n-au încetat nici o clipă, ba, din contră, devin și mai înverșunate?

VT: Cu cât ne vom apropia de alegeri, cu atât vor deveni mai intense. Adevărul nu-i interesează pe mulți dintre acești domni și doamne. In loc să se discute un text de o manieră aplicată, ne pierdem vremea ocupându-ne, după metoda săptămânistă,

așa făcea Eugen Barbu: „Cine este X? Nu cumva aceeași persoană care cândva locuia pe același coridor cu un tip a cărui mătușă a fost măritată cu un tip al cărui unchi vitreg" ș.a.m.d. In acest fel poți să demolezi pe oricine. Cam așa este reacția dlui Mihai Iovănel, de la revista *Cultura*. Ei, în momentul publicării *Antologiei rușinii,* dl Iovănel consideră de cuviință că a sosit momentul să-și publice fișele, zice el, despre Virgil Ierunca și să dea drumul, pe blog, la texte care, pasămite, l-ar compromite pe Virgil Ierunca, pentru că în 1945 Ierunca scria un text de stânga în care saluta Uniunea Sovietică, care totuși era țara care câștigase războiul împotriva fascismului. Iar el era un antifascist autentic, poate spre stupoarea dlui Iovănel. Există și această specie. Poate dl Iovănel nu știe că în 1945 Furet se înscria în Partidul Comunist, că un Emmanuel Le Roy Ladurie a fost membru al Partidului Comunist Francez și că Boris Souvarine a fost chiar membru fondator. Bun, el ce vrea să ne demonstreze? Virgil Ierunca nu are legitimitatea să producă o *Antologie a rușinii,* pentru că el însuși ar fi participat la scrierea unor texte rușinoase. Textele lui Ierunca, în contextul în care au fost scrise, nu sunt rușinoase, nu au trimis pe nimeni în închisoare, nu au participat la perpetuarea unei dictaturi în România. A nega întreg drumul lui Virgil Ierunca de o asemenea manieră, referindu-te la niște texte ocazionale de tinerețe, are scopul precis de a delegitima. Pe cine? Editura Humanitas, proiectul purificării morale a acestei națiuni, proiectul asanării clasei politice - și a otrăvi, în continuare, pentru că despre asta este vorba, de a intoxica spațiul

public. Şi vine dintr-o zonă care e aparent respectabilă. Nu vorbim despre diverşi veleitari extremişti, care s-au dus în Statele Unite să facă studii de istorie şi n-au priceput nimic, ba dimpotrivă, s-au îndârjit acolo întru fundamentalism extremist, ci vorbim de un om care e cercetător, dacă nu mă înşel, la Institutul de Istorie Literară „G. Călinescu" şi cred că ar trebui să aibă o altă abordare.

' AG: Până la urmă, ce rămâne după acest *Raport,* care e criticat la aproape trei ani de la apariţia sa? A deschis nişte şantiere în istoriografie? S-a făcut ceva în domeniul legislaţiei, în domeniul accesului la arhive?

VT: în primul rând, nu toată lumea care a criticat *Raportul* este de rea-credinţă. Al doilea lucru: mulţi au criticat *Raportul* fără să-I citească şi, după ce l-au citit, şi-au schimbat punctul de vedere. Am nenumărate exemple de acest gen. Trei: există mult mai mulţi - a fost cazul discuţiilor pe care le-am avut la Paris când am prezentat *Raportul* -, mult mai mulţi susţinători ai *Raportului* care nu sunt forumişti, nu sunt bloggeri, dar participă la dezbateri şi care mi-au scris în repetate rânduri. Al doilea element: arhivele. S-a schimbat fundamental în România regimul arhivelor. In domeniul arhivelor, nu cred că greşesc spunând că s-a produs o revoluţie. Noi am cerut ca arhivele să devină transparente, a fost una dintre exigenţele fundamentale ale recomandărilor autorilor *Raportului,* asumată de preşedintele Băsescu în discursul din 18 decembrie 2006. Ce încercări turbate au fost pentru a-l înlocui

pe Dorin Dobrincu din fruntea Arhivelor! La fel cum s-a încercat compromiterea lui. E aceeași tehnică, în cazul meu se foloseau argumente de alogenitate sau eu știu ce alte argumente, în cazul lui Dorin era ce religie aveau părinții lui.

AG: Detașarea lui Dorin Dobrincu la Arhive practic expiră în câteva săptămâni și se poate foarte bine ca el să se întoarcă la Iași. Iar fonduri importante s-ar putea închide sau accesul va fi permis doar istoricilor din sistem, mai vechi sau mai noi colaboratori ai serviciilor secrete. Să nu fim naivi. Noi știm foarte bine cum a funcționat sistemul arhivistic din România.

VT: Trebuie să fie o presiune a noastră, a societății civile, care putem să ne ridicăm glasul ca să îl susținem, nu pentru că Dorin ar fi neapărat un personaj carismatic, ci pentru că Dorin s-a dovedit extrem de eficient și profesionist. Noi îl susținem pe Dorin Dobrincu nu pentru că este un istoric providențial la Arhive, ci pentru că acest istoric s-a dovedit eficient în opera de a schimba regimul Arhivelor în România. S-au mai întâmplat și alte lucruri. Apariția *Manualului de istoria comunismului,* care este rezultatul unei acțiuni conjugate între Comisia Prezidențială Consultativă pentru Analiza Dictaturii Comuniste și Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului, unde au lucrat prof. Mihai Stamatescu, Raluca Grosescu și Dorin Dobrincu, ei au fost principalii coordonatori, dar au fost și alții care au lucrat. Iată, avem un pas înainte în domeniul acesta.

Toată lumea mă întreabă: dar unde este legislația? Și întreb și eu: unde este legislația? Președintele nu are, conform Constituției, drept de inițiativă legislativă. Mi-au spus amici: dar de ce nu face un pas înainte să propună anumite legi? Pentru că sunt mulți cei care așteptau acest lucru ca să-l prindă pe picior greșit. Am spus: dacă președintele va face orice pas înainte pentru promovarea unor proiecte de legi, va fi acuzat, evident, de intervenție în procesul legislativ, iarăși ajungem la suspendări sau propuneri de suspendări. Nu așa se va face. Se va face prin solicitări din partea societății civile, se va face prin presiuni asupra partidelor. Unii dintre noi, cei care lucrăm în cadrul unui institut de studii populare, încercăm să promovăm această idee și să convingem clasa politică de faptul că tema istoriei și a memoriei rămâne una fundamentală, mai cu seamă într-un an istoric, un an de aniversare, precum 2009. Nu sunt sigur că toți sunt convinși.

AG: Mai era un lucru important în recomandările *Raportului.* Este vorba despre înființarea la București a unui muzeu. Să precizăm că există la Sighet un Memorial al victimelor comunismului.

VT: în momentul de față, Dorin Dobrincu, împreună cu mai mulți istorici și cu Administrația Prezidențială, pregătește o expoziție despre comunismul din România. Va fi un prim pas spre muzeu, expoziția urmând să se axeze pe mecanismele instituționale și simbolice ale propagandei comuniste și pe ideea formării „omului nou".

AG: Până la muzeul adevărat, e mai uşor sau mai greu să faci muzeu virtual? M-am uitat pe site-ul *Global Museum on Communism,* lipsesc câteva ţări.

VT: Lipsesc, într-adevăr, pentru că va fi o operă în progres. însă a fost o opţiune între un muzeu care să coste 100 de milioane, cam atâta ar fi preţul unui muzeu precum Muzeul Holocaustului şi care cred că e într-o perioadă proastă. Pentru că am vorbit cu Lee Edwards...

AG: Care a participat la acest proiect.

VT: Fără Lee Edwards nu am fi avut acest muzeu. El a spus cum i-a venit această idee în ceremonia de deschidere a muzeului. L-a interesat foarte mult povestea comunismului secolului XX. Cel mai tare l-a şocat, deschizând *Webster-u\,* diferenţa fundamentală între felul în care sunt tratate comunismul şi fascismul. La comunism afli că ar fi o doctrină socială care preconizează egalitatea, desfiinţarea proprietăţii private, depăşirea diviziunii muncii etc. Deci este analizat doctrinar. Fascismul este o dictatură a partidului unic în care au loc persecuţii ş.a.m.d. Acest dublu standard analitic sau fals analitic l-a şocat. La un moment dat, el a ajuns la concluzia, precum mulţi dintre noi, că a sosit momentul ca şi aceste lucruri să fie spuse. S-a apropiat de o serie de oameni, pe unii îi ştia din propriile sale studii, şi-a găsit sprijin înainte de toate pentru această idee la - şi aici am să dau trei nume de persoane care au contat foarte mult. Unul a fost prof. Paul Hollander...

AG: Care a scris despre Ungaria...

VT: Exact, şi care are o carte esenţială despre „tovarăşii de drum". Al doilea a fost Robert Conquest şi al treilea Richard Pipes. Din tânăra generaţie sau mai tânăra generaţie de istorici, unul care a fost foarte influent a fost Mark Kramer de la Harvard, care şi el a dat un sprijin foarte puternic. Lansarea, deschiderea muzeului a avut loc la Ambasada română şi vreau să semnalez acest lucru. Vreau să-l salut pe ambasadorul Adrian Vieriţă pentru ceea ce a făcut. A fost extrem de impresionant să auzi invocarea fostului episcop Lâszlo Tokes la Ambasada română. Când am luat cuvântul, chiar am spus că este un miracol istoric. El a vorbit despre „miraculosul an 1989" şi eu am spus: „Este un miracol, dle Tokes, că suntem în această ambasadă, dvs., cu mine, cu fosta asistentă a secretarului de stat Paula Dobrianski", care era prezentă. Erau zece ambasadori, poate mai mulţi. Erau cei trei ambasadori baltici. Nu se ştie în România sau poate foarte puţină lume ştie, dar Ţările Baltice şi-au păstrat ambasade simbolice la Washington în perioada Războiului Rece. Sunt singurele cazuri, erau nişte apartamente în care stăteau nişte domni, care treptat au devenit nişte molii, pentru că „trecură anii", 45 de ani, din 1941, ne putem închipui ce vârstă aveau în 1991! A descris cineva, luând cuvântul atunci, ce a însemnat când ultimul ambasador lituanian fantomă i-a înmânat o cheie nefantomă ambasadorului statului lituanian renăscut. E foarte uşor astăzi să zâmbim la ce a fost 1989-1991, dar era de necrezut că aşa ceva se va petrece. Cineva spunea: OK, un simbol. Un Raport de condamnare. Alt simbol. Un preşedinte

care spune că a fost un „regim ilegitim şi criminal", comunismul. Eu tot timpul aduc în discuţie volumul lui Jan Kubîk, *Puterea simbolurilor şi simbolurile puterii:* politica priveşte înainte de toate simbolurile. Cartea lui Gail Kligman, care lucrează la nivel antropologic profund, este despre simboluri, antropologia politică, înainte de toate, se ocupă de simboluri. Ideologiile politice sunt de fapt colecţii codificate ale unor simboluri.

AG: Dar cei care au îndoieli privind necesitatea condamnării comunismului? Am avut studenţi care mi-au spus că nu mai era nevoie de o condamnare oficială. Le-am amintit că prima ţară în care s-a pus problema condamnării comunismului printr-un raport prezentat în instanţă a fost Rusia, în '91, după desfiinţarea Partidului Comunist. însă acest proiect a eşuat din raţiuni de politică internă rusească. Să facem un exerciţiu de imaginaţie: ce ar fi fost dacă Rusia lui Boris Elţîn ar fi reuşit atunci să condamne comunismul? Mai aveam capitalismul criminal care s-a construit după aceea?

VT: Categoric, nu.

AG: Condamnând comunismul, n-ar fi propus puterea o altă grilă morală?

VT: O altă grilă morală, da.

AG: Până la urmă, asta a fost miza şi la noi, ca o ţară ca România, care era mai degrabă ancorată în spaţiul estic, cu o forţă extraordinară a structurilor neocomuniste, să ajungă să condamne comunismul.

Care sunt proiectele la care lucraţi dvs. şi Comisia Consultativă pe care o conduceţi?

VT: Suntem destul de avansaţi într-o serie de idei. N-aş vrea să spun mai mult acum decât că există discuţii privind o apropiere mai puternică, care ar putea să meargă în direcţia unei apropieri instituţionale între Comisia Prezidenţială Consultativă şi Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului. Oricum ar sta lucrurile, există un acord între mine şi conducerea Institutului că vom colabora la scrierea *Enciclopediei comunismului românesc*. Cel puţin aşa am înţeles eu, în discuţiile pe care le-am avut pe e-mail, în special cu Marius Oprea. Mi se pare că e un lucru foarte bun că putem merge spre această colaborare. Se va vedea care sunt cadrele efective şi posibile, în aşa fel încât ambele entităţi, inclusiv fosta Comisie Prezidenţială - pentru că aici, dacă se ajunge la o apropiere, trebuie să existe şi personalităţi care au lucrat în fosta comisie şi la ei în consiliul ştiinţific -, astfel încât cooperarea să reflecte aceste entităţi care au valori, interese şi aspiraţii comune.

La moartea unui gigant: lecția lui Kolakowski

Interviu cu Vlad Stoicescu
Evenimentul Zilei, 21 iulie 2009

în dimineața zilei de 17 iulie, Leszek Kolakowski era încă cel mai important filozof european în viață. La 81 ani, marele gânditor și-a permis, la prânz, luxul de a părăsi o lume căreia îi predase lecția cea mai importantă. Kolakowski a fost câte puțin din toate: un marxist dezamăgit suficient de devreme, un liberal prea puțin convins, un ateu reconvertit și, poate, cel mai mare intelectual european care a pledat, după propria „mântuire", împotriva ispitei de a construi noi religii politice. Kolakowski a fost, de fapt, cadoul rar și inexplicabil pe care istoria a reușit să-l „răscumpere" tentaculelor ideologice ale marxismului. *Evenimentul Zilei* dedică un interviu-memorie vieții și posterității filozofului polonez, într-o discuție neconvențională cu Vladimir Tismăneanu.

EVZ: Permiteți-mi să încep cu o glumă. „în tot ce am scris se vede durerea pe care mi-o dă ficatul." Sunt cuvintele lui Karl Marx scrise într-o epistolă către Friedrich Engels. Putem spune, ironic și tardiv, că Leszek Kolakowski a diagnosticat magistral ciroza marxismului?

VT: Kolakowski a nutrit multe iluzii, asemenea atâtor alți gânditori ai generației sale - una marcată

de ororile celui de al Doilea Război Mondial -, legate de promisiunile umaniste ale marxismului. S-a lămurit în anii cumpliți ai stalirusmului, s-a lecuit de aceste amăgiri, a înțeles, înaintea multor altora, că problema marxismului este chiar marxismul. A scris o critică din interior, a dezvoltat-o apoi ca o analiză-diagnostic în urma căreia numai cei bolnavi de respectiva ciroză de care vorbiți mai pot să creadă că doctrina poate fi cumva „răscumpărată". Religie politică a izbăvirii pe acest pământ, marxismul îi apare lui Kolakowski ca o maladie a spiritului.

EVZ: „Karl Marx a fost un filozof german." Așa își începe Leszek Kolakowski celebra trilogie dedicată originilor marxismului. Cum ați începe dumneavoastră un ipotetic volum dedicat memoriei filozofului polonez? Cine a fost Leszek Kolakowski? Dar, mai ales, cine este el?

VT: Leszek Kolakowski a fost un filozof polonez. Așa aș începe o carte despre ilustrul gânditor, cel pe care istoricul Tony Judt l-a numit, atât de inspirat și adecvat, ultimul mare cetățean al Republicii Europene a Literelor. De la Kolakowski au învățat Jacek Kuroh, Adam Michnik, Marcin Krol și alți gânditori ai rezistenței anticomuniste poloneze semnificațiile vitale ale noțiunilor de adevăr, justiție, demnitate și, mai ales, onoare. Când conducerea comunistă grupată în jurul lui Wladyslaw Gomulka a recurs la arma otrăvită a antisemitismului, în perioada 1967-1968, Kolakowski și-a ridicat vocea cu tărie împotriva acestei morbide diversiuni. Tot astfel, cel

care în anii '50 se situa încă pe poziția umanismului marxist - deci ateu - a susținut cu pasiune dialogul cu Biserica Catolică și deschiderea filozofiei către zona sacrului, a religiei. Leszek Kolakowski a formulat în opera sa un alfabet al verticalității morale. A făcut-o cu un superb simț al ironiei, cu luciditate și respect pentru valorile supreme ale minții. Rămâne autorul unor cărți indepasabile și indispensabile despre marxism ca vrajă ideologică, deci ca o formă aproape desăvârșită a ceea ce Marx însuși a numit, pe urmele lui Hegel, alienare, falsă conștiință, împotriva acestei false conștiințe, a nălucirilor utopice, Kolakowski a afirmat dreptul bufonului de a lua în zeflemea pseudo-adevărurile încruntaților sacerdoți. Kolakowski este cel mai important gânditor antitotalitar al Europei Centrale și de Est. Fără opera sa, salutată de Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, spiritul libertății ar fi fost sărăcit, anemiat, mult mai puțin redutabil. Tocmai de aceea l-au forțat birocrații comuniști polonezi să-și părăsească țara.

EVZ: Cum vedeți posteritatea filozofului polonez? Kolakowski remarca odată că adepții marxismului au fost mereu obligați să găsească balansul potrivit între a interpreta lumea și a o schimba. Unde se află, astăzi, tentația acestui binom teribil?

VT: Scriind despre Spinoza și Pascal, Kolakowski a atras atenția asupra dreptului la îndoială. A respins relativismul etic, dar s-a mefiat de orice forme de axiome morale promulgate de instanțele lumești. A știut că, fără existența unei table valorice întemeiate pe valorile religiei, lumea modernă se rătăcește

în sofisme ruinătoare. Pariul lui Kolakowski a fost unul pe raţiune, dar nu pe un principiu steril, descărnat, arid, ci pe forţa gândirii umane de a nu sucomba idolatriilor profane cu pretenţii mântuitoare. Sunt unii astăzi, inclusiv câţiva foşti disidenţi din Europa de Est, care proclamă validitatea criticii marxiste a democraţiei liberale de piaţă. Kolakowski a înţeles şi a demonstrat că planificarea economică ascunde aspiraţia dominaţiei totale, că din cultul totalităţii dialectice se naşte totalitarismul ca experienţă istorică distructivă. Pentru el, barbaria totalitară a fost, de fapt, expresia cea mai palpabilă a prezenţei Diavolului în Istorie. In acest sens şi-a rostit prelegerile la Universitatea din Varşovia, educând generaţii de viitori luptători ai anticomunismului liberal. Cartea sa *Creştini fără biserică* este o pledoarie pentru legitimitatea ereziei, a dreptului la dubiu, un protest împotriva oricărui monism încorsetant şi sufocant. Rezervele sale în raport cu Nietzsche au provenit din teama că gândirea acestuia poate duce la un cult nihilist al voinţei de putere. Pentru Kolakowski, divinizarea puterii este calea sigură către infernul concentraţionar.

EVZ: Kolakowski îşi numea opera care l-a făcut celebru - *Principalele curente ale marxismului* - „ghid". Jon Elster spunea despre trilogia polonezului că e un „tratat". Şi revin, poate, la prima întrebare: cât e patologie şi cât e istorie a ideilor în volumele filozofului polonez? Moştenirea lui Kolakowski e un „bisturiu ideologic"? O avertizare? O răfuială cu propriii demoni?

VT: Cine zăboveşte asupra acestei lucrări într-adevăr magistrale va observa că Lezsek Kolakowski a citit tot ce se putea citi pe tema marxismului şi a ramificaţiilor sale sociologice, istorice, politice, estetice. Este cea mai importantă carte de marxologie a timpurilor noastre. Nu există capitol important din experienţa acestei doctrine care să nu fie explorat cu sistematică aplicaţie. Verdictul este unul imanent, nu exogen, plecat din afara obiectului studiat. Marxismul a eşuat la nivelul propriilor sale ambiţii: s-a dorit filozofia eliberării universale şi a creat o sclavie fără precedent. Kolakowski a practicat mai întâi o critică de la stânga a marxismului osificat al aparatelor ideologice oficiale. A îmbrăţişat tematica a ceea ce s-a numit marxismul occidental, ilustrat de Rosa Luxemburg, tânărul Lukâcs, Antonio Gramsci, Şcoala de la Frankfurt - Adorno, Horkheimer, Marcuse, Benjamin, Fromm. A participat la marea aventură a revizionismului marxist care s-a configurat ca alternativă corozivă la socialismul de stat după moartea lui Stalin şi mai ales după Congresul al XX-lea al PCUS. Pe măsură ce a înţeles că viciul de raţionament se găseşte în chiar premisa marxismului - filozofia care vrea să transforme lumea, filozofia care vrea să devină lume prin coincidenţa istorică dintre obiect şi subiect realizată în mitologica conştiinţă de clasă a proletariatului -, Kolakowski s-a îndepărtat de doctrina originară. Respingând doctrina apocaliptică a revoluţiei totale, a revenit la tomismul de la care plecase, într-o sinteză creştină care plasează individul, ca existenţă

tragică, în centrul meditației. Despărțindu-se de Marx, Kolakowski a efectuat într-adevăr o exorcizare, s-a vindecat de propriile pasiuni auto-hipnotizante, și-a redobândit simțul realității (despre care scria Isaiah Berlin, un filozof de care a fost apropiat). Aici văd diferența esențială în raport cu un Gyorgy Lukăcs, care a rămas până la sfârșitul vieții un marxist „ortodox": antistalinist, dar nu mai puțin leninist.

EVZ: Cred că e important să clarificăm: cum a ajuns Kolakowski să înțeleagă marxismul sub specia „iluziei care înrobește", după ce, inițial, filozoful polonez a fost unul dintre adepții „adevărului care eliberează"?

VT: Kolakowski a înțeles că minciuna totalitară este diferită de ceea ce el numea minciună convențională. Ideologia, a scris el, în consonanță cu Soljenițîn și Havel, este de fapt o suprarealitate, un miraj care creează certitudini cu funcții balsamice. Investind tot capitalul de emoții și speranțe în Partid și Lider, adeptul mișcărilor totalitare scapă de libertate. Dar această evadare este doar o amăgire. Libertatea este condiția noastră ontologică, robia este o degradare, o coborâre pe scara umanității. Ideologia este minciuna care se pretinde cheia istoriei universale. Când a înțeles, după agonia dezmeticirii, că participase la o beție a dedublării, că ideile în care crezuse erau tot atâtea neadevăruri, Kolakowski a devenit marea voce a apostaziei. Descriu această etapă a fenomenologiei deșteptării în cartea mea *Mizeria utopiei: Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană.*

EVZ: Aş vrea să închei printr-o remarcă personală: l-am văzut întotdeauna pe Kolakowski ca fiind primul filozof aflat într-un dezacord total cu Karl Marx care nu s-a ferit totuşi să-l privească pe german cu un amestec - lipsit de ipocrizie -, de empatie şi interes. Cum arată Kolakowski din mintea şi inima dumneavoastră?

VT: Kolakowski era un personaj fragil, dar stenic şi sarcastic, o „trestie gânditoare" de o politeţe ce te copleşea, un umanist din familia unor Isaiah Berlin, Jan Patocka, Jacques Barzun, Jaroslav Pelikan, Sidney Hook, Raymond Aron. Nu era un procuror în lumea ideilor, ci un interpret onest, verosimil, întotdeauna original şi creator. Era un gânditor de orientare camusiană, credea în distincţia capitală dintre Bine şi Rău. Nu era snob, nu se conforma ultimei mode intelectuale. A participat la dialoguri intrate în legendă cu Octavio Paz, Cornelius Castoriadis, Âgnes Heller, Richard Pipes, Zbigniew Brzezinski, George Steiner. A scris rânduri necruţătoare despre iresponsabilitatea unora dintre intelectualii de vârf ai Occidentului, dispuşi să ignore Gulagul din cauza obsesiilor lor anticapitaliste şi antiamericane. A fost un raţionalist care nu a fetişizat Raţiunea, i-a văzut şi recunoscut limitele. A înţeles rolul mitului în lumea noastră secularizată, ne-a avertizat însă împotriva ispitei de a construi noi religii politice. A preconizat un eclectism benefic sintetizat în formula: „De ce sunt eu liberal-conservator-socialist." S-a opus oricărei demagogii şovin-tribaliste. Atunci când nu

puțini au renunțat să mai vorbească despre totalitarism - conceptul a fost „denunțat" drept înfeudat logicii Războiului Rece -, a scris texte excepționale pe acest subiect. Apropiat de Ioan Paul al II-lea, Kolakowski a crezut, ca și acesta, în splendoarea adevărului.

Criza stângii europene (1989-2009)'

Criza stângii europene este, de fapt, criza unei direcții din conștiința și practica politică a continentului. O direcție care-și reclamă originile din Asociația Internațională a Muncitorilor (Internaționala I), fondată de Marx și alți doctrinari/militanți anticapitaliști, ori chiar din curentele mai vechi, unele premoderne, ale socialismului utopic, anarhismului etc. (vezi Albert S. Lindemann, *A History of European Socialism,* Yale University Press, 1983; Shari Berman, *The Primacy ofPolitics: Social Democracy and the Making ofEurope's Twentieth Century,* Cambridge University Press, 2006).

Demarxizarea social-democrației vestice, mai ales în anii '60, nu a însemnat însă renunțarea la un număr de dogme economice și sociale de sorginte pronunțat etatistă sau la vetusta mefiență în raport cu inițiativa privată, rolul pieței și necesitatea limitării guvernământului. Mai mult decât atât, partizanii stângii socialiste din Vest nu au interiorizat într-o

1. Articol publicat în revista 22 din data de 6 octombrie 2009.

manieră responsabilă lecţiile a ceea ce regretatul gânditor maghiar Ferenc Feher a numit *bestiarium-ul* socialismului real.

Alegerile din Germania, desfăşurate cu doar câteva săptămâni înaintea aniversării a două decenii de la căderea Zidului Ruşinii, au provocat cea mai puternică înfrângere a social-democraţilor din acea ţară din ultimii 60 de ani. Să nu uităm că SPD-ul semnase, cu doar doi ani înainte de ceea ce s-a numit *die zartliche Revolution* („revoluţia tandră") din fosta RDG, un protocol de colaborare ideologică cu partidul lui Honecker şi Mielke (şeful Stasi). Este simptomatic şi declinul prin care trece Partidul Socialist Francez. Stânga italiană este fragmentată, descumpănită şi incapabilă să ofere o alternativă viabilă la stilul şi strategiile lui Silvio Berlusconi şi Gianfranco Fini (deşi există divergenţe semnificative între aceştia). In Portugalia, PSD este de fapt un partid de centru cu înclinaţii adeseori clasic liberale. Oricum, un partid nedezminţit anticomunist. Avansul stângii latino-americane nu poate fi contestat, dar fenomenul este departe de a fi unul omogen: există diferenţe esenţiale între extravagantul şi iresponsabilul socialism (populism) bolivarian al lui Châvez (expresie a barocului fascisto-comunist) şi stânga socialistă din Chile, Uruguay ori Brazilia. Eroziunea inexorabilă a castrismului contribuie cât se poate de direct la deradicalizarea stângii latino-americane.

Ceea ce se întâmplă în Europa de Vest (implozia stângii chiar în condiţiile recesiunii globale) nu va

întârzia să aibă repercusiuni şi în Europa de Est şi Centrală. Stânga din Est şi cea din Vest nu (mai) sunt separate printr-o cortină de fier (ori de ceaţă). In cazul României, pretinsa stângă pesedistă este de fapt o corporaţie incoerentă ideologic, dispusă mereu la salturi mortale dictate de interese oligarhic-baronocratice, ca şi de un leninism rezidual (iată-l chiar în acest moment pe Ion Iliescu revenind la timona partidului pe care l-a inventat). Să nu uităm, PSD-ul a fost partidul care s-a opus cel mai înverşunat, poate doar cu excepţia PRM, decomunizării.

Intr-o carte care urmează să apară la Editura Curtea Veche, în excelenta traducere a Ioanei Ilie, *Colosul răsturnat: Stânga la răscruce,* Bernard-Henri Levy examinează pe larg şi cu acurateţe registrul de iluzii autodistructive ale stângii occidentale contemporane. Intre altele, îmbrăţişarea tematicii resentimentare a antiamericanismului, antieuropenismului, antiglobalismului, anticapitalismului (fixaţie mai veche, însă revigorată) şi, mai nou, a antisemitismului (îndeosebi sub camuflajul antisionismului). Stânga de azi tinde să devină deschis iudeofobă. Ca şi naţionaliştii socialişti din Viena tânărului Hitler (vezi Brigitte Hamann, *Hitler's Vienna: A Dictator's Apprenticeship,* Oxford University Press, 1999). Bernard-Henri Levy este citat într-un informativ articol de Steve Erlanger în *New York Times,* intitulat „Europe's Socialists Suffering Even in Bad Times" (28 septembrie 2009). în acelaşi articol sunt incluse opiniile unor specialişti pe tema dinamicii politice a Europei de Vest, între care Michel Winock, Giovanni

Sartori și Tony Judt. Recomand această analiză din prestigiosul ziar american ca sursă bibliografică pentru cei care urmăresc cu atenție fenomenul destrămării vechilor paradigme politico-intelectuale.

în opinia mea, actualul declin al stângii nu poate fi despărțit de momentul 1989, când regimuri de sorginte marxistă s-au prăbușit fără glorie. în volumul pe care l-am coordonat despre revoluțiile din 1989 *{Revoluțiile din 1989. între trecut și viitor,* Polirom, Iași, 1999), poate fi citit un remarcabil studiu al profesorului Daniel Chirot despre colapsul leninismului și deruta istorică a stângii (inclusiv a celei antiautoritare). Actualele invocări (patetice) ale unei tradiții în fond anacronice (a se vedea declarațiile neoleninistului Slavoj Zizek, ale maoistului Alain Badiou cu a sa *„hypothese communiste"* și ale neoluxemburgistului G.M. Tamâs) nu fac decât să probeze deficitul de imaginație politică și intelectuală al acestei familii de gânditori radicali.

La extrema stângă, așadar, au loc replieri, se fac eforturi de reconstrucție doctrinară, se nasc alianțe dintre cele mai stranii, dar, cel puțin acum, ele par mai degrabă reluări dezolante ale unor scenarii desuete decât expresia unei noi viziuni. *Die Linke* în Germania (dominată de foștii militanți ai PSUG din Germania de Est și de „dezertori" din SPD) a câștigat ceva teren, dar rămâne un partid marginal. Despre Partidul Socialist Francez, Levy, care a votat pentru Segolene Royal la ultimele alegeri prezidențiale, afirmă direct: „Este de-acum mort. Nimeni, ori aproape nimeni nu îndrăznește să o spună. Dar

toată lumea, ori aproape toată lumea, o ştie." Ceea ce implică un număr de provocări tot mai presante pentru partidele de centru-dreapta care nu se pot mulţumi pur şi simplu cu avantajele rezultate din eşecul adversarilor lor de idei. Este nevoie de regândirea cadrelor conservatorismului liberal în raport cu aventura istorică a globalizării, cu dificultăţile menţinerii sistemului de *welfare,* cu problemele generate de imigrare, cu necesitatea continuării Războiului din Afganistan şi lupta împotriva flagelului terorist.

„Socialismul în Europa nu pare să mai aibă un viitor", spune Tony Judt. Ceea ce creează de fapt un nou spaţiu cultural, politic şi ideologic, cu noi tensiuni, noi dileme, noi rătăciri şi noi posibile radicalisme colectiviste. Mitul postistoriei s-a dovedit precar şi efemer. Cum spuneam, dacă stânga democratică trăieşte un puternic recul, există întotdeauna forţe neonihiliste care se pregătesc de o nouă ofensivă. Tocmai de aceea este important să reţinem lecţiile revoluţiilor din 1989, înainte de toate cele legate de construcţia unor comunităţi democratice bazate pe libertate, proprietate privată, piaţa liberă, respect pentru valorile spiritului, decenţă, toleranţă şi civilitate.

Sugestii de lectură:'

CANGEOPOL, LIVIU; PETRESCU, DAN, *Ce ar mai fi de spus: convorbiri libere într-o țară ocupată,* prefață de Vladimir Tismăneanu, Minerva, București, 1990.

CESEREANU, RUXANDRA, *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții,* Polirom, Iași, 2004.

CODRESCU, ANDREI, *Gaura din steag. Povestea unei reveniri și a unei revoluții,* trad. rom. de Ioana Avădani, Curtea Veche, București, 2008.

DAHRENDORF, RALF, *După 1989,* trad. rom. de Mona Antohi, Humanitas, București, 2001.

DAHRENDORF, RALF, *Reflecții asupra revoluției din Europa,* trad. rom. de Marina Sandu, Humanitas, București, 1993.

GARTON ASH, TIMOTHY, *Foloasele prigoanei: eseuri despre destinul Europei Centrale și de Est. Lanterna magică: martor la revoluția din '89 la Varșovia, Budapesta, Berlin și Praga,* trad. rom. de Catrinel Pleșu, Editura Fundației Culturale, București, 1997.

GARTON ASH, TIMOTHY, *Istoria prezentului,* trad. rom. de Cătălin Constantinescu, Polirom, Iași, 2002.

1. Această listă selectivă cuprinde exclusiv titluri în limba română. Intenţia autorului este de a le oferi tuturor celor interesați un ghid în literatura de specialitate care poate fi consultată astăzi în librăriile sau bibliotecile din România.

HAVEL, VÂCLAV, *Interogatoriu în depărtare: convorbiri cu Karel Hviid'ala,* trad. rom. și note de Sorin Paliga, glosar de Jindrick Vacek, Tinerama, București, 1991.

HAVEL, VÂCLAV, *Pe scurt, vă rog!,* trad. rom. de Helliana Ianculescu, Curtea Veche, București, 2009.

HAVEL, VÂCLAV, *Viața în adevăr,* trad. rom. și postfață de Jean Grosu, Univers, București, 1997.

HOWARD, DICK, *Stafia democrației,* trad. rom. de Carmen Ion, Curtea Veche, București, 2008.

IOANID, RADU (coordonator), *Dosarul Brucan. Documente ale Direcției a IIÎ-a Contraspionaj a Departamentului Securității Statului (1987-1989),* ediție îngrijită și studiu introductiv de Radu Ioanid, prefață de Gheorghe Câmpeanu, Polirom, Iași, 2008.

ISAAC, JEFFREY, *Democrația în vremuri întunecate,* trad. rom. de Cristina Irimia, Polirom, Iași, 2001.

JIANU, ION, *Gheorghe Apostol și Scrisoarea celor șase,* prefață de Vladimir Tismăneanu, Curtea Veche, București, 2008.

KENNEY, PADRAIC, *Carnavalul revoluției: Europa centrală, 1989,* trad. rom. de Laura Stroe-Botorcu, Curtea Veche, București, 2007.

MICHNIK, ADAM, *Mărturisirile unui disident convertit,* trad. rom. și note de Sabra Daici, prefață de Vladimir Tismăneanu, postfață de Jozef Tischner, Polirom, Iași, 2009.

MICHNIK, ADAM, *Restaurația de catifea,* trad. rom. de Daciana Branea, Dana Chetrinescu, Cristina Chevereșan, Dana Crăciun, Ioana Copil-Popovici, ediție îngrijită de Mircea Mihăieș, prefață de Andrei Pleșu, Polirom, Iași, 2001.

MICHNIK, ADAM, *Scrisori din închisoare și alte eseuri,* trad. rom. de Adriana Babeți și Mircea Mihăieș, prefață de Vladimir Tismăneanu, Polirom, Iași, 1997.

MURGESCU, BOGDAN (coordonator), *Revoluția română din 1989. Istorie și memorie,* Polirom, Iași, 2007.

OPREA, MARIUS; OLARU, STEJĂREL, *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Brașov,* Polirom, Iași, 2002.

PATAPIEVICL HORIA-ROMAN, *Politice,* ediția a V-a, Humanitas, București, 2008.

SIANI-DAVIES, PETER, *Revoluția română din decembrie 1989,* trad. rom. de Cristina Mac, Humanitas, București, 2006.

SOULET, JEAN-FRANCOIS, *Istoria comparată a statelor comuniste,* trad. rom. de Silvia Albișteanu și Ana Zbârcea, Polirom, Iași, 1998.

STAN, APOSTOL, *Revoluția română văzută din stradă: decembrie 1989 – iunie 1990,* Curtea Veche, București, 2007.

TĂNASE, STELIAN, *Miracolul revoluției. O istorie politică a căderii regimurilor comuniste,* Humanitas, București, 1999; ediția a Il-a: *Istoria căderii regimurilor comuniste. Miracolul revoluției,* Humanitas, București, 2009.

TISMĂNEANU, VLADIMIR; ANTOHI, SORIN (coordonatori), *De la utopie la istorie. Revoluțiile din 1989 și urmările lor,* trad. rom. de Marilena Andrei, Elena Neculcea și Livia Szâsz, Curtea Veche, București, 2006.

TISMĂNEANU, VLADIMIR; DOBRINCU, DORIN; VASILE, CRISTIAN (coordonatori), *Raport Final - Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România,* Humanitas, București, 2007.

TISMĂNEANU, VLADIMIR, *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană,* trad. rom. de Laura Lipovan, Polirom, Iași, 1997.

TISMĂNEANU, VLADIMIR, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel,* ediția a Il-a revăzută, trad. rom. de Alexandru Vlad, studiu introductiv de Dan Pavel, prefață la ediția a Il-a de Vladimir Tismăneanu, Polirom, Iași, 2007.

TISMĂNEANU, VLADIMIR, *Revoluțiile din 1989. între trecut și viitor,* trad. rom. de Dragoș și Cristina Petrescu, Polirom, Iași, 1999.

TISMĂNEANU, VLADIMIR, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc,* trad. rom. de Dragoș și

Cristina Petrescu, postfață de Mircea Mihăieș, Polirom, Iași, 2005.

VERDERY, KATHERINE, *Socialismul: ce a fost și ce urmează,* trad. rom. de Mihai Stroe și Iustin Codreanu, ediție îngrijită de Alexandru Niculescu, Institutul European, Iași, 2003.

Revoluțiile din 1989 au schimbat în mod fundamental harta politică, economică, axiologică și culturală a lumii. Ele au permis redescoperirea participării democratice și a activismului civic, fiind rezultatul unei nemulțumiri profunde și generalizate față de dominația ideologică a leninismului. După decenii de agresiune a statului împotriva spațiului public, aceste revoluții au restabilit distincția dintre ceea ce aparține guvernământului și ceea ce ține de domeniul autonomiei individului. Accentuând drepturile politice și civice, aceste mișcări au creat teritoriul necesar manifestării și aplicării valorilor democrației liberale. Departe de a se fi încheiat, revoluțiile din 1989 simbolizează o direcție caracteristică a timpurilor modeme: diversitate, diferență și toleranță.
Natura Revoluției Române, inclusiv recurgerea la violență și masacru, se explică prin caracterul im penitent stalinist al dictaturii comuniste. Prin radicalismul său, prin energiile dezlănțuite și prin șansa renașterii partidelor politice, a economiei de piață, a presei libere și a societății civile, Revoluția a fost o breșă istorică incontestabilă.
Asemenea celorlalte revoluții din 1989, a fost un fenomen social total, o explozie de spontaneitate democratică, o afirmare a libertății în lupta împotriva despotismului ideocratic. Extrem de grav însă, în. cazul României postdecembriste, este faptul că nici constituția libertății, ca sinteză între legalitate și legitimitate, nici datoria memoriei traumei totalitare, în formă instituționalizată și prescrisă la nivel pedagogic, nu s-au întrupat încă în mod credibil în noul corp politic și social.

Vladimir Tismăneanu

Foto autor © Eduard Koller